

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı

Türkçe Eğitimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**KAVRAM ALANLARINA GÖRE TÜRKÇEDE MİKTAR BİLDİREN
KALİPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ**

Sema Nur KOCABAŞ
ORCID: 0000-0001-7284-7858

Danışman
Prof. Dr. Mustafa YILDIZ
ORCID: 0000-0003-4088-5926

Konya – 2025

TEŞEKKÜR

Öncelikle lisans eğitimimle birlikte lisansüstü eğitim sürecimde de hem akademik hem manevi açıdan desteklerini benden esirgemeyen ve her anda soru ve sorunlarıma cevap ve çözümler üreten danışmanım Prof. Dr. Mustafa YILDIZ'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Hem lisans hem lisansüstü eğitim sürecimde derslerime giren ve akademik donanıma alt yapı sağlayan hocalarıma teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Yaşantımın her anına beni sevgi ve güvenle hazırlayan, gereken tüm ilgi ve desteklerini bana sağlayan anne, babama ve kardeşlerime sevgilerimi sunarım.

Son olarak tez sürecimi tamamlamamda bana azimle destek olan ve ilgilerini benden eksik etmeyen eşime teşekkür ederim.

Sema Nur KOCABAŞ

Temmuz 2025

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU.....	x
BİLİMSEL ETİK BEYANNAMESİ.....	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xii
ÖZET.....	xiii
ABSTRACT.....	xiv
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı.....	5
1.2. Araştırmanın Önemi.....	5
1.3. Varsayımlar.....	6
1.4. Sınırlılıklar.....	6
1.5. Tanımlar.....	6
2. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	8
2.1. Tezler.....	8
2.1. Makaleler.....	12
3. YÖNTEM.....	14
3.1. Araştırmanın Modeli.....	14
3.2. Veri Toplama Teknikleri.....	14
3.3. Verilerin Toplanması ve Süreç.....	15
4. BULGULAR.....	19
4.1. Türkçe Sözlük'te Miktar Bildiren Kalıp İfadeler.....	19
4.1.1. “İnsani” Kavram Alanına Sahip Miktar Bildiren Kalıp İfadeler.....	19
4.1.2. “Zaman/Vakit/Dönem/Süre” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	27
4.1.3. “Ticaret/İş/Ekonomi” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	35
4.1.4. “Güç/Kuvvet/Şiddet” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	36
4.1.5. “Somut/Nesnel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler....	36
4.1.6. “Soyut/Öznel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	40
4.1.7. “Duygular/Maneviyat” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	44
4.1.8. “Uzunluk/Kısalık” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	46
4.1.9. “Rütbe/Yetki” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	47
4.1.10. “İncelik/Kalınlık” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	47
4.1.11. “Denklik/Aynılık/Eşitlik/Benzerlik/Aşağılık/Üstünlük” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	47
4.1.12. “Yaklaşıklık/Tamlık” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	48

4.1.13.	“Azlık/Çokluk” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	49
4.1.14.	“Mutfak” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	51
4.1.15.	“Düzye/Seviye/Sınır/Defa” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	51
4.1.16.	“Çeşitlilik” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	54
4.1.17.	“Tıp” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	54
4.1.18.	“Mesafe/Uzaklık/Yakınlık/Derınlık” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler	55
4.1.19.	“Dijital” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	56
4.1.20.	“Netlik/Kesınlık/İmkân” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	56
4.1.21.	“Çetinlik/Zorluk/Güçlük” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	56
4.1.22.	“Ayanlık/Belirsizlik” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	57
4.1.23.	“İlgi/Alaka/İlişki” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	57
4.1.24.	“Alan/Mekân/Kapsam” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	58
4.1.25.	“Bütünlük/Topluluk/Tekillik/Topyekûnluk” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler	60
4.1.26.	“Ağırlık/Hafiflik” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	62
4.1.27.	“Boyut/Büyükük/Küçükük/Nicelik” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler	62
4.1.28.	“Varlık/Yokluk/Yalınlık/Doluluk/Boşluk” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler	65
4.1.29.	“Yoğunluk/Sıklık/Seyreklik/Gürlük” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler	66
4.1.30.	“Bilim/Spor/Teknik/Terim” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	67
4.1.31.	“Maddi” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	73
4.1.32.	“Sürekllik/Sıklık” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	76
4.1.33.	“Hızlılık/Yavaşlık” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	77
4.1.34.	“Şekil/Biçim/Betim” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler.....	78
4.2.	Türkçe Sözlük’te Miktar Bildiren Edat Grupları.....	79
4.2.1.	“İnsani” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	80
4.2.2.	“Sertlik/Yumuşaklık” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	85
4.2.3.	“Zaman/Süre” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	86
4.2.4.	“Sıvı/İçecek/Yiyecek” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	87
4.2.5.	“Duygular/Maneviyat” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	88
4.2.6.	“İncelik/Kalınlık” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	88
4.2.7.	“Sürekllik” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	89
4.2.8.	“Çokluk/Azlık” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	89
4.2.9.	“Yenilik/Eskilik” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	90
4.2.10.	“Boyut/Büyükük/Küçükük” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	90
4.2.11.	“Şekil/Biçim/Betim” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	92
4.2.12.	“Aynılık/Denklik/Değişmezlik” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	97
4.2.13.	“Bütünlük/Topluluk/Tekillik” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	97
4.2.14.	“Somut/Nesnel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları....	97

4.2.15.	“Soyut/Öznel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	98
4.2.16.	“Ağırlık/Hafiflik” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	100
4.2.17.	“Mesafe/Uzaklık/Yakınlık/Derinlik” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları 100	
4.2.18.	“Alan/Kapsam” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları,.....	100
4.2.19.	“Uzunluk/Kısalık” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	100
4.2.20.	“Netlik/Kesinlik/İmkân” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	101
4.2.21.	“Seviye/Düzey” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	101
4.2.22.	“Hızlılık/Yavaşlık” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	101
4.2.23.	“Kolaylık/Zorluk” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	102
4.2.24.	“Güç/Kuvvet/Şiddet” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	102
4.2.25.	“İlgi/Alaka/İlişki” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları.....	102
4.3.	Türkçe Sözlük’te Miktar Bildiren Deyimler.....	102
4.3.1.	“İnsani” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	103
4.3.2.	“Zaman/Vakit/An” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	104
4.3.3.	“Maddi” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	110
4.3.4.	“Somut/Nesnel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	112
4.3.5.	“Soyut/Öznel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	118
4.3.6.	“Duygular/Maneviyat” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	132
4.3.7.	“Güç/Kuvvet/Şiddet” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	141
4.3.8.	“Yaklaşıklık/Tamlık” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	142
4.3.9.	“İlgi/Alaka/İlişki/Karşılıklık” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	142
4.3.10.	“Ayrıntı” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	144
4.3.11.	“Zarar” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	145
4.3.12.	“Çokluk/Azlık/Fazlalık” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	145
4.3.13.	“Hızlılık/Yavaşlık” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	147
4.3.14.	“Sürekli/Sıklık” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	148
4.3.15.	“Çetinlik/Zorluk/Güçlük” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	150
4.3.16.	“Kısalık/Uzunluk” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	152
4.3.17.	“Denklik/Aynılık/Benzerlik/Üstünlük/Aşağılık” Kavram Alanına Sahip Deyimler	152
4.3.18.	“Uygunluk” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	155
4.3.19.	“Yeterlilik/Yetersizlik/Yetkinlik” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	155
4.3.20.	“Ayanlık/Belirsizlik” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	156
4.3.21.	“Bütünlük/Yarımlık/Topluluk/Tekillik” Kavram Alanına Sahip Deyimler 156	
4.3.22.	“Ağırlık/Hafiflik” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	157
4.3.23.	“Varlık/Yokluk/Yalınlık/Boşluk/Doluluk” Kavram Alanına Sahip Deyimler 158	
4.3.24.	“Netlik/Kesinlik/İmkân” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	159
4.3.25.	“Alan/Mekân/Kapsam/Taraf” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	161
4.3.26.	Mesafe/Uzaklık/Yakınlık/Derinlik” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	161

4.3.27.	“Şekil/Biçim/Betim” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	162
4.3.28.	“Boyut/Nicelik” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	164
4.3.29.	“Seviye/Düzy/Sınır/Tekrarlama” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	165
4.3.30.	“Bilim/Spor/Teknik” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	166
4.3.31.	“Eskilik/Yenilik” Kavram Alanına Sahip Deyimler.....	167
4.4.	Türkçe Sözlük’te Miktar Bildiren İkillemeler.....	167
4.4.1.	“İnsani” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	168
4.4.2.	“Zaman/Vakit” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	168
4.4.3.	“Uzunluk/Kısalık” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	170
4.4.4.	“Denklik/Aynılık/Yaklaşıklık” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	170
4.4.5.	“Duygular/Maneviyat” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	170
4.4.6.	“Sürekli/Sıklık” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	171
4.4.7.	“Çetinlik/Zorluk/Güçlük” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	172
4.4.8.	“Somut/Nesnel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	173
4.4.9.	“Soyut/Öznel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	174
4.4.10.	“Bozukluk/Eksiklik/Noksanlık/Tamlık” Kavram Alanına Sahip İkillemeler 176	
4.4.11.	“Bütünlük/Topluluk/Tekillik” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	177
4.4.12.	“Boyut/Nicelik” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	178
4.4.13.	“Alan/Kapsam/Mekân” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	179
4.4.14.	“Şekil/Biçim/Betim” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	180
4.4.15.	“Azlık/Çokluk” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	183
4.4.16.	“Varlık/Yokluk/Yalınlık/Boşluk/Doluluk” Kavram Alanına Sahip İkillemeler 185	
4.4.17.	“Yenilik/Eskilik/Tazelik” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	185
4.4.18.	“Ayanlık/Belirsizlik” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	185
4.4.19.	“Maddi” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	186
4.4.20.	İlgi/Alaka/İlişki” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	186
4.4.21.	“Düzy/Seviye” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	186
4.4.22.	“Mesafe/Uzaklık” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	187
4.4.23.	“Hızlılık/Yavaşlık” Kavram Alanına Sahip İkillemeler.....	187
4.5.	Türkçe Sözlük’te Miktar Bildiren Atasözleri.....	187
4.5.1.	“İnsani” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	188
4.5.2.	Zaman/Vakit” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	188
4.5.3.	“Maddi” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	189
4.5.4.	“Denklik/Aynılık/Benzerlik/Aşağılık/Üstünlük” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	190
4.5.5.	“Duygular/Maneviyat” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	191
4.5.6.	“Somut/Nesnel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	191
4.5.7.	“Soyut/Öznel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	191
4.5.8.	“Hızlılık/Yavaşlık/Çabukluk” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	192
4.5.9.	“Kesinlik/Netlik/İmkân” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	192

4.5.10.	“Seviye/Düzey” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	192
4.5.11.	“Yeterlilik” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	192
4.5.12.	“Ayanlık/Belirsizlik” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	192
4.5.13.	“Çetinlik/Zorluk/Güçlük” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	193
4.5.14.	“Azlık/Çokluk” Kavram Alanına Sahip Atasözleri.....	193
5.	TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	194
5.1.	Tartışma.....	194
5.2.	Sonuç.....	195
5.3.	Öneriler.....	201
KAYNAKLAR.....		203

ŞEKİLLER TABLOSU

Şekil 2.1. Sayılarla kurulan birleşik sözcüklerin kavram alanına göre dağılımı.....	9
Şekil 2.2. Eski Türkçede su kavram alanının alt başlıklara dağılımı.....	10
Şekil 2.3. Türkiye Türkçesi ağızlarında ölüm kavram alanına ait söz varlığının illere göre dağılımı.....	11
Şekil 2.4. Yeşil kavram alanının alt alanlara dağılımı.....	12

GRAFİKLER TABLOSU

Grafik 5.1. Türkçede miktar bildiren kalıp ifadelerin belirlenen kavram alanlarına göre dağılımı (veri açısından en kalabalık 4 grup).....	197
Grafik 5.2. Türkçede miktar bildiren edat gruplarının belirlenen kavram alanlarına göre dağılımı (veri açısından en kalabalık 4 grup).....	198
Grafik 5.3. Türkçede miktar bildiren deyimlerin belirlenen kavram alanlarına göre dağılımı (veri açısından en kalabalık 4 grup).....	199
Grafik 5.4. Türkçede miktar bildiren ikilemelerin belirlenen kavram alanlarına göre dağılımı (veri açısından en kalabalık 4 grup).....	200
Grafik 5.5. Türkçede miktar bildiren atasözlerinin belirlenen kavram alanlarına göre dağılımı (veri açısından en kalabalık 4 grup).....	201

TABLolar TABLOSU

Tablo 3.1. Bulguların sınıflandırıldığı alt gruplar ve kavram alanlarının başlıkları.... 16

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

KAVRAM ALANLARINA GÖRE TÜRKÇEDE MİKTAR BİLDİREN KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ başlıklı tez çalışmamın toplam **217** sayfalık kısmına ilişkin, 31/07/2025 tarihinde tez danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%23** olarak belirlenmiştir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Tez çalışması orijinallik raporu sayfası hariç
2. Bilimsel etik beyannamesi sayfası hariç
3. Önsöz hariç
4. İçindekiler hariç
5. Simgeler ve kısaltmalar hariç
6. Kaynaklar hariç
7. Alıntılar dahil
8. 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Necmettin Erbakan Üniversitesi Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve tez çalışmamın, bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranının (%30) altında olduğunu ve intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

31/07/2025

Sema Nur KOCABAŞ

Prof. Dr. Mustafa YILDIZ

BİLİMSEL ETİK BEYANNAMESİ

Bu tezin tamamının kendi çalışmam olduğunu, planlanmasından yazımına kadar tüm aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez hazırlama kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını ve bu kaynakların kaynaklar listesine eklendiğini beyan ederim.

31/07/2025

Sema Nur KOCABAŞ

SİMGELER VE KISALTMALAR

(...) : Kendisinden önce metnin başladığını bildirir.

TDK: Türk Dil Kurumu

/ : Arasında kullanılan dil birimlerinin birbiri ile eş veya çok yakın anlamlı olduğunu bildirir.

ÖZET

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Türkçe Eğitimi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

KAVRAM ALANLARINA GÖRE TÜRKÇEDE MİKTAR BİLDİREN KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ

Sema Nur KOCABAŞ

Kalıplaşmış dil birimleri, toplumun ortak kullanımı sayesinde kalıplaşarak yine toplumun ortak hafızasına yerleşen dilin unsurlarının birleşmesi durumudur. Bu birleşimler sonucu az sözle çok şey anlatabilme olanağı sağlanmış olur. Dilin ekonomik yönüne katkı sağlayan bu birimler, Türkçenin söz varlığında geniş yer tutmaktadır. Kavram alanı, dilin geçmişten bugüne kadar birikimlerini sözler üzerinden taşıyan sistematik zihin şemalarıdır.

Çalışmanın dikkat çekici yönlerinden biri, Türkçede kalıplaşmış dil birimlerine yönelik sınıflandırmalarda yaşanan kuramsal ve uygulamalı kargaşaların mevcut verilerin doğru yorumlanmasını zorlaştırdığıdır. Alan yazınında tasnif farklılıkları olduğu gibi, TDK Güncel Türkçe Sözlük'te de kalıplaşmış dil birimlerinin sınıflandırmasında hatalar ve eksiklikler yer almaktadır. Bağlam örneklerinin yetersizliği, kavram alanlarının net olarak belirlenmesini güçleştirmekte, anlamın pratikteki kullanım bağlamıyla birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durum, kalıplaşmış birimlerin dilin kültürel aktarımındaki rolü göz önünde bulundurulduğunda daha da kritik hâle gelmektedir. Öte yandan çalışma, yalnızca miktar bildiren kalıplaşmış birimlerin kavramsal dağılımını değil, aynı zamanda sözlükbilimsel yapıların yeniden ele alınmasına duyulan ihtiyacı da vurgulamaktadır. Bu bağlamda, dilin söz varlığına dair yapılan çalışmalarda kuramsal çerçevenin netleştirilmesi, sınıflandırma ölçütlerinin tutarlılıkla belirlenmesi ve bağlam içeren örneklerle desteklenmiş sözlük yapılarının oluşturulması önerilmektedir.

Bu çalışma, Türkçede kalıplaşmış dil birimlerinin (deyim, atasözü, kalıp ifade, edat grubu ve ikilemeler) miktar bildirme işlevi üzerinden kavram alanlarına göre dağılımını incelemektedir. Kavramların dilin üretiminde oynadığı merkezî rol doğrultusunda TDK Türkçe Sözlük'ten deyim, atasözü, kalıp ifade, edat grubu ve ikilemeler taranmış; miktar bildiren toplam 3.409 birim tespit edilmiştir. Veriler, Türkçede en fazla miktar bildiren birimin deyimler olduğunu, bunların özellikle soyut/öznel değer ve duygu kavram alanlarında yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Kalıp ifadelerde zaman ve insan kavramları öne çıkarken; edat gruplarında betimleme ihtiyacından doğan şekil ve insani kavramlar baskındır. Atasözleri ise sınırlı sayıda olsa da zaman ve denklik/üstünlük kavramlarıyla ilişkilidir. Çalışma genelinde, Türkçede anlatım gücünün kalıplaşmış dil birimleri aracılığıyla kavramsal zenginlik ve ifade çeşitliliğiyle sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Necmettin Erbakan University, Graduate School of Educational Sciences
Department of Turkish and Social Sciences Education
Turkish Education Program
Master Thesis

FORMULAIC LANGUAGE UNITS THAT EXPRESS QUANTITY IN TURKISH ACCORDING TO CONCEPT FIELDS

Sema Nur KOCABAŞ

Formulaic language units are combinations of linguistic elements that become fixed through common usage within a society and settle into the collective memory of that community. These combinations allow for the expression of complex ideas with minimal words. Such units contribute to the economy of language and occupy a significant place in the lexicon of Turkish. The conceptual domain refers to systematic cognitive schemas that carry the accumulated knowledge of language from past to present through words.

One striking aspect of the study is the theoretical and practical confusion surrounding the classification of formulaic language units in Turkish, which makes it difficult to accurately interpret existing data. Not only are there discrepancies in classifications across the literature, but the TDK Contemporary Turkish Dictionary also contains errors and omissions in categorizing formulaic language units. The lack of contextual examples makes it challenging to precisely identify conceptual domains, and necessitates evaluating meaning alongside its practical usage context. This issue becomes even more critical considering the role of formulaic units in cultural transmission through language.

Moreover, the study emphasizes not only the conceptual distribution of quantity-expressing formulaic units but also the need to reassess lexicographical structures. In this regard, research into the vocabulary of language should clarify the theoretical framework, establish consistent classification criteria, and create dictionary structures supported by contextual examples.

This study examines the distribution of formulaic language units in Turkish—such as idioms, proverbs, fixed expressions, postposition groups, and reduplications—based on their function of expressing quantity across conceptual domains. In line with the central role of concepts in language production, idioms, proverbs, fixed expressions, postposition groups, and reduplications were scanned from the *TDK Turkish Dictionary*, identifying a total of 3,409 quantity-expressing units. The data reveal that idioms constitute the highest number of such units in Turkish, with a particular focus on abstract/subjective values and emotional domains. Fixed expressions prominently feature the concepts of time and human, while postposition groups lean toward shape and human-related concepts arising from descriptive needs. Although limited in number, proverbs are associated with the domains of time and equivalence/superiority. Overall, the study concludes that Turkish achieves expressive richness and conceptual diversity through its formulaic language units.

BÖLÜM 1

1. GİRİŞ

Dil; iletişim aracı olmanın çok ötesinde hayatı tanıma, anlamlandırma gibi işlevlere de sahip bir araçtır. Bu işlevlere sahip olması ise dilin malzemelerinin toplumdan beslenmesi sonucu, bu minvalde bir mecburiyettir. Tarih açısından meçhul olarak adlandırılabilen bir zamanda ortaya çıkmış ve süreçte kültürel birikimler çerçevesinde gelişerek bu zamana kadar kullanılagelmiş olan Türkçe ise kullanıldığı toplumun kültürünü bünyesinde apaçık barındırmaktadır. Bu kültürel birikim, söz varlığı adı altında güncel kaynaklarda yerini almıştır.

Söz varlığı, TDK Türkçe Sözlük'te "Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler." (2019) şeklinde tanımlanmıştır. Doğan Aksan'ın tanımında ise söz varlığı, yalnızca o dilin sözcüklerini değil; deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütündür. Türkçenin söz varlığının temel nitelikleri bahsinde Türkçede ikilemelerin anlatıma güç veren bir yol olarak çok yaygın kullanıldığını ve bu niteliğin dile, müstakil sözcüklerin yanı sıra ayrı bir "kalıplaşmış öğelerden oluşmuş sözvarlığı" kazandırdığına değinmiştir (2004, s. 43).

Söz varlığı içerisinde kalıplaşmış dil birimleri, ekonomik kullanım imkânı sağlar. Türkçenin kalıplaşmış birimleri, kısa sürede daha az sözcük ve daha az çaba ile çok şey anlatabilme olanağı tanır. Bu da Türkçenin zenginliğinin somut bir tezahürü olarak tanımlanabilir (Karakuş & Baki, 2015, s. 2039). Kalıplaşmış dil birimleri çatısı altında ikilemeler, deyimler, atasözleri, kalıp sözler, birleşikler vb. söylemde ve kullanımda kalıp hâle gelmiş ve bu şekilde kullanılmaya devam etmekte olan unsurlar yer almaktadır. Bu durum, Türkçenin geniş bir kalıplaşmış dil birimleri envanterine sahip olduğunu gösterirken aynı zamanda Türkçenin söz üretme kabiliyetine de bir işarettir. Nitekim Aksan, Türkçenin Gücü kitabında türetme konusuna geniş bir yer ayırmış ve söz varlığı ile anlatım yolları bakımından Türkçenin bir deniz olduğunu dile getirmiştir (2001, s. 29).

Kalıplaşmış dil birimlerinde sözcük seçimi ve dizimi çoğunlukla önceden yapılmış, vurgu da belirlenmiştir (Gökdayı, 2012, s. 662). Böylece söz konusu birimler ile dilin anlatım gücü ile vurgulanan anlamın derecesi artar. Öte yandan kalıplaşmış dil birimlerinin kullanımı, daha etkileyici duygu ve düşünce aktarımına olanak tanır ve aktarılacak istenen daha net hâle getirir. Kalıplaşmış dil birimlerinin süreç içerisinde doğal olarak kalıplaştıkları göz önüne

alındığında bu sözlerin bünyesinde toplumsal bir hafızayı da taşımakta olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Toplumun değerleriyle birlikte geleneklerini ve hayata bakış açısını, nesiller boyunca taşır. Ayrıca estetik yönüyle ortaya yeni anlam dünyaları çıkarırken özellikle edebi metinlerde kullanılmaları sayesinde okuyucunun veya dinleyicinin anlatımla otantik bir ilişki kurmasına olanak sağlar. Bu birimler, dilin doğal akışını koruyarak yazılı ve sözlü iletişimde önemli bir rol oynar. Kısacası kalıplaşmış dil birimleri, kültürü aktarmak, anlamı kuvvetlendirmek ve netleştirmek, estetik bir anlatı sağlamak gibi çeşitli fonksiyonlara sahiptir. Bundan yola çıkarak denilebilir ki gerek ana dili gerek yabancı olan bir dili tanımak ve tam anlamıyla anlayabilmek için o dilin kalıplaşmış dil birimlerini tanımak, kaçınılmaz bir gerekliliktir.

İkilemeler, birbiriyle anlam ilişkisi olan sözcüklerin kendine özgü kurallar dâhilinde bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Cümleye kattığı anlamlar bakımından ikilemeleri inceleyen Coşkun, ikilemelerin görevine ilişkin “Anlamı pekiştirmek, genellemek, kavramları güçlendirmek, kavramlar arasında bir sıralama sağlamak, kavramı nitelemek, anlama kesinlik ya da ihtimal katmak ve cümle içerisinde ses ahengi meydana getirmek için kullanılır.” (2020, s. 114) görüşü ile ikilemelerin işlevini açıklamıştır. Bu tanımdan anlaşıldığı üzere ikilemeler, birden çok işlevde kullanılabilir. İkilemeler; yapı itibarıyla kısa olma ve kullanım esnekliği gibi özellikleri ile diğer kalıplaşmış dil birimlerinden ayrılırlar. Bu durum da ikilemelere nispeten daha fazla kullanılabilme olanağı sunar. Söz konusu kavram yerine “tekrar” ifadesini kullanan Ergin ise tanımı şöyle yapmaktadır: “Tekrarlar, aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime guruplarıdır.” (2009, s. 377).

Dilin kullanımda daima kolaylaşma eğilimi vardır. Türkçenin Orhun Kitabelerinden bu yana “az sözcük, çok mana” ilkesi rahatlıkla göze çarpmaktadır. Deyimlerin Türkçedeki kullanım yaygınlığı da bu durumun apaçık bir sonucudur. Basit bir tanımla deyimler; benzetme yoluyla oluşturulmuş, en az iki kelime ile kurulu, anlatımı kuvvetlendiren, bazen nükteli bazen sade söyleyişlerdir. Bu alanda geniş çaplı eserler kaleme alan Hatiboğlu, deyimini şöyle tanımlamaktadır: “Deyim, anlatım gücünü artırmak için az çok mantık dışına kayan, bazı kelimeleri değişmediği hâlde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır.” (1964, s. 221). Özel bir yapıya sahip olan bu birimleri Aksan da benzer bir söyleyiş ile ele almakta ve deyimlerin bir kısmında sözcüklerin hiç değişmeden, uzun yıllar kullanılageldiğini; bazısında ise kimi sözcüklerin yerini yeni sözcüklerin aldığını aktarmaktadır (2004, s. 31).

Atasözleri; çok uzun bir geçmişi olan, toplumun yaşantısını ve kültürünü doğrudan yansıtan, öğüt veren veya var olan durumu özetleyen, genellikle cümle şeklindeki sözlerdir. Bu açıdan atasözleri, toplumsal hafızanın muhafazasını sağlayan bir konumdadır. Aksoy; atasözlerinin ulusal, inandırıcı, kutsal niteliklere sahip olduğunu geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirmiş oldukları deneyim ve düşüncelerden doğmuş olduklarını belirtir (1962, s. 132). Kültürün insana aktardığı asırlar dolusu bilgi birikimi; insanın kısa ömründe ulaşmakta aciz olduğu, medeniyetin yapıtaşı olan tecrübedir. Türk toplumunda bilgi, kutsaldır; atasözlerinin de tecrübeler dayanan, didaktik cümleler olması onlara kutsallık atfedilmesini sağlayan unsurdur. TDK Türkçe Sözlük'te yer alan tanımda atalar sözünün tecrübeden doğması özelliği ön plana çıkmaktadır. “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel.” (Akalin & başkaları, 2019) Bu tarif, atasözünü en açık ifade eden tanımlardan biridir. Atasözlerinin kuşaktan kuşağa hiç değişmeden aktarıldığına değinen Aksan'ın bu sözler hakkındaki tanımlaması ise şöyledir: Bir toplumun bilgeliğini, deneyimlerini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü yansıtan; yüzyıllarca yaşayabilen sözlerdir. (2004, s. 33)

Kalıp sözler ise bazı hususi durumlarda kullanılan, hazır dil kodlarıdır. Daha açıklayıcı olması için “Belli durumlarda söylenmesi klişe olmuş sözler.” (Erol, 2007, s. iii) ifadesi ile kalıp sözlerin diğer kalıplaşmış dil birimleri içindeki farkını ortaya koymak, önemli bir noktadır. Aksan, “ilişki sözleri” olarak bu kavramı adlandırmış ve şöyle yorumlamıştır: “Bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan birtakım sözlerdir. Sabahleyin karşılaşıldığında söylenen sözlerden başlayarak değişik durumlarda söylenmesi gerekli olan sözlere hatta yeni ev alan veya yeni bir eve taşınan kimselere söylenen kalıp sözler, bir toplumun kültürünün ayrılmaz bir parçası kabul edilmektedir. (...) bugün dilimiz ilişki sözleri açısından büyük bir zenginlik göstermektedir. İnsan ilişkilerinin başka başka durumlarında doğrudan doğruya Türkçeye özgü kalıp sözler kullanılmakta, bunlar Türk kültürünün birçok yönüne ışık tutmaktadır.” (2004, s. 34).

Kalıplaşmış dil birimleri ile ilgili alan yazınında tek tip bir tanımlama ve sınıflamaya rastlanmamaktadır. Dilin işlenmesi ve kullanılması konusunun özneliği dolayısıyla tek tip bir tasnif yapılamamaktadır. Zaten kalıplaşmış dil birimleri kavramı da Türk dilbilimi açısından nispeten güncel bir kavramdır, bu sebeple üzerine araştırma yapılmaya muhtaçlığını, hâlen güçlü bir şekilde sürdürmektedir. “Bir veya birden fazla birim, belirli bir yapıda yer alıp öylece kalır; bu yapı, kendisini oluşturan birimlerin anlamlarının toplamından farklı yeni bir anlam

taşıır; yeni yapı, çoğunlukla değişmeden korunması veya çekirdek bir kısım aynı kalmak üzere bazı değişikliklere izin verilmesini içerdiği söylenebilir. “Bu grup içinde atasözü, deyim, ikileme, birleşik ve kalıp sözler yer almaktadır.” (2019, s. 169) açıklaması, Gökdayı’nın kalıplaşmış dil birimleri için yaptığı bir tasniftir. Öte yandan uluslararası dilbilimde “formulaic language” olarak adlandırılan terim için “Sürekli yahut kesintili kalıp niteliği taşıyan sözcüklerden ya da diğer dil birimlerinden oluşan, sentaktik analiz veya üretime gerek duyulmadan hafızada bütün olarak depolanıp kullanım esnasında yine bütün olarak çağırılan yapılarıdır.” (Pawley & Syder, 1983) tanımı, kabul görmüş tanımlardan biridir.

Dilin işlenmesi, kavram alanının doğru tespit edilmesiyle başlayan bir süreçtir. Kavram alanı, “birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünöldükleri alan” olarak tanımlanmaktadır (Aksan, 1971, s. 254). Zeynep Korkmaz ise kavram alanını anlam alanı ve dil alanı olarak da adlandırmış ve “zihinde aynı veya birbirine yakın kavramlar oluşturan kelimelerin meydana getirdikleri ortak alan” (Korkmaz, 1992) şeklinde ifade etmiştir. Bu iki tanım doğrultusunda kavram alanının birbiriyle yakın ilişki içinde olan sözcüklerin veya söz öbeklerinin birlikte oluşturdukları fikrî çerçeve olduğu söylenebilir. Dili oluşturan anlamlı birimlerin birbiriyle ilişkileri kaçınılmazdır, zaten dil kendi başına sistematik bir örgüttür. Bundan yola çıkarak dil ve kavram alanı ilişkisinde kavram alanı tespiti, mana derinliğini ortaya çıkarırken bu manayı aktarmada ifade zenginliğini ortaya koyar. Aynı zamanda anlam ayrımlarını netleştirir ve bunlara ek olarak içinde bulunduğu kültürün kodlarını alıcıya taşıır.

Sonuç olarak kalıplaşmış dil birimleri, derin bir tarihe sahip olmak ve sözlü gelenekten beslenmek bakımından dilin özünü oluşturan unsurların arasındadırlar. Bu unsurların dili konuşanlar tarafından ustalıkla ve devamlı olarak kullanılması, dilin canlılığının sürdürölmesi adına dile sağlanan en değerli katkılardan biridir. Öte yandan yabancı bir dil olarak Türkçeyi öğrenenlerin bu unsurları tanınması, yabancıların Türkçe ile özdeşleşmelerini ve Türk kültürüne uyum sağlamalarını, dolayısıyla Türkçeyi daha doğru kullanmalarını sağlayacak olan etkenlerden biridir. Kalıplaşmış dil birimi ve kavram alanı bağlantısında dildeki unsurların kavram alanı çerçevesinde toplanarak bir zihin şeması oluşturulması esastır. Burada ana hedef dilin anlam açısından örgütlenmesini sağlamaktır. Kültürün aktarımı ise alt hedef olsa da burada her bir birim için arka planda bulunan kültürel kod, iletilmesi kaçınılmaz bir mesajdır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Kalıplaşmış dil birimleri, Türkçe gibi mecazlı söyleyişlerle derinleşmiş bir dil için kavram alanı dünyasının ele alınması gereken önemli bir yapısıdır. Tek bir sözcük üzerinden dahi çokça kavram ve kavram alanı çağrışımı mümkün olabiliyorken kalıplaşan sözler için özellikle kavram alanı değerlendirmesi, gerek alan yazınında gerekse disiplinler arası olmak üzere birçok çeşitli çalışmaya kapı aralama potansiyeli taşıyan bir alandır. Son zamanlarda henüz artmakta olan sözcük veya sözcük grubu ile kavram alanı ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar, Türkçenin bazı ışık tutulmamış noktalarını aydınlatmaya başlamıştır. Söz konusu araştırmanın amacı ise bahsi geçen doğrultuda Türkçenin uzun geçmişiyle birlikte üzerinde kültürün ve toplumsal hafızanın izlerini taşıyan kalıplaşmış dil birimlerinde miktar bildiren söz varlığının kavram alanlarını belirlemek ve onları, sahip oldukları kavram alanlarına göre sınıflandırmak; bu sayede Türkçede kalıplaşmış dil birimleri içerisinde miktar bildiren unsurların anlamsal açıdan örgütlenmesini sağlamaktır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Bir dili tanımanın yolu, o dili oluşturan bileşenlerin kavram alanlarını tanımaktan geçmektedir. Çünkü kavram alanı, bir dilin konuşulduğu kültürün dünden bugüne dilin doğal döngüsü içerisinde bugüne taşınması, demektir. Bu noktada tarihî süreç, kavram alanının oluşması için can alıcı bir rol üstlenmektedir çünkü bu, herhangi bir suni yolla oluşturulamaz. Dildeki unsurların toplumsal açıdan kavram alanı sınırlarının belirlenmesi ve kaydedilmesi gerekmektedir. Çünkü bir kavramın sınırlarında meydana gelen değişiklik, komşu kavramların ve bunun sonucunda da bu kavramı belirten sözcüklerin değişikliğe uğramasına yol açar (Guiraud, 1999, s. 89). Bu da dilin zaman içerisinde yozlaşmasına kadar giden sonuçlar doğurabilir. Bahsi geçen durum, kavram alanı çalışmalarına büyük bir kıymet atfedilmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir.

Türkçenin dil birimlerinin kavram alanlarına yönelik çalışmalar ne yazık ki yok denecek kadar azdır. Oysa dildeki yapıların kavram alanlarına hâkim olmak, dilin bütünüyle tanınır olmasını sağlayarak dilin kullanıcılarını ustalıkla iletişim kurar hâle getirir. Bu minvaldeki çalışmalara bir örnek olması ve çatı kavram olan “miktar bildirme” kavram alanının içinde çeşitlenen diğer alt alanların tespit edilmesi açısından bu çalışma, literatürde önem taşıyan bir rol üstlenmektedir.

1.3. Varsayımlar

Bu çalışma kapsamında TDK Güncel Türkçe Sözlük'ten toplanan, miktar bildiren kalıplaşmış dil birimlerine ait verilerin TDK Güncel Türkçe Sözlük'teki bütün kalıplaşmış dil birimlerine ulaşıldığı, hepsinin kavram alanını yansıttığı, araştırmacı tarafından objektif değerlendirmelerde bulunulduğu ve araştırma boyunca bilimsel verilerin temel alınarak ilerlendiği varsayılmıştır.

1.4. Sınırlılıklar

Bu çalışma, TDK Güncel Türkçe Sözlük'te yer alan, miktar bildiren kalıplaşmış dil birimlerinin ve bu birimlerin kavram alanlarının tespiti ve tasnifi ile sınırlandırılmıştır. Miktar bildirmeyen kalıplaşmış dil birimleri ile miktar bildirdiği hâlde kalıplaşmamış olan dil unsurları, bu çalışmanın kapsamı dışında kalmıştır.

1.5. Tanımlar

Kalıplaşmış Dil Birimleri: “Sürekli yahut kesintili kalıp niteliği taşıyan sözcüklerden ya da diğer dil birimlerinden oluşan, sentaktik analiz veya üretime gerek duyulmadan hafızada bütün olarak depolanıp kullanım esnasında yine bütün olarak çağırılan yapılardır.” (Pawley & Syder, 1983).

Miktar Bildiren Kalıplaşmış Dil Birimi: Araştırmanın konusunu sınırlandıran bir deyiş olarak miktar bildiren kalıplaşmış dil birimi ifadesi çerçevesinde öncelikle *miktar* sözcüğü tanımlanmalıdır. TDK Türkçe Sözlük'te *miktar* sözcüğü, “Bir şeyin sayılabilen, ölçülebilen veya azalıp çoğalabilen durumu.” (Akalin & başkaları, 2019) olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda soyut veya somut olarak azlık-çokluk-fazlalık, derecelendirme, üstünlük-aşağılık, süreklilik, büyüklük-küçüklük, pahalılık-ucuzluk, hacim, tezlik gibi anlam ifadelerine sahip sözlerin miktar ifade ettiği belirlenmiştir. Dolayısıyla miktar bildiren kalıplaşmış dil birimi, yine bu bahsedilen anlamları içeren kalıplaşmış dil birimidir. Örneğin *ateş parçası* sözü; çok canlı, çok hareketli, çok yaramaz kimseleri ifade etmekte kullanılmaktadır. Bir kimseyi nitelenmek için canlı, hareketli ve yaramaz vasıfları yetersiz kalmakta ise devreye *ateş parçası* sözü girer ve önceki vasıfların karşılamakta yetersiz kaldığı manayı bu kalıp üzerinden aktarır. Dolayısıyla bu söz, canlı, hareketli ve yaramaz sözcüklerinin bünyesinde taşıdığı manadan derece olarak yüksekte bir manaya sahiptir ve miktar bildiren kalıplaşmış dil birimleri kapsamına girer.

Kalıp İfade: Bu ifade, sözlükten derlenen bulgulardan deyim, atasözü, edat grubu ve ikileme kapsamına girmeyen ve dilde kalıp olarak kullanılan sözleri bir sınıf altında toplamak üzere araştırmacı tarafından bu çalışma kapsamında kullanılmak üzere oluşturulmuş bir terimdir. Sözelimi *bol kepçe*, *el erimi*, *kurşun atımı* gibi sözler atasözü, ikileme, deyim veya edat grubu özellikleri taşımamaktadır. Bu sebeple ayrıca bir sınıflandırma alanına ihtiyaç hasıl olmuş ve *kalıp ifade* başlığı ortaya konmuştur.

Kavram: Bir kısmı, bireye ait deneylerle değil, içinde yaşanan dil aracılığıyla bir topluluk mirası olarak kazanılan; insanın zihnini ve zevkini işleyişe geçiren, daha önceden kazanılmış anlam yükü bulunan kelimeler (Tural, 2004).

Kavram Alanı: “Zihinde aynı veya birbirine yakın kavramlar oluşturan kelimelerin meydana getirdikleri ortak alan.” (Korkmaz, 1992, s. 99)

BÖLÜM 2

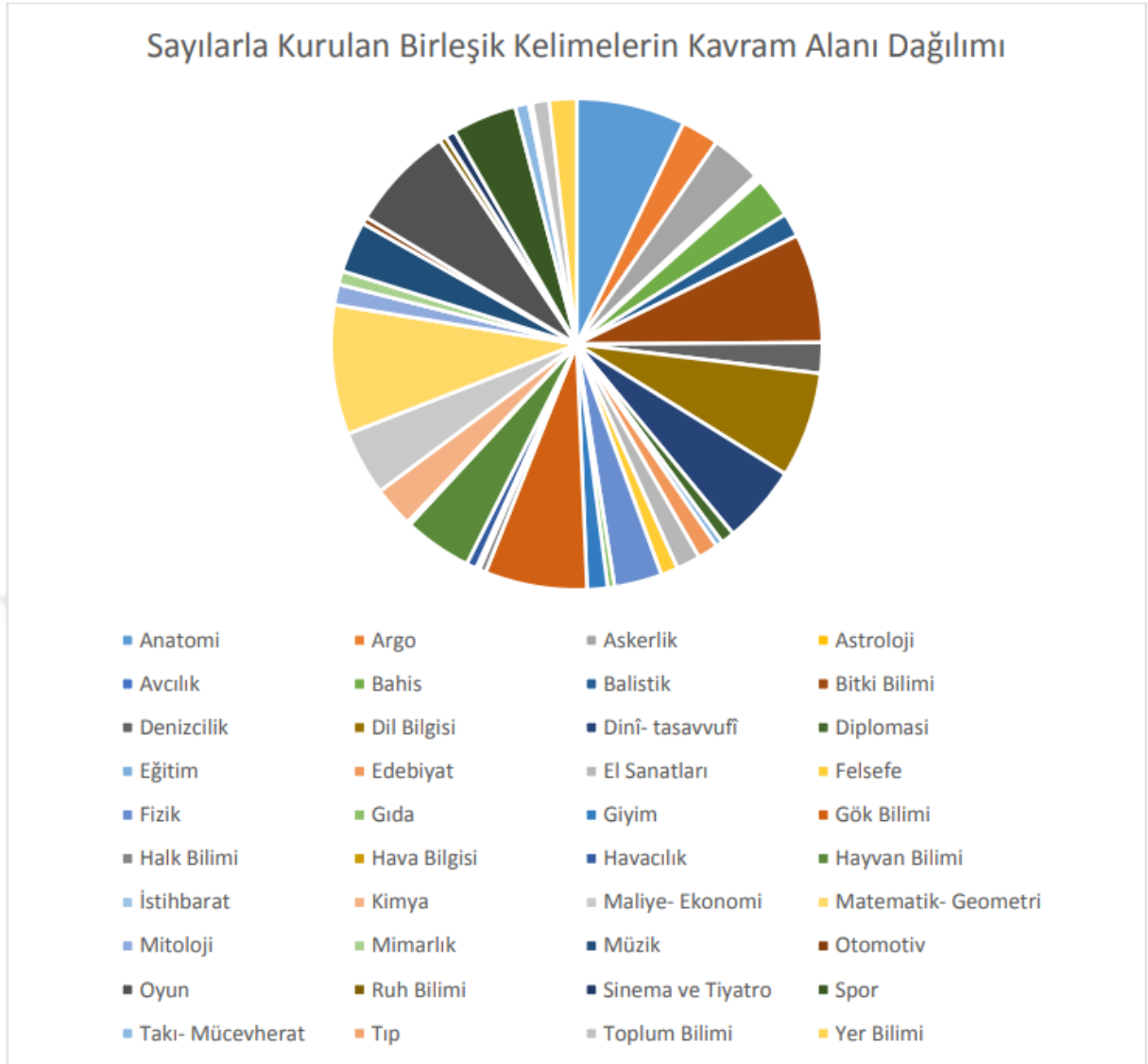
2. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde araştırma konusu çerçevesinde alan yazınında bulunan ve söz konusu araştırmayı anlamaya yardımcı olan çeşitli çalışmalara yer verilmiştir.

2.1. Tezler

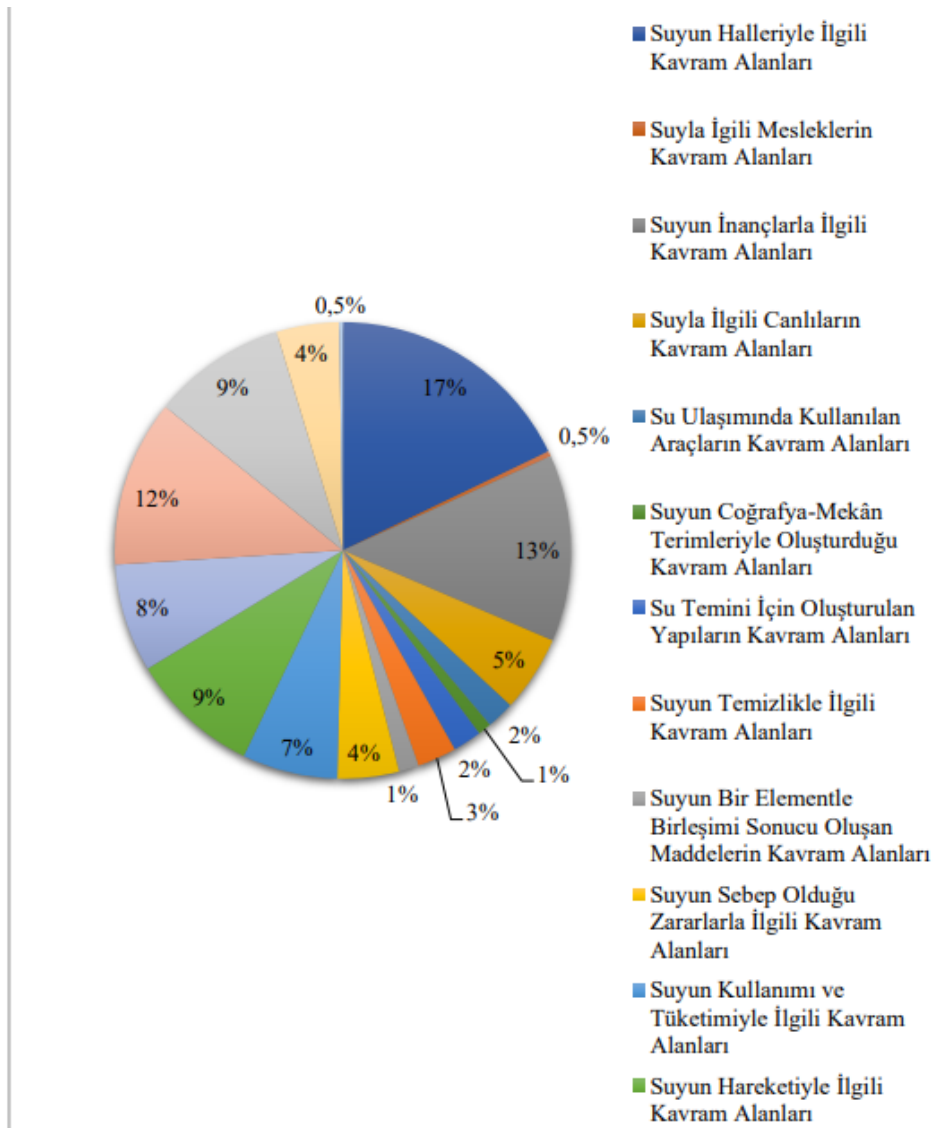
Ali Canbulat'ın (2023) "*Türkçede Sayılarla Kurulan Birleşik Kelimelerin Kavram Alanı*" adlı yüksek lisans tezinde en az bir unsurunu sayı olan birleşik kelimeler incelenmiştir. Bu kelimelerin birleşerek oluşturduğu anlam dünyalarının işaret ettiği kavram alanları tespit edilmiş ve bu birleşik kelimeler, kavram alanı adlarına göre tasnif edilmiştir. Çalışma kapsamına giren kelimelerin çoğunun birleşme sonrası temel anlamından sıyrılarak yan ve mecaz anlamı çerçevesinde kavram alanı oluşturduğu belirlenmiştir. Söz konusu sözcüklerin derlenmesi, TDK Türkçe Sözlük, Kubbealtı Misalli Büyük Türkçe Lügati ve Ötüken Türkçe Sözlükler bağlamında yapılmıştır. Birleşik fiillerin araştırma kapsamına dâhil edilmediği bu çalışmada toplam 40 kavram alanına dair başlık oluşturulmuş ve sözcükler bu başlıklar altında toplanarak ifade ettiği manaları ile birlikte ele alınmıştır. Bu başlıklar; *Anatomi, Argo, Askerlik, Astroloji, Avcılık, Bahis, Balistik, Bitki Bilimi, Denizcilik, Dil Bilgisi, Dinî-Tasavvufî, Diplomasi, Eğitim, Edebiyat, El Sanatları, Felsefe, Fizik, Gıda, Giyim, Gök Bilimi, Halk Bilimi, Hava Bilgisi, Havacılık, Hayvan Bilimi, İstihbarat, Kimya, Maliye-Ekonomi, Matematik-Geometri, Mitoloji, Mimarlık, Müzik, Otomotiv, Oyun, Ruh Bilimi, Sinema-Tiyatro, Spor, Takı-Mücevherat, Tıp, Toplum Bilimi ve Yer Bilimi* şeklindedir. Tespit edilen sözcüklerin kavram alanına göre dağılımı ise aşağıdaki grafik görselinde verilmiştir.

Sayılarla Kurulan Birleşik Kelimelerin Kavram Alanı Dağılımı

Şekil 2.1. Sayılarla kurulan birleşik sözcüklerin kavram alanına göre dağılımı

Mert Yıldırım (2023), “*Eski Türkçede Su Kavram Alanı*” adlı yüksek lisans tezinde su olgusu çevresinde gelişen, Eski Türkçedeki kavram alanlarını incelemiş ve tespitlerde bulunmuştur. Çalışmanın giriş kısmında kavram ve alanı, din ve mitolojide suyun önemi, su kültürü, suyla ilgili atasözü ve deyimler gibi konularda genel bilgiler vermiştir. Çalışma kapsamında Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemi yazıt ve eserlerini taramış; bu doğrultuda elde ettiği verileri su çevresinde gelişen, suyun hâlleri, meslek, inanç, canlılar, ulaşım araçları, temizlik gibi kavram alanlarına göre tasnif etmiştir. Tasnifin başlıklar altındaki dağılımı aşağıdaki görselde yer almaktadır.

Ogulsadap Eyeberdiyeva (2022); “*Türkmen Göroğlı Destanı'nda Müzikle İlgili*

Şekil 2.2. Eski Türkçede su kavram alanının alt başlıklara dağılımı

Kavram Alanı” adlı yüksek lisans tezinde Türk kültürü, dili ve tarihi açısından önemli bir yere

sahip olan Koroğlu destanının Türkmen versiyonu olan Göroğlu Destanı'nda yer alan müzikle ilgili sözcüklerin ve dil birimlerinin kavram alanlarını incelemiştir. Toplam 30 hikâye ve 8 ciltten oluşan bu kitabın taranmasıyla elde edilen veriler, tablo hâlinde listelenmiş ve kavram alanı olarak müzik dalı alt başlıklara ayrılmamış; bütün bir kavram alanı olarak ele alınmıştır.

Ümmügülsüm Biçer (2021), “*Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ölüm Kavram Alanına Ait Söz Varlığı*” adlı yüksek lisans tezinde diğer çalışmalardan farklı olarak yazılı dilde değil sözlü kültürde inceleme ve derleme yapılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan ölüm olgusuna dair kavram alanı tespitleri yapılmıştır. Bu çalışma yapılırken daha önceden yapılmış, Türkiye Türkçesi ağızlarına yönelik yapılan derleme çalışmaları temel alınmış ve buna bağlı kalınarak veriler elde edilmiştir.

Şekil 2.3. Türkiye Türkçesi ağızlarında ölüm kavram alanına ait söz varlığının illere göre dağılımı

Çalışmanın sonuç kısmında yer alan şu ifadeler, kavram alanına ait ağızlarda söz varlığı çalışmalarının önemini ortaya koyar niteliktedir:

“...olguları ve kavramları dilde ifade etmede ağızların son derece çeşitli mekanizmaları işlettiği ve bunların bazılarını bir arada kullanarak dilde ifade çeşitliliğini ortaya çıkardığını belirtmek gerekmektedir. Tüm bunlar, mevcut sınırlı sayıdaki sözvarlığı unsurunun gerek

anlamsal gerek kavramsal genişleme yoluyla da ölüm ve bununla ilişkili her türlü olguyu serbestçe ifade edecek şekilde varyantlaştığını tanımlamaktadır.” (Biçer, 2021)

2.1. Makaleler

Nesrin Bayraktar (2014), 3. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu’nda yayımlanan bildirisini kaynak alan “Türkçe Yeşil Renk Adının Biçim, Anlam ve Kavram Alanına Tarihsel Bir Bakış” adlı makalesinde *yeşil* ve arkaik biçimi olan *yaşıl* sözcüklerinin bildirdiği kavram alanını incelemiştir. Sonuç olarak sözcüğün günümüz itibariyle *gök* sözcüğünden kavram alanı olarak ayrılarak müstakil bir kavram alanına sahip olabileceğini tespit etmiştir. Çalışmanın içeriğini en iyi tarif eden, yine çalışmanın özet kısmıdır. Bu sebeple çalışmanın özeti aşağıda verilmiştir:

“Renk adının kökeni hakkında bir incelemenin ardından renk adının yer aldığı tarihi eserlere örnekler verilmiştir. Günümüz Türk dil ve lehçelerindeki biçimlerine de yer verilerek geçirdiği değişimleri tespit etmek amaçlanmıştır. Sözcüğün biçim, anlam ve kavram alanını saptamaya yönelik olarak yeşil renk adının geçtiği renk ifadeli sözcükler, hayvan ve bitki adları; kimya, tıp ve doğa ile ilgili terimler; ad bilimi kapsamında incelenen yer, kişi, su adları ve özel adlar; deyim, atasözü ve mecazlar tespit edilmiştir.”

Görüldüğü üzere araştırma kapsamında 13 farklı alt kavram alanı tespit edilmiştir. Bu kullanımlar incelendiğinde ise yeşil kavramının 339 kullanımı saptanmıştır. Bu doğrultuda özet kısmının devamında araştırmacı şu cümleleri kaleme almıştır:

“Orhon Yazıtlarında bir renk adı olduğunu söylemek mümkün olmasa da günümüz Türkçesinde yeşil renk adının anlam, kavram ve biçim alanını oldukça genişlettiği görülmektedir. Yeşil renk adının pek çok renk ifadeli sözcükte yer alması ve özellikle 75 farklı tona sahip olması da yeşil renk adının artık gök renk adından müstakil bir renk adı olduğunu göstermektedir.”

Renk	Hayvan	Bitki	Kimya	Tıp	Doğa	Özel Ad	Renk nedenli	Mecaz	Atasözü deyim	TOPLAM
95	50	28	4	17	3	98	10	19	15	339

Şekil 2.4. Yeşil kavram alanının alt alanlara dağılımı

Ömer Güven (2023), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında ‘Topallık’ Kavram Alanı” adlı makalesinde bir sözlü gelenek araştırması yapmıştır. Çalışma kapsamında Derleme Sözlüğü kaynak araç olarak kullanılmıştır. Sözlük taranıp *topallık* kavram alanına dâhil söz varlığı tespit edilmiştir. Buna ek olarak ağızlarla ilgili başka eserler de taranarak Derleme Sözlüğü’nde yer almayan dil birimleri de çalışma verisine dâhil edilmiştir. Bu çalışmanın müstakil önemi ve araştırma probleminin çıkış noktası, araştırmacı tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

“...ağızların tematik olarak ele alınıp incelendiği çalışmalar oldukça sınırlıdır. Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili tematik çalışmaların yapılması sonucunda ağızlardaki kavram alanları belirlenebilecektir. Bu sebeple Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili tematik çalışmalara büyük ihtiyaç vardır.”

Çalışmanın sonucunda topallıkla ilgili fiillerin çeşitliliği, ikilemeler, total kişilere verilen lakaplar, yürüme bozuklukları ile ilgili kavramlar, hayvanlarda görülen topallıklara verilen adlar gibi geniş bir söz varlığı olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında topallık kavramına ilişkin fonetik farklılıklar hariç 188 farklı dil birimi tespit edilmiştir.

Rıdvan Öztürk (2011), “Kutadgu Bilig’de Geçen ‘Bayat’ Kelimesinin Anlamı ve Kavram Alanı” adlı makalesinde dil tarihine ilişkin bir araştırma yapmıştır. Çalışma kapsamında Türk dili için bir mihenk taşı olan Kutadgu Bilig adlı eserde “Bayat” sözcüğünün geçtiği beyitler tek tek ele alınarak incelenmiştir. Tanrı’yı ifade etmekte kullanılan bu sözcüğün Türklere İslamiyet öncesi ve sonrası var olması açısından bir inceleme yapılmıştır. Bu inceleme esasları dilbilgisi ve dilbilim yöntemleri ile belirlenerek Bayat sözcüğünün anlam ve kavram boyutu tespit edilmiştir. Tespitler sonucu kelimenin asıl manasının “kadim” olmadığı ortaya konulmuş ve buna binaen “kadim” manasının kullanıldığı bazı kaynaklarda yapılan etimolojik izahların doğru olmadığı ifade edilmiştir.

Makalede kelimenin anlam ve kavram boyutuna ilişkin olarak “Bayat” kelimesinin eserde 378 kere, “idi” kelimesinin 102, “tengri” kelimesinin 41, “rab” kelimesinin 16 ve “urgan” kelimesinin 9 kere kullanıldığı tespit edilmiştir. Buna göre “Bayat” kelimesinin dönem ve eser itibarıyla kullanım sıklığının yüksek olduğu ifade edilmiştir. Kelimenin manasının ise kullanılan fiil ve bağdaştırmalardan yola çıkılarak Tanrı için “veren, ihsan eden, cömert, kimseye muhtaç olmayan, sıkıntıya düşmeyen, her şeye gücü yeten, düzenleyen, merhametli, hükmü geçerli olan, her şeyi yaratan, yarattıklarını gözeten, rızası alınması ve hatırlanması gereken vb. pek çok özelliği taşıyan” özelliklerini ifade ettiği söylenmiştir.

BÖLÜM 3

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi doğrultusunda olgubilim (fenomenoloji) modeli zemininde şekillenmiş bir çalışmadır. Olgubilim temelinde yürütülen araştırmalar, tümüyle yabancı olunmayan, bununla birlikte tam anlamı kavranılmamış olguları araştırmayı amaçlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu doğrultuda çalışmada ele alınan miktar bildiren kalıplaşmış dil birimleri, aşına olunan olgulardır. Çalışma sürecinde bu birimlerin detaylı ele alınmasıyla kavram alanları tespit edilmiş ve kullanım alanları hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur.

Çalışmanın konusu olan “TDK Güncel Türkçe Sözlük’te yer alan, miktar bildiren kalıplaşmış dil birimlerinin ve bu birimlerin kavram alanlarının tespit edilmesi ve sınıflandırılması” alan yazınında eksikliği tespit edilmiş bir konuyu ele alarak bu eksikliği giderme fikri, çalışmanın çıkış noktasıdır. Ardından çalışmanın güncel bir mahiyet taşıması adına TDK Güncel Türkçe Sözlük’teki sözcükler ve sözcük grupları, araştırmanın örneklemini olarak belirlenmiştir. Bu aşamadan sonra alan yazınındaki eksikliği doldurma yolunda bir mihenk taşı olması için araştırmanın konusu “TDK Güncel Türkçe Sözlük’te yer alan ve miktar ifade eden kalıplaşmış dil birimleri ve bu birimlerin ifade ettikleri anlamlarına göre kavram alanları nedir?” şeklinde sınırlandırılmıştır. Bu soru doğrultusunda çalışmanın yürütülme hususunda “olgubilimi modeli” baz alınmıştır. Bu çalışmada, TDK Güncel Türkçe Sözlük’ten elde edilmiş veriler, kavram alanına göre tasnif edilmiş ve üzerinde herhangi bir değiştirme yapılmamıştır. Sözlükte var olan kalıplaşmış dil birimlerinden miktar bildirenler, sözlük baştan sona taranarak bir araya getirilmiştir. Ardından tüm veriler incelenerek hangi kavram alanı dâhilinde miktar bildirdiğine göre ayrıştırılarak aynı kavram alanına girenler bir arada toplanarak çalışmanın veri grubu oluşturulmuştur.

3.2. Veri Toplama Teknikleri

Araştırmanın veri takımını oluşturan birincil veya ikincil kaynaklar olarak adlandırılan belgelerin elde edilmesi, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanan doküman analizi yöntemi (Özkan, 2021, s. 2); bu çalışmanın veri toplama sürecinde izlenen yoldur. Türkçedeki kalıplaşmış dil birimleri arasından miktar bildirenlerini tespit ederek

kavram alanına göre sınıflandırıldığı bu çalışmada verilerin kaynağı, TDK Güncel Türkçe Sözlük'tür ve aynı zamanda çalışmanın dokümanıdır. Kişilere bağlı bir veri toplama süreci yoktur; mevcut olan doküman araştırmacı tarafından incelenmiş olup araştırmanın problemi doğrultusunda gerekli veriler toplanmıştır.

3.3. Verilerin Toplanması ve Süreç

Güncel Türkçe Sözlükte madde başı ve madde içi taramanın yapılması mümkün olmadığından veri toplama sürecinin başında, TDK tarafından 2019 yılında fizikî basımı yapılmış olan Türkçe Sözlük taranmıştır. Tarama sonucunda çalışma konusuna uygun olan veriler kaydedilmiştir. Ardından bu verilerin sözlükte sahip oldukları anlamları, Güncel Türkçe sözlükten araştırılmış ve kaydedilmiştir. Daha sonra bu anlamlar, daha önce taranıp toplanan verilerle birlikte bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Çalışma kapsamında belirlenmesi beklenen kavram alanları tespit edilmiş ve sonuç olarak kavram alanını temsil bakımından birbirine yakın olan dil birimleri, aynı kavram alanı sınıfına dâhil edilerek çalışmaya eklenmiştir.

Nitel veri analizi, araştırmacının verileri düzenlediği, analiz birimlerine ayırdığı, sentezlediği, biçimleri ortaya çıkardığı, önemli değişkenleri keşfettiği ve hangi bilgileri rapora yansıtacağına karar verdiği bir süreçtir (Bogdan & Bilken, 2022). Bu süreçte nitel veri analiz yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde benzer veriler, belirli kavramlar ve temalar etrafında bir araya getirilerek anlaşılır biçimde düzenlenir (Doğanay vd., 2012, s. 186). Çalışma sürecinde doküman analizi tekniği doğrultusunda sözlükten konuya uygun toplanan veriler, bu aşamada kavram alanına göre sınıflandırılmıştır. Dolayısıyla yoğun bir veri yorumu gerektiğinden içerik analizi ile toplanan veriler çözümlenmiştir. Araştırmacının temel motivasyonu, alandan toplamış olduğu verilerden hareket ederek bu veriler içerisinde saklı duran bilgiyi keşfetmeye ve ortaya çıkarmaktır (Özdemir, 2010, s. 328). Bu durum, söz konusu çalışmanın geçerlik ve güvenilirlik açısından sağlamlığını göstermektedir çünkü çalışmanın veri toplama ve analiz süreçleri, tamamen yorumlanma ve alan bilgisinden derleme üzere kuruludur böylece öykünme vb. söz konusu değildir. Ayrıca bu sayede çalışmanın özgünlüğü ortaya konmuştur. Kavram alanlarının tespiti ve sınıflandırma hususunda uzman görüşüne başvurulmuştur.

TDK Türkçe Sözlük'ten toplanan çalışma verileri bir araya getirildikten sonra ortaya yığılan malzeme, önce dilbilgisi açısından alt gruplara ayrılmış daha sonra bu gruplara dâhil olan kalıplaşmış dil birimlerinin her birinin kavram alanları tespit edilmiştir. Örneğin *dünya*

kadar sözü için sonunda edat unsuru bulunduğundan ötürü öncelikle edat grubu alt başlığı belirlenmiş, ardından ifade ettiği anlam açısından *azlık-çokluk* kavram alanına girdiği saptanmıştır. Bu noktada tespit edilen alt gruplar ve kavram alanları şu şekildedir:

Tablo 3.1. *Bulguların sınıflandırıldığı alt gruplar ve kavram alanlarının başlıkları*

KALIP İFADE	EDAT GRUBU	DEYİM	İKİLEME	ATASÖZÜ
İnsani	İnsani	İnsani	İnsani	İnsani
Zaman/Vakit/ Dönem/Süre	Sertlik/ Yumuşaklık	Zaman/Vakit/ Süre/An	Zaman/Vakit	Zaman/Vakit
Ticaret/İş/ Ekonomi	Zaman	Maddi	Uzunluk/Kısalık	Maddi
Güç/Kuvvet/ Şiddet	Sıvı/İçecek/ Yiyecek	Somut/Nesnel Değer ve Derece	Denklik/Aynılık/ Yaklaşıklık	Denklik/Aynılık/ Benzerlik/Üstün- lük
Somut/Nesnel Değer ve Derece	Duygular/ Maneviyat	Soyut/Öznel Değer ve Derece	Duygular/ Maneviyat	Duygular/ Maneviyat
Soyut/Öznel Değer ve Derece	İncelik/Kalınlık	Duygular/ Maneviyat	Süreklilik/Sıklık	Somut/Nesnel Değer ve Derece
Duygular/Manevi yat	Süreklilik	Güç/Kuvvet/ Şiddet	Çetinlik/Zorluk/ Güçlük	Soyut/Öznel Değer ve Derece
Uzunluk/Kısalık	Çokluk/Azlık/ Fazlalık	Yaklaşıklık/ Tamlık	Somut Değer ve Derece	Hızlılık/Yavaşlık/ Çabukluk
Rütbe/Yetki	Eskilik/Yenilik	İlgi/Alaka/İlişki	Soyut Değer ve Derece	Kesinlik/Netlik/ İmkân
İncelik/Kalınlık	Boyut/Büyüklik /Küçüklük	Ayrıntı	Bozukluk/Eksiklik/ Noksanlık/Tamlık	Seviye/Düzye
Denklik/Aynılık/ Benzerlik	Şekil/Biçim/ Betim	Zarar	Bütünlük/Topluluk/ Tekillik	Yeterlilik
Yaklaşıklık/ Tamlık	Aynılık/Denklik /Değişmezlik	Çokluk/Azlık/ Fazlalık	Boyut/Nicelik	Ayanlık/ Belirsizlik
Azlık/Çokluk	Bütünlük/Toplu- luk/Tekillik	Hızlılık/ Yavaşlık	Alan/Kapsam	Çetinlik/Zorluk/ Güçlük
Mutfak	Somut/Nesnel Değer ve Derece	Süreklilik/Sıklık	Şekil/Biçim/ Betim	Azlık/Çokluk
Düzye/Seviye/ Sınır/Defa	Soyut/Öznel Değer ve Derece	Çetinlik/Zorluk/ Kolaylık/Güçlük	Azlık/Çokluk	
Çeşitlilik	Ağırlık/Hafiflik	Kısalık/Uzunluk	Varlık/Yokluk/Yalı nlık/Doluluk	
Tıp	Mesafe/Uzaklık/ Derinlik	Denklik/Aynılık /Benzerlik/Üs- tünlük/Aşağılık	Yenilik/Eskilik/ Tazelik	
Mesafe/Uzaklık/ Derinlik	Alan/Kapsam	Uygunluk	Ayanlık/ Belirsizlik	
Dijital	Uzunluk/Kısalık	Yeterlilik/Yeters izlik/Yetkinlik	Maddi	

Netlik/Kesinlik/İmkân	Netlik/Kesinlik/İmkân	Ayanlık/Belirsizlik	İlgi/Alaka/İlişki	
Çetinlik/Zorluk/Güçlük	Seviye/Düzey	Bütünlük/Yarımlık/Topluluk/Tekillik	Düzey/Seviye	
Ayanlık/Belirsizlik	Hızlılık/Yavaşlık	Ağırlık/Hafiflik	Mesafe/Uzaklık	
İlgi/Alaka/İlişki	Kolaylık/Zorluk	Varlık/Yokluk/Yalınlık/Boşluk/Doluluk	Hızlılık/Yavaşlık	
Alan/Mekân/Kapsam/Taraf	Güç/Kuvvet/Şiddet	Netlik/Kesinlik/İmkân	Güç/Kuvvet/Şiddet	
Bütünlük/Topluluk/Tekillik/Topyekûnluk	İlgi/Alaka /İlişki	Alan/Mekân/Kapsam/Taraf		
Ağırlık/Hafiflik		Mesafe/Uzaklık /Derinlik		
Boyut/Nicelik		Şekil/Biçim/Betim		
Varlık/Yokluk/Yalınlık/Doluluk		Boyut/Nicelik		
Yoğunluk/Sıklık/Seyreklik/Gürlük		Seviye/Düzey/Sınır/Tekrar		
Bilim/Spor/Teknik/Terim		Bilim/Spor/Teknik/Terim		
Maddi		Eskilik/Yenilik		
Süreklilik/Sıklık				
Hızlılık				

Bu alt başlıklardan deyim, atasözü ve ikileme grupları; literatürde kalıplaşmış dil birimleri arasında zikredilen terimlerdir. Ancak kalıp ifade ve edat grubu başlıkları, araştırmacı tarafından bu çalışma kapsamında ortaya konmuş gruplardır. Sözlükten derlenen ve dilde kalıp olarak kullanılan sözlerden atasözü, deyim ve ikileme grubuna dâhil olmayan bulgular için yeni grup ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu noktada kelime grubunun son unsuru edat olan birçok verinin mevcut olduğu tespit edilmiştir ve dil bilgisi açısından edat grubu olarak literatürde yerini alan bu gruplar, kalıplaşmış dil birimleri üst başlığı altında bulunması gereken bir başlık olarak düşünülmüştür.

Kalıp ifade adlandırması da araştırmacının alan yazını taraması sonucunda belirlediği, diğer dört gruba dâhil olmayan kalıplaşmış dil birimlerini en iyi karşılayan, kapsayıcı bir

kavram adıdır. Nitekim bu doğrultuda toplanan verilerin bir kısmı birleşik sözcük, bir kısmı pekiştirme sözü, bir kısmı isim ve sıfat tamlaması, bir kısmı bileşik sözcük ve az bir kısmı da bu adlandırmalara dâhil edilemeyen (üçler, yediler kırklar gibi) sözlere dir. Bu sebeple araştırma sonucunda bu verilerin tümünü kapsayıcı bir başlık ihtiyacı hasıl olmuş ve *kalıp ifade* adlandırmasının uygun düştüğüne karar verilmiştir. Kalıp ifade kavramının oluşturulmasında belirleyici unsur, sözlükten tespit edilen sözlerin halk arasında o şekliyle kullanılmasından ötürüdür. Örneğin “Çok sıkışık olarak bir yere dolmuş (insanlar)” anlamında kullanılan *balık istifi* sözü, bir isim tamlamasıdır ancak gelişigüzel değildir. Balık istifi yerine *balya istifi*, *odun istifi* vs. şeklinde bir kullanım yoktur. *Balık istifi* formu, bu şekliyle halk ağzında kalıplaşmış, bu şekilde lügate girmiş ve bu şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Bir başka örnekte “Pazarlıkta olabilecek en düşük fiyat.” anlamında kullanılan *oluru* sözü, tek bir sözcük olmasına karşın aldığı hâl eki ile kalıplaşmış ve bu şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Bu gibi birçok sözcük ve sözcük grubunun hepsi için, literatürde var olan kavram adlarından yola çıkılarak kalıp ifade kavramı oluşturulmuş ve bu çalışma kapsamında kullanılmıştır.

BÖLÜM 4

4. BULGULAR

Bu bölümde, araştırma kapsamında toplanmış veriler doğrultusunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. “Kalıp İfadeler, Edat Grupları, Deyimler, İkilemeler ve Atasözleri” olarak toplam 5 başlık tespit edilmiş ve bu başlıkların altlarına belirlenen kavram alanları ve ilgili veriler yerleştirilmiştir. Elde edilen verilerden birbirinin yerine, yakın anlamda ve birbirinin zıddı olarak kullanılan ifadeler bir arada toplanmıştır ve bunlar birbirinden “/” işareti ile ayrıştırılmıştır. Birden fazla manası olan sözlerin söz konusu kavram alanına ait manaları, ilgili kavram alanı başlığı altına yazılmıştır. Eğer bir birim, birden çok kavram alanının kapsamına giriyorsa o birim, her kavram alanının başlığı altında yeniden yazılmıştır. Derlenen bu bulgulara dair yorum ve açıklamalar ise bir sonraki bölümde “Tartışma” başlığı altında yer almaktadır.

4.1. Türkçe Sözlük’te Miktar Bildiren Kalıp İfadeler

Kalıp ifadeler, Türkçe Sözlük’te geniş yer kaplamaktadır. Dolayısıyla yine miktar bildiren kalıplaşmış dil birimleri arasında da kalıp ifadelerin varlığı çoktur. Tespit edilen kalıp ifadelerin kavram alanına göre tasnifi sonucunda toplam 34 kavram alanı ortaya çıkmış ve çalışma konusuna uygun toplam 1130 kalıp ifade elde edilmiştir.

4.1.1. “İnsani” Kavram Alanına Sahip Miktar Bildiren Kalıp İfadeler

Bu kavramda toplanan sözler; insanların fiziki, ruhi vb. durumlarını tarif ve ifade etmek için kullanılan sözlerdir. Bu sebeple kavram adı *insani* olarak belirlenmiştir. Türkçe Sözlük’te *insani* kavram alanına sahip miktar bildiren kalıp ifadeler aşağıdaki gibidir:

ateş parçası: 1. *sıfat, mecaz* Çok canlı, hareketli, becerikli, çalışkan. 2. *sıfat, mecaz* Çok yaramaz (çocuk).

ay parçası: *isim, mecaz* Çok güzel kadın veya kız.

ayağı üzengide: *sıfat, mecaz* Hemen yola çıkmak üzere olan, hareket etmeye hazır durumda bulunan.

ayağına çabuk: *sıfat, mecaz* Bir yere alışıldandan daha kısa sürede gidip gelen.

balıketi/balıketinde: *sıfat, mecaz* Kilosu ortalamasının biraz üstünde olan (kadın); balıketi, dolgun.

başı kalabalık: 1. *sıfat, mecaz* Yanında çok insan olduğu için başkasıyla ilgilenemeyen (kimse). 2. *sıfat, mecaz* Çok meşgul olan, birden çok işle uğraşan.

bir parmak: *sıfat* Kısa boylu.

bol kepçe: 1. *sıfat* Yemeği fazla veren. 2. *sıfat, mecaz* Cömert, eli açık.

boyacı küpü: *isim* "Makyajı fazla olan" anlamında boyacı küpüne girmiş gibi deyiminde kullanılan bir söz.

boyu posu yerinde: Vücudu düzgün ve uyumlu.

canı burnunda: 1. *sıfat, mecaz* Çok yorgun ve bezgin olan. 2. *sıfat, mecaz* Yorgunluk ve bezginlikten dolayı öfkeli, sinirli olan.

canlı cenaze: *isim, mecaz* Çok zayıf, bir deri bir kemik kalmış kimse.

çam bölmesi/çam yarması: *sıfat* İri yarı, koca gövdeli (kimse); çam bölmesi.

çöpten çelebi: *isim, mecaz* Çok zayıf, güçsüz kişi.

dağ anası/dağlar anası/dev anası: *isim, mecaz* Çok iri kadın; dağlar anası. / *isim, mecaz* İri yarı kadın.

dalfidan boylu: *sıfat* Boyu ince, uzun ve yeni dal gibi olan.

dil ebesi/laf ebesi/söz ebesi: *isim, mecaz* Çok konuşan, herkese laf yetiştiren kimse; dil ebesi, söz ebesi.

dört kaşlı: 1. *sıfat, mecaz* Bıyığı yeni terleyen (delikanlı). 2. *sıfat, mecaz* Kalın ve gür kaşlı.

dünya güzeli: *sıfat, mecaz* Çok güzel (kimse).

fidan boylu: *sıfat, mecaz* İnce, uzun ve biçimli (kimse).

gırtlığına düşkün: *sıfat, mecaz* Çok yiyip içen.

gözü sulu/sulu göz/sulu gözlü: *sıfat, mecaz* Çok önemsiz olaylarda bile gözyaşlarını tutamayan, ağlayan (kimse); gözü sulu, sulu göz.

göçerkonar/konargöçer: *sıfat, mecaz* Göçebe bir hayat süren, bir yere sürekli yerleşmeyen (aşiret, oba vb.); göçerkonar.

insan kurusu: *sıfat, mecaz* Çok zayıf (kimse).

kepçe surat: *sıfat* Yüzü çok küçük olan (kimse).

kıl kuyruk: 1. *sıfat, mecaz* Zayıf, çelimsiz olan. 2. *sıfat, mecaz* Züğürt olan. 3. *sıfat, mecaz* Kılıksız olan. 4. *sıfat, mecaz* Niteliksiz olan.

kılık kıyafet düşkünü/kıyafet düşkünü: 1. *isim* Kılık kıyafetine çok önem veren kimse, giyinmeyi seven kimse; kıyafet düşkünü. 2. *isim, mecaz* Giyecekleri eskimiş veya kötü olan kimse.

kıpık gözlü: *sıfat* Gözleri yarı kapalı olan (kimse).

kırkambar: *isim, mecaz* Birçok konuda bilgisi olan kimse.

kırkmerak: *sıfat, mecaz* Çok meraklı, her şeyi anlamak isteyen.

kısa ömürlü: *sıfat* Ömrü az olan veya uzun süre yaşamayan (kimse).

kız kurusu: *isim, alay yollu* Evlenmemiş yaşlı kız.

kibarlık düşkünü: *isim, mecaz* Kibarlığa aşırı derecede önem veren kimse.

kiraz dudaklı: *isim, mecaz* Dudağı kırmızı, kalın ve kısa olan kimse.

kirli çıkı: *isim, mecaz* Züğürt görünmesine karşın birikmiş çok parası bulunan kimse.

kitap düşkünü: *isim* Hastalık derecesine varan kitap sevgisi olan kimse; bibliyoman.

kitap kurdu: *isim, mecaz* Çok kitap okuyan, toplayan ve kitaplarla uğraşan kimse.

koca bebek: *isim, mecaz* Yaşından daha küçük davranışlar gösteren kimse.

kocakarı: *isim* Yaşlı kadın.

koç burunlu: *sıfat* Burnu alnıyla aynı doğrultuda ve kemerli olan (kimse).

koç yiğit: *isim, mecaz* Yakışıklı, genç ve gürbüz delikanlı.

kol emekçisi: *isim* Sadece beden gücünü kullanarak çalışan kimse.

kolu uzun: *sıfat, mecaz* Gücü yeter, sözü geçer.

kör kadı: *isim, mecaz* Doğru bildiğini herkesin yüzüne çekinmeden söyleyen, sözünü esirgemeyen kimse.

kör kandil: *sıfat, mecaz* Aşırı derecede sarhoş; gök kandil, kandil, kandilli.

körkütük: *sıfat, mecaz* Aşırı derecede (sarhoş, âşık vb.).

kulağı delik: *sıfat, mecaz* Olup bitenleri çabuk haber alan (kimse).

kulağı kesik: *sıfat, mecaz* Görmüş geçirmiş, deneyimi fazla olan, uyanık.

kulağı kirişte/kulağı tetikte: *sıfat, mecaz* Söylenecek sözü, gelecek haberi sabırsızlıkla bekleyen (kimse); kulağı tetikte.

kulağı tıkalı: *sıfat* Ağır işiten.

kum torbası: *isim, mecaz* Çok şişman, dayanıksız, lapacı (kimse).

kuru kemik: *isim* Çok zayıf kimse.

kuskunu düşük: *sıfat, mecaz* Gözden düşmüş (kimse).

kuş beyinli: *sıfat, mecaz* Akılsız, aptal.

küçük bey: 1. *isim* Evin küçük erkek çocuğu. 2. *isim, mecaz* Çıtkırıldım, şımarık genç.

külkedisi: 1. *sıfat, mecaz* Çok üşüyen, ateşin yanından ayrılmayan (kimse). 2. *sıfat, mecaz* Uyuşuk, miskin (kimse). 3. *sıfat, mecaz* Sakin, yumuşak, uyumlu. 4. *sıfat, mecaz* Pasaklı, görgüsüz (kadın).

külyutmaz: *sıfat, mecaz* Aldanmaz, kolay inanmaz (kimse).

küskütük: *sıfat* Çok sarhoş.

lakırtı ebesi/lakırtı kavafı: *sıfat, mecaz* ► geveze.

lokma göz/lokma gözlü/patlak göz/patlak gözlü: *sıfat* Gözleri iri ve dışarı fırlamış (kimse); lokma gözlü, patlak göz.

mahalle çapkını: *isim* Başka mahallelerde çapkınlık edemeyecek kadar beceriksiz kimse.

mahalle karısı: 1. *isim, kaba konuşmada* Görgüsüz, kavgacı kadın. 2. *ünlem, kaba konuşmada hakaret yollu (kızgınlıkla söylendiğinde)* Bir sövgü sözü.

mahallenin delisi: *isim, mecaz* Hiç kimseden çekinip korkmadan düşündüğü her şeyi söyleyen kimse.

mahşer midillisi: *isim, argo* Kısa boylu, fitneci kimse.

mal canlısı: *sıfat, mecaz* Mala çok düşkün, malı çok seven.

malın gözü: 1. *isim, teklifsiz konuşmada* Açıkgöz, kurnaz, çokbilmiş kimse. 2. *isim, teklifsiz konuşmada* Aşağılık ve düzençi kimse.

mangal yürekli: *sıfat, mecaz* Korkusuz, gereğinden fazla cesur, gözünü daldan budaktan esirgemeyen, gözü pek olan kimse.

marşıvan ayısı/ marşıvan eşeği: *isim, mecaz* Geri zekâlı, çok kaba ve aptal kimse.

mart kedisi: *isim, mecaz* Çapkınlık ve azgınlık gösteren kimse.

mayası bozuk: *sıfat, mecaz* Kötü yaradılışlı, karakersiz (kimse).

maymun iştahlı: *sıfat* Hevesi çabuk geçen, kararsız.

medine dilencisi: *isim* Üstü başı perişan, kötü giyimli kimse.

mektep çocuğu: *sıfat, argo* Acemi, toy.

menekşe gözlü: *sıfat* Gözleri koyu lacivert renkte olan.

menfaat düşkünü: *sıfat* ► çıkarıcı.

meşe odunu: *isim, mecaz* Söz ve davranışlarında incelikten yoksun olan kimse.

meşin suratlı: *sıfat, mecaz* Utanmaz, şerefsiz (kimse).

mezar kaçkını: *isim, mecaz* Çok zayıflamış kimse.

mezhebi geniş/geniş mezhepli: *sıfat, mecaz* Namus konusunda aşırı hoşgörülü davranan (kimse); geniş mezhepli.

minare kırması: *sıfat, argo* Çok uzun boylu (kimse).

mirasyedi: 1. *isim* Kendisine önemli bir miras kalan, mirasa konan kimse. 2. *isim, mecaz* Çok savurgan kimse.

mum direk: *sıfat, mecaz* Çok uslu, yaramazlık yapmayan (çocuk).

muşmula suratlı: *sıfat, mecaz* Asık suratlı olan (kimse).

mühür gözlü: *sıfat* Koyu renkte, iri, beğenilen gözleri olan (kimse).

Müslüman adam: *isim* Doğruluktan ayrılmaz, dürüst, hak yemeyen kimse.

müzmin bekâr: *isim* Evlilik çağını geçmiş olup da henüz evlenmemiş olan kimse.

nanemolla: 1. *sıfat, mecaz* Çok sık hastalanan, sağlıksız (kimse). 2. *sıfat, mecaz, alay yollu* Güçsüz, dayanıksız (kimse).

nylon kız: *isim, mecaz* Çağdaş, modern kız.

nefesi kuvvetli/nefesi keskin: *sıfat, mecaz* Okuduğu dualar etkili olan (kimse); nefesi keskin.

nefsine düşkün: *sıfat* Dünya nimetlerine, bedensel hazlara düşkün.

nevi şahsına münhasır: *sıfat* Kendine özgü davranış ve karakteri olan (kimse).

nur yüzlü: *sıfat, mecaz* Saygı uyandıran, pak yüzlü (kimse).

orman kaçkını/orman kibarı: *isim, mecaz* Kaba, görgüsüz kimse.

orta yaşlı: *sıfat* Ne genç ne de yaşlı olan.

öfkesi burnunda: *sıfat, mecaz* Çok öfkeli (kimse).

ömür adam: *isim, mecaz* Neşeli, hoşsohbet, komik, eğlendiren ve beğenilen kimse.

pabuç dilli: 1. *sıfat, mecaz* Çok konuşan. 2. *sıfat, mecaz* İleri geri, patavatsızca konuşan.

pabuçtan aşağı: *sıfat, argo* Aşağılık olan (kimse).

paçası düşük: *sıfat, mecaz* Giyimine dikkat etmeyen, pasaklı (kimse).

para babası: *isim, mecaz* Parası çok, varlıklı kimse.

para canlısı/paragöz/paragözlü: *sıfat, mecaz* Parayı çok seven, paraya çok düşkün (kimse); para canlısı, paragözlü.

parmak adam: *isim, mecaz* Çok kısa boylu kimse.

parmak çocuk: *isim, mecaz* Çok küçük doğmuş çocuk.

pat burun: *sıfat* Burnu yassı olan (kimse).

pek gözlü: *sıfat, mecaz* Yılmaz, yürekli, gözü pek (kimse).

piknik tip: *isim, tip* Orta boylu, şişmanca, geniş ve yumuşak yüzlü, kalınca boyunlu, yukarı doğru daralan şişkin göğüslü ve iri göbekli kimse.

pisboğaz: *sıfat* Eline geçeni zamansız ve ayırt etmeden yiyen (kimse).

pos bıyıklı: *sıfat* Pos bıyığı olan.

pranga kaçağı: *isim, mecaz* Azılı haydut.

püsküllü bela: *isim, mecaz* Büyük sıkıntı, zarar veren kimse veya şey.

püskürme benli: *sıfat* Bir arada irili ufaklı benleri olan.

sabır taşı: *isim* Çok sabırlı kimse.

sağmal inek: *isim, argo* Aptal yerine konularak kendisinden sürekli çıkar sağlanan kimse.

samur kaşlı: *sıfat* Kaşları kumral, yumuşak ve gür olan (kimse).

servi boylu: *sıfat* İnce ve uzun boylu (kız veya kadın).

sıfır beden: *sıfat, mecaz* Normalden çok fazla zayıf olan.

sır küpü: *isim, mecaz* Birçok sırrı bildiği hâlde hiçbirini açığa vurmeyen kimse.

sırma saçlı: *sıfat* Saçları altın sarısı renginde olan.

sigara tiryakisi: *isim* Sigaraya aşırı düşkün olan kimse.

sinir küpü: *sıfat, mecaz* Çok sinirli.

sinirleri kuvvetli/sinirleri zayıf: *sıfat* Kolayca, çabuk heyecanlanmayan veya sinirlenmeyen. / *sıfat* Kolayca, çabuk heyecanlanan veya sinirlenen.

suna boylu: *sıfat* İnce ve uzun boylu.

susak burunlu: *sıfat, mecaz* İri, çirkin burunlu (kimse).

şahin bakışlı: 1. *sıfat* Bakışları sert ve keskin olan. 2. *sıfat* Bakışları ayrıntıları, uzakları gören.

şeddeli eşek: *isim, hakaret yollu* “Çok kaba, anlayışsız” anlamında bir hakaret sözü.

şıpsevdi: *isim* Görür görmez seven, âşık olan kimse.

şövalye ruhlu: *sıfat, mecaz* Gereğinden fazla yüreklilik ve atılganlık gösteren (kimse).

taşsız kral: *isim, mecaz* Herhangi bir konuda büyük ün yapmış olan kimse.

tahta göğüs/tahta göğüs: *sıfat* Göğüsü küçük olan; tahta göğüs.

taş bebek: *isim, mecaz* Yaşı ilerlemiş olmasına karşın genç görünen kimse.

tavşan yürekli: *sıfat, mecaz* Çok ürkek, korkak olan.

tel cambazı: *isim, mecaz* Çok kaypak davranan kimse.

telaşe müdürü/telaşe nazırı: *isim, mecaz* Çok telaşlı veya çevresini telaşa veren kimse; telaşe nazırı.

teneşir horozu/teneşir kargası: *isim, mecaz* Çok zayıf kimse; teneşir kargası.

tunç bilekli: *sıfat, mecaz* Kolu, bileği çok güçlü.

umurgörmüş: 1. *sıfat* Önemli görevlerde bulunmuş (kimse). 2. *sıfat* Görgülü, olgun (kimse). 3. *sıfat* Deneyimi çok olan

upuslu: *sıfat* Çok uslu.

uykusu ağır/uykusu derin/uykusu hafif: *sıfat* Uyurken kolayca uyanmayan (kimse); uykusu derin. / *sıfat* Küçük bir sestten hemen uyanan (kimse).

uzatmalı nişanlı/uzatmalı sevgili: *isim* Nişanlılık süresi gereğinden çok uzamış olan kadın veya erkek. / *isim* Evlenmeye karar veremeyip çok uzun süre sevgili olarak kalan kadın veya erkek.

üç otuzunda: *sıfat, mecaz* Çok yaşlı (kimse).

4.1.2. “Zaman/Vakit/Dönem/Süre” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

akşamleyin/akşam saati: zarf Günün akşam saatlerinde; akşam saati.

akşamüstü/akşamüzeri: zarf Gündüzün akşama yakın bir zamanında; akşamüzeri, akşama doğru.

altmışlık: *sıfat* Altmış yaş dolaylarında olan veya görünen (kimse).

arife günü: *isim* Dinî bayramlardan önceki gün; arife.

artık gün: *isim* Artık yıllarda şubat ayına eklenen yirmi dokuzuncu gün.

artık yıl: *isim* Dört yılda bir gelen 366 günlük yıl; seneikebise.

askerlik çağı: 1. *isim* Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı her erkeğin nüfus kayıtlarına göre 20 yaşına girdiği yılın ocak ayının birinci gününden başlayarak 41 yaşına girdiği yılın ocak ayının birinci gününe kadar süren dönem. 2. *isim* Mevzuata göre bir erkeğin askere alınma yaşı.

ay başı/ay dönümü: 1. *isim* Ayın ilk günü; ay dönümü. 2. *isim* Ücret veya maaş alınan gün.

ayaküstü/ayaküzeri: zarf Kısa sürede, acele olarak; ayaküzeri.

aydan aya: zarf Her ay.

aynı zamanda: *zarf* Aynı anda.

az sonra: *zarf* Kısa bir süre sonra; birazdan.

bağ bozumu: 1. *isim* Bağda üzümlerin tamamen toplanması, bağların bozulması. 2. *isim* Bu işin yapıldığı mevsim.

bayramdan bayrama: *zarf* Sadece bayram günlerinde.

bayramüstü/bayramüzeri: *zarf* Bayrama yakın zamanlarda; bayramüzeri.

beş vakit: *isim* Günün sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı zamanları. 2. *zarf, mecaz* Her zaman, günün her saatinde.

binyıl: *isim* Bin yılı içine alan zaman dilimi; milenyum.

bir an: *zarf* Çok kısa bir süre.

bir an evvel/bir an önce/bir ayak evvel/bir ayak önce/bir gün evvel/bir gün önce: *zarf* Hemen, olabildiği kadar ivedi; bir an evvel, bir gün evvel, bir gün önce, bir ayak önce, bir ayak evvel.

bir anda: 1. *zarf* ► çabucak. 2. *zarf* Kısa süre içinde.

bir ara/bir aralık: 1. *zarf* Kısa bir süre; bir aralık. 2. *zarf* Geçmiş bir zamanda.

bir çırpıda: *zarf* ► çabucak.

bir günden bir güne: hiçbir zaman.

bir hamlede: 1. *zarf* ► çabucak. 2. *zarf* Bir atılıшта.

bir kalem: *zarf* Bir an için.

bir koşu: *zarf* ► çabucak.

bir lahza/bir lahzacık/bir lahzada: *zarf* Kısa bir süre; bir lahzacık. / *zarf, eskimiş* ► çabucak.

bir müddet/bir süre: *zarf* Bir süre.

bir nebze: *zarf* Kısa bir süre, bir an.

bir nefes: *zarf* Bir an, kısa bir süre.

bir nefeste/bir solukta: *zarf* Kısa sürede; bir solukta.

bir parça: *zarf* Kısa bir süre.

bir vakitler/bir zaman/bir zamanlar: *zarf* Zamanında; vaktiyle, bir keresinde, bir vakitler, vaktizamanında.

biraz: *zarf* Kısa bir süre için.

birdenbire: *zarf* ► ansızın.

büluğ çağı/ergenlik çağı/ilk gençlik/yeni yetmelik: *isim* Cinsel organların fizyolojik gelişmesiyle başlayan, büluğa ermişlikle yetişkinlik arasındaki dönem; büluğ çağı, ergenlik çağı, ilk gençlik, yeni yetmelik.

cicimayı: *isim, mecaz* Her tür işin başlangıcı, ilk zamanları.

çağ dışı: *sıfat, askerlik* 41 yaşından itibaren askerlik hizmetleri dışında bırakılan.

çay saati: *isim* Çay içmek için belirlenmiş saat.

çeyrek saat: *isim* On beş dakikalık zaman dilimi.

çift zamanı: *isim* Tarla sürme zamanı.

çoğu kez: *zarf* ► genellikle.

çok geçmeden: *zarf* Kısa bir süre sonra.

dakika başı: *zarf* Çok sık bir biçimde.

dar vakit/dar zaman: *isim* Çok kısa bir süre; dar vakit.

dededen kalma: *sıfat* Dedenin miras olarak bıraktığı (mal, mülk, eşya).

deminden beri: *zarf* Biraz önceki zamandan bu ana kadar.

doksanlık: *sıfat* Doksan yaş dolaylarında olan veya görünen (kimse).

ellilik: *sıfat* Elli yaş dolaylarında olan veya görünen (kimse).

emeklilik çağı: *isim* Emekli olma zamanı.

fi tarihinde: *zarf* Oldukça eski bir zamanda, bir zamanlar.

gecenin körü/gecenin köründe/gece yarısı: *isim* Gecenin ilerlemiş saati.

gece yarısı: *isim* Güneşin batması ile doğması arasındaki sürenin ortası.

gelinlik çağı: *isim* Genç kızların evlenme dönemi.

gencecik/gepegenç/gepegencecik/gepgeç: *sıfat* Çok genç; gepegenç, gepegencecik.

giderayak: 1. *zarf, mecaz* Gitme anında, gitmek üzereyken. 2. *zarf, mecaz* Son anda. 3. *zarf, mecaz* Herhangi bir sürecin sonuna doğru.

günübirlik/günübirliğine: 1. *zarf* Gece kalmadan aynı gün dönmek üzere; günübirliğine. 2. *sıfat* Bütün bir gün boyunca, gece kalmadan yapılan.

gümüş yıl: *isim* Eşlerin evliliklerinin yirmi beşinci yılı.

hayat boyu/ömür boyu/ömür boyunca: *zarf* Sağ kalındığı, yaşandığı sürece; ömür boyunca, yaşam boyu, yaşam boyunca, hayat boyu.

kırkikindi: 1. *isim* Genellikle Orta Anadolu'da ikinci zamanı yağın sürekli yağmurların yağdığı dönem.

kırklık: *sıfat* Kırk yaş dolaylarında olan veya görünen (kimse).

kırkyıl: *zarf, mecaz* Çok uzun süre.

kırkyılda bir: 1. *zarf, mecaz* Çok seyrek olarak. 2. *zarf, mecaz* Uzun süre sonunda.

kırkyılın başı: *zarf, mecaz* Çok uzun süre içinde bir kez.

kırkyıllık: *sıfat* Çok eski, köklü.

kırlangıç dönümü: *isim* Ekim ayının ilk günleri.

kısa ömürlü: *sıfat* Kısa süren.

kısa vadeli: *sıfat* Süresi az olan.

kısa yoldan: *zarf, mecaz* Uzatmadan, süreyi geçirmeden.

kış dönemi: *isim* Kış mevsimi.

kış günü: *isim* Soğuktan kaynaklanan elverişsiz zaman dilimi.

kış uykusu: *isim, mecaz* Durgunluk, hareketsizlik dönemi.

kızıl ısı: *isim, mecaz* Temmuzun çok sıcak olan ikinci yarısı.

kimi vakit/kimi zaman: *zarf* ► ara sıra.

koca kuşluk: *isim, ağızlardan* Öğleye yakın zaman.

kocakarı soğuğu: *isim* İlkbaharın belli günlerinde olan soğuk havalar.

koç katımı: 1. *isim* Koçların güzün çiftleşmek için koyunların arasına salınması. 2. *isim* Bu işin yapıldığı mevsim.

koç katımı fırtınası: *isim* Koç katımı günlerinde çıkan fırtına.

kombine bilet: *isim* Sezonluk alınan bilet.

kucak çocuğu: *isim* Yürüyemeyen, kucakta gezdirilen çocuk.

kuluçka devri/kuluçka dönemi: 1. *isim* Genellikle dişi kuş veya dişi kümes hayvanının yavru çıkarmak için yumurtaları üstüne yatması gereken süre; kuluçka devri, kuluçka devresi. 2. *isim* Döllenmeden sonra canlı bir organizma oluncaya kadar geçen süre.

kuşluk vakti: *isim* Günün sabahla öğle arasındaki saatleri.

mantık öncesi: *isim* Mantıksal düşüncesinin henüz oluşmadığı dönem.

mart dokuzu: 1. *isim* Gregoryen takvimine göre martın üçüncü haftasında görülen bir fırtına. 2. *isim* Bahar mevsiminin başlangıcı.

meslek yaşamı: *isim* Bir mesleği yaparken geçirilen süre.

mevsimlik işçi: *isim* Genellikle tütün, pamuk, çay veya fındık hasadında çalıştırılan geçici işçi.

miladi tarih: *isim* Miladi takvimin belirttiği tarih.

millî mücadele: *isim* Bağımsızlık için yapılan savaş veya bu savaş süresi.

müebbet hapis: *isim* Ömür boyu süren hapis cezası.

namaz vakti: *isim* Namazın kılınacağı zaman.

nisan yağmuru: *isim* Nisan ayında yağın ve bereketine inanılan yağmur.

o dakika: *zarf* O anda, hemen.

o saat/o saatte: *zarf* Hemen, o anda; o saatte.

okul öncesi: *isim* Çocuğun okul çağına girmesinden önceki çağı.

okul sonrası: *isim* Okul çağından sonraki çağ.

oldum bittim/oldum olası/oldum olasıya: *zarf* Eskiden beri, kendimi bildiğimden beri; oldum bittim, oldum olasıya.

olgunluk çağı/olgunluk yaşı: *isim* İnsan hayatında beden ve ruhsal yeteneklerinin en yetkin olduğu dönem; olgunluk yaşı.

onbeşli: *sıfat, tarih* Rumi takvime göre 1899 veya 1900 yılında doğanlar arasından Birinci Dünya Savaşı'na çağrılan (kimse).

orak ayı: *isim, ağızlardan* ► temmuz.

orta kuşak: *isim* Toplumda genç kuşak ile yaşlı kuşak arasında yer alan yaş grubu.

orta yaşlı: *sıfat* Ne genç ne de yaşlı olan.

otuzluk: *sıfat* Otuz yaş dolaylarında olan veya görünen (kimse).

oyma akıl: *isim, mecaz* Yer etmiş, uzun deneyimler sonunda kabul görmüş nasihat.

öbür gün: *zarf* Yarından sonraki gün.

ögle arası/ögle paydosu/ögle tatili: *isim* Çalışma yerlerinde, okullarda ögle vaktinde yemek yeme, dinlenme vb. amaçlarla işe ara verme süresi; ögle arası, ögle paydosu.

ögle uykusu: *isim* Genellikle ögle yemeğinden sonraki kısa süreli uyku.

ögle yemeği: *isim* Ögle saatlerinde yenen yemek.

ögle vakti: 1. *isim* ► ögle. 2. *zarf* Günün ögle saatlerinde; ögleyin, öglende.

ögleüstü/ögleüzeri: *zarf* ► ögleye doğru.

öküz soğuğu: *isim* Nisan ayında çıkan ve ortalama altı gün süren fırtına; sitteisevir.

ölü mevsim/ölü sezon/ölü saat/ölü zaman: *isim, mecaz* Herhangi bir işin, etkinliğin veya hareketliliğin durgunlaşıp yavaşladığı süre; ölü sezon.

ömrübillah: Şimdiye değin, hiçbir vakit.

öte gün: *zarf, ağızlardan* Geçen gün, yakın günlerden birinde.

pastırma yazı: *isim* Güzün sonundaki sıcak günler.

saat başı: 1. *isim* Her saatin ilk dakikası. 2. *zarf* Saatte bir.

saatinde: *zarf* Tam vaktinde.

saatine: *zarf* Bir saat için.

saatlerce: *zarf* Uzun süre boyunca.

saatlik: *sıfat* Belli bir saat süresince yapılan veya olan.

sabah kahvaltısı: *isim* Sabah saatlerinde yenilen yemek.

sabahın körü/sabahın köründe: *isim, mecaz* Sabahın erken saati.

saliselik: *sıfat* Belli bir salise süresince yapılan veya olan.

saman alevi: *sıfat, mecaz* Gelip geçici, çabuk yatışan, çabuk sona eren.

saniyelik: 1. *sıfat* Çok kısa süren. 2. *sıfat* Belli bir saniye süresince yapılan veya olan.

seher vakti: *isim* ► seher.

seksenlik: *sıfat* Seksen yaş dolaylarında olan veya görünen (kimse).

senelerce/yıllarca: *zarf* ► yıllarca.

sezonluk: 1. *sıfat* ► mevsimlik. 2. *sıfat* Belirli bir süre içinde uygulanan.

son dakika: *sıfat* Son anda gelişen.

son turfanda: *isim* Bir meyve veya sebzenin mevsiminin sonunda alınan en son ürünü.

şöyle bir: *zarf* Kısa süreli.

şu günlerde (veya sırada): 1. çok uzak olmayan bir zamanda. 2. içinde yaşadığımız günlerde.

tarih öncesi: *isim* Yazının bulunmasından önceki çağlar.

tekne kazıntısı: *isim, mecaz* Kişilerin yaşları ilerlediğinde doğan çocukları.

tez vakit/tez vakitte: *zarf* En kısa sürede; tez vakit.

uyku saati: *isim* Yatma ve uyuma vakti.

uzatmalı nişanlı/uzatmalı sevgili: *isim* Nişanlılık süresi gereğinden çok uzamış olan kadın veya erkek. / *isim* Evlenmeye karar veremeyip çok uzun süre sevgili olarak kalan kadın veya erkek.

uzun boylu: 1. *sıfat* Boyu uzun olan. 2. *zarf, mecaz* Uzun süre.

uzun hikâye: *isim, mecaz* Anlatması uzun sürecek olan, ayrıntıları çok konu.

uzun ömürlü: 1. *sıfat* Yaşadığı, var olduğu süre çok uzun olan. 2. *sıfat* Uzun süren.

üç aylık: *isim* Üç ayda bir ödenen emekli aylığı.

üç otuzunda: *sıfat, mecaz* Çok yaşlı (kimse).

vakit kaybetmeden: *zarf* ► çabucak.

yetmişlik: *sıfat* Yetmiş yaş dolaylarında olan veya görünen (kimse).

yirmilik: *sıfat* Yirmi yaş dolaylarında olan veya görünen (kimse).

yüzlük: *sıfat* Yüz yaş dolaylarında olan veya görünen (kimse).

4.1.3. “Ticaret/İş/Ekonomi” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

anapara: *isim, ekonomi* Üzerinden faiz hesaplanacak olan para.

dar aralık: *isim, ekonomi* Borsada hisse senetlerinin alım satım emirlerinin verilmesi sırasında geçen kısa süre.

denge fiyatı: *isim, ekonomi* Piyasalarda arz ve talep miktarlarının eşitlendiği fiyat.

doğal fiyat/maliyet fiyatı/normal fiyat: *isim, ticaret* Bir malın çeşitli üretim ve dağıtım dönemlerinde, o döneme kadar yapılan harcamaların bütünü; doğal fiyat, normal fiyat.

kesin fiyat: *isim, ticaret* Değişmez olarak tespit edilmiş, pazarlık edilmeyen fiyat; maktu fiyat.

kolektif ortaklık/kolektif şirket: *isim, ticaret* Bütün ortakların sorumluluğu tam ve sınırsız olan ortaklık; kolektif şirket.

komün hayatı: *isim* Harcamalar için gelirleri birleştirerek yaşanılan ortak hayat.

kredili satış: *isim, ticaret* Peşin olmayan ve kredi açma esasına dayanan vadeli satış.

maktu fiyat/kesin fiyat: *isim, ticaret* Değişmez olarak tespit edilmiş, pazarlık edilmeyen fiyat; maktu fiyat.

mali yıl: *isim, ekonomi* Devlet kurumlarının ve iş yerlerinin yıllık mali raporlarında belirlenen bütçelerinin uygulandığı, her yıl 1 Ocak'ta başlayıp 31 Aralık'ta kapanan süre.

mesai saati: *isim* Çalışma saatleri, iş zamanı.

millî gelir: *isim, ekonomi* Bir yıllık toplumsal üretimde, üretim araçları için harcananların düşülmesinden sonra kalan bölüm; ulusal gelir.

net ücret: *isim, ekonomi* Brüt ücretten gelir vergisi, sigorta primi vb. kesildikten sonra ele geçen ücret.

oluru: *isim* Pazarlıkta olabilecek en düşük fiyat.

paydos vakti: *isim* İşi bırakma zamanı.

piyasa fiyatı/rayıç bedel/rayıç fiyat: *isim*, ticaret Bir para biriminin veya malın sürüm değeri; piyasa bedeli, piyasa değeri, rayiç bedel, rayiç fiyat.

seri imalat/seri üretim: *isim* Bir fabrika veya atölyenin uzun bir süre aynı iş üzerinde çalıştığı üretim tipi; seri imalat.

sıcak para: *isim, ekonomi* Piyasaya yeni giren nakit para.

şirketler birliği: *isim, ekonomi* Uluslararası kuruluşların ve bazı hükûmetlerin iktisadi ve mali yardımları yürütmek üzere oluşturdukları geçici birlik; konsorsiyum.

tam gün/tam mesai: *isim* Yasalara göre kabul edilmiş olan bir iş günü süresi.

üç aylık: *isim* Üç ayda bir ödenen emekli aylığı.

4.1.4. “Güç/Kuvvet/Şiddet” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

... -e kuvvet: herhangi bir şeye ağırlık verildiğinde kullanılan bir söz.

Osmanlı tokadı: *isim* Sert ve etkili tokat.

tunç bilekli: *sıfat, mecaz* Kolu, bileği çok güçlü.

4.1.5. “Somut/Nesnel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

açık kahverengi/sütlü kahve/kestane rengi/kestane dorusu/pekmezköpüğü: *isim* Kahverenginin bir veya birkaç ton açığı; devetüyü, sütlü kahve, kestane rengi, kestane dorusu, pekmezköpüğü.

bir numara/bir numaralı: *sıfat, mecaz* Birinci gelen, en iyisi olan.

bomboz: *sıfat* Çok boz.

buğusu üstünde: *sıfat, mecaz* Çok sıcak.

cehennem sığağı: *isim* Aşırı sıcak.

çamur deryası: *sıfat, mecaz* Her tarafı çamurla kaplı.

çarliston marka: *sıfat, argo* Yeni icat, az bulunur, antika.

çiçeği burnunda: 1. *sıfat, mecaz* Çok yeni. 2. *sıfat, mecaz* Çok taze, yeni koparılmış.

dipdinç: *sıfat* Çok sağlıklı, çok canlı.

dipdiri: *sıfat* Çok diri, çok canlı.

dopdolu: *sıfat* Büsbütün dolu.

dümdüz/düpedüz: *sıfat* Çok düz. / *zarf* Çok düz ve doğru bir biçimde, dümdüz olarak.

gömgök: *sıfat* Her yanı mavi; gömgök.

kapkara/simsiyah: 1. *sıfat* Çok kara, her yanı kara; simsiyah.

kıpkırmızı: 1. *sıfat* Her yanı kırmızı. 2. *sıfat* Çok parlak kırmızı.

kıpkızıl: 1. *sıfat* Her yanı kızıl, çok kızıl. 2. *sıfat, mecaz* Çok fazla. 3. *sıfat, mecaz* ►
koyu.

kırkbeşlik: *isim* Dönme hızı dakikada kırk beş devir olan plak.

kırkikilik: Namlusu 42 milimetre çapında olan bir tabanca türü.

kırkmerdiven: *isim* Dik yokuş.

kış günü: *isim* Soğuktan kaynaklanan elverişsiz zaman dilimi.

kipkirlil: *sıfat* Çok kirlil, çamura ve pisliğe bulaşmış.

kopkoyu: *sıfat* Çok koyu.

koyu gri: *isim* Grinin bir veya birkaç ton koyusu.

koyu kahverengi: *isim* Kahverenginin bir veya birkaç ton koyusu.

koyu kır: *isim* Kırışmanın ilk devresinde meydana gelen koyu renkli at donu.

koyu kırmızı: *isim* Kırmızının bir veya birkaç ton koyusu.

koyu lacivert: *isim* Laciverdin bir veya birkaç ton koyusu.

koyu mavi/okyanus mavisi: *isim* Mavinin bir veya birkaç ton koyusu; okyanus mavisi.

koyu pembe: *isim* Pembenin bir veya birkaç ton koyusu.

koyu sarı: *isim* Sarının bir veya birkaç ton koyusu.

koyu yeşil: *isim* Siyaha yakın yeşil, yeşilin bir veya birkaç ton koyusu.

kör karanlık: *isim* Çok karanlık.

köskötürüm: *sıfat* Büsbütün kötürüm.

kupkuru: *sıfat* Çok kuru.

kuru soğuk: *isim* Yağışsız havadaki sert soğuk.

kuzguni siyah: *isim* Çok koyu, kara renk.

liste başı: *isim* Herhangi bir seçimde, listenin ilk sırasında olan ad.

masmavi: *sıfat* Her yanı mavi; gömgök.

mosmor: *sıfat* Her yanı mor, koyu mor

mum direk: *sıfat* ► dimdik.

nokta atışı: *isim, mecaz* Hedefi tam tutturma.

ondörtlük: *isim* On dört mermi atan bir tabanca türü.

orman yeşili: *isim* Koyu yeşil renk.

ortalama: *sıfat* İki veya ikiden fazla sayının toplamının toplanan sayıların adedine bölünmesiyle elde edilen (sayı); vasati, averaj.

ölmezoğlu: *isim, ağızlardan* Çok dayanıklı şey.

pespembe: *sıfat* Her yanı pembe, çok pembe.

sapas sağlam: *sıfat* Çok sağlam, her yanı sağlam.

sapsarı: *sıfat* Her yanı sarı, çok sarı.

sarı sıcak: *isim, mecaz* Türkiye'nin güney illerindeki yakıcı, çok bunaltıcı güneş ve sıcaklık.

sersefil: *sıfat* Çok sefil olan; yoksul.

sımsıcak/sıpsıcak: *sıfat* Pek sıcak; sıpsıcak.

sırılsıklam/sırsıklam/yamyaş: *sıfat* Büsbütün ıslak, çok ıslak; sırsıklam, yamyaş.

sipsivri: *sıfat* Çok sivri.

sopsoğuk: *sıfat* Çok soğuk.

süper benzin: *isim* Oktan indisi 100 ve 100'ün üzerinde olan, yüksek nitelikte benzin.

süper çimento: *isim* Yüksek dirençli, çabuk sertleşen çimento.

süt beyaz/süt beyazı: *isim* Bembeyaz, çok beyaz; süt beyazı.

süt mavisi: *isim* Çok açık mavi.

tam not: *isim* "Değerlendirmede en yüksek dereceyi almak, üstün başarı göstermek" anlamlarındaki tam not almak ve "değerlendirmede en yüksek dereceyi vermek" anlamındaki tam not vermek deyimlerinde kullanılan bir söz.

taptaze: *sıfat* Çok taze.

tavşankanı: *isim* Parlak ve koyu kırmızı renk.

tertemiz: *sıfat* Çok temiz, her yanı temiz; arı sili, tiril tiril, pırüpak.

tımtıkız: *sıfat* Çok tıkız.

tortop: *sıfat* Bütünüyle top biçiminde, yusuvarlak (olan).

tozkoparan: *sıfat* Çok rüzgârlı (yer).

uykusu ağır/uykusu derin/uykusu hafif: *sıfat* Uyurken kolayca uyanmayan (kimse);
uykusu derin. / *sıfat* Küçük bir sestem hemen uyanan (kimse).

4.1.6. “Soyut/Öznel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

... -e kuvvet: herhangi bir şeye ağırlık verildiğinde kullanılan bir söz.

adamakıllı/bir güzel/bir temiz: *zarf, mecaz* Gereğinden çok; bir güzel, bir temiz.

altın çağ: *isim, mecaz* Bir şey veya bir kimse için en verimli, en başarılı dönem.

apansız/apansızın: *zarf* Hatıra gelmeyen, beklenmeyen bir sırada.

başı kalabalık: *sıfat, mecaz* Çok meşgul olan, birden çok işle uğraşan.

başmekân: *isim* Asıl yer, en önemli yer.

baştan savma/gelişigüzel/şöyle bir/üstünkörü/yalapşap: *zarf* İnceliklerine inmeden, özen göstermeden; gelişigüzel, şöyle bir, baştan savma, eğreti, öylesine, üstten, yalandan, yalapşalap, yalapşap, yarım yamalak.

bir numara/bir numaralı: *sıfat, mecaz* Birinci gelen, en iyisi olan.

bir tane: *sıfat* Eşi, benzeri olmayan ve çok sevilen; bir tane.

bombok: *sıfat, kaba konuşmada* Çok kötü, çok berbat.

can alıcı: 1. *sıfat, mecaz* En önemli, çarpıcı. 2. *sıfat, mecaz* Kahredici, kendinden geçirici, aşırı çekici.

can damarı: *isim, mecaz* En önemli veya hassas nokta, bir şeyin yaşaması için en önemli araç.

can noktası: *isim, mecaz* En önemli husus, vurgulanması gereken yer.

deliksiz uyku/derin uyku/daluyku/taş uykusu: *isim* Uyanılması güç uyku; ağır uyku, deliksiz uyku, daluyku, taş uykusu.

devede kulak: *sıfat* Önemsiz sayılacak kadar az.

dikkate şayan: üzerinde durulmaya, ilgilenilmeye, düşünölmeye değer olan.

doruk noktası: 1. *isim* Bir gelişmede gelinen en önemli, heyecanlı veya etkili durum. 2. *isim* Halk oyunlarının kurgusuyla seyircinin beklenti ve heyecan noktalarının en üst düzeye ulaştığı an.

dört başı mamur: 1. *sıfat, mecaz* Her bakımdan istenildiği gibi olan. 2. *sıfat, mecaz* Eksiksiz, kusursuz olan.

geniş çaplı: *sıfat, mecaz* Ayrıntılı, bütün yönleri içine alan.

keten tohumu: *isim, argo* Önemsiz, değersiz kimse.

kıçık kırık: *sıfat, mecaz* Önemsiz, değersiz (şey veya kimse).

kırk paralık: *sıfat* Oldukça değersiz.

kıskıvrak: *zarf* Çözülemez veya kurtulamayacak bir biçimde.

kıymetli evrak: *isim* Senet niteliğinde, bir hak bildiren evrak, önemli yazı, belge.

kibar lokması: *isim, mecaz* Gösterişli, görkemli durum veya ortam.

kilit mevki/kilit nokta: *isim, mecaz* Bütün işlerin bağlı olduğu önemli nokta, makam veya yer; kilit mevki.

kilometre taşı: *isim, mecaz* Önemli bir durumu belirleyen, üzerinde durulması gereken nokta.

köklü aile: *isim* Eskiden beri bilinen ve iyi tanınan aile.

körkütük: *sıfat, mecaz* Aşırı derecede (sarhoş, âşık vb.).

körpübaşı: *isim, mecaz* Önemli mevki.

köşe taşı: *sıfat, mecaz* Çok önemli olan.

köşebaşı: *isim, mecaz* Önemli makam.

kuru gürültü: *isim* Gereksiz, önemsiz, sonu alınamayacak söz veya davranış; dan dun, tantana.

kuru laf/kuru söz: *isim* Gerçekle ilgisi olmayan, değer taşımayan boş söz; kuru söz.

kuş uykusu/tavşan uykusu/tilki uykusu: *isim* Yarı uyanık biçimdeki uyku, hemen uyanılabilen uyku; kuş uykusu, tilki uykusu.

kuyruklu yalan: *isim* Çok büyük yalan.

küçük çaplı: *sıfat, mecaz* Değeri ve ağırlığı az.

laf kalabalığı: *isim, mecaz* Üzerinde konuşulan konuyla, esasla veya sorunla ilgisi olmayan boş söz yığını.

mahalle çapkını: *isim* Başka mahallelerde çapkınlık edemeyecek kadar beceriksiz kimse.

malın gözü: *isim, teklifsiz konuşmada* Bir şeyin en iyisi, en güzeli.

mümkün mertebe: *zarf* Olabildiğince, yapabildiği kadar.

namus sözü: *isim* Namus ve onur üzerine verilen söz; şeref sözü.

nefes kesici: *sıfat, mecaz* Çok güzel.

odak noktası: *isim, mecaz* En önemli konu, can alıcı nokta.

olağanüstü: *sıfat* Çok güzel, mükemmel olan; harikulade.

on paralık: *sıfat, mecaz* Değeri çok az veya değersiz.

Osmanlı tokadı: 1. *isim* Sert ve etkili tokat. 2. *isim, mecaz* Sert ve etkili uyarı. 3. *isim, mecaz* Ezici üstünlük.

öksüzsevindiren: *isim, mecaz* Değeri az, cicili bicili şey.

ölüm döşeği: *isim, mecaz* Ölümcül durum.

ölüm sessizliği/ölüm sükûtu/ölü sessizliği: *isim, mecaz* Derin bir sessizlik; ölü sessizliği, ölüm sükûtu.

ölümüne: *zarf* Her türlü olumsuzluğu var gücüyle göze alarak.

ömre bedel: Bir ömre değecek kadar iyi, güzel, değerli olan.

pekâlâ: *zarf* Çok iyi.

perperişan: *zarf* Çok kötü bir durumda.

püf noktası: *isim* Bir işin en ince, hassas ve önemli noktası.

sağbeğeni: *isim* Güzeli çirkinden ayırt edebilme yetisinin en yükseği.

sanat eseri: *isim* Yaratıcılık ve ustalık sonucu ortaya çıkan üstün ve değerli eser.

sancak gemisi: *isim* Bir armatöre veya ülkeye ait ticari gemilerin arasında bulunan en iyi ve önemli gemi.

satır başı: *isim, mecaz* Konuşma vb.nde dikkat çekilen önemli nokta.

saygıdeğer: *sıfat* Kendisine saygı gösterilmeye değer; muhterem.

sıkboğaz: *isim, mecaz* Bir şey yaptırmak için “birini zorlamak, baskı yapmak” anlamlarına gelen sıkboğaz etmek (veya eylemek) ve “zorlanmak, sıkıştırılmak” anlamlarına gelen sıkboğaz olmak deyimlerinde geçen bir söz.

sımsıkı: *sıfat* Çok sıkı.

sınırsız yetki: *isim* Alabildiğine genişletilmiş yetki.

sıra işi: *sıfat, mecaz* Değeri fazla olmayan.

solda sıfır: *sıfat, mecaz* Hiçbir değeri ve önemi olmayan, benzerleriyle karşılaştırıldığında değersizliği daha iyi anlaşılan.

son dakika: *sıfat* Kitle iletişim araçlarına son anda ulaşan, toplumu yakından ilgilendiren, önemli (haber).

su içinde: en kötü şartlarda bile.

sudan bahane/sudan cevap/sudan sebep: *isim* Baştan savma, inandırıcı olmaktan uzak bahane. / *isim* Baştan savma, inandırıcı olmaktan uzak cevap. / *isim* Baştan savma, inandırıcı olmaktan uzak sebep.

sunturlu küfür: *isim* Çok kötü, berbat, ağza alınmaz söz.

suyun başı: *mecaz* en çok yarar sağlanacak yer.

suyuna tirit: baştan savma, değersiz, özensiz.

şah damarı: *isim, mecaz* En önemli nokta.

şipşirin: *sıfat* Çok sevimli, çok şirin.

taşsız kral: *isim, mecaz* Herhangi bir konuda büyük ün yapmış olan kimse.

tam sırası: *zarf* En uygun zamanı.

temciti pilavı: *isim, mecaz* Bıktırıcısına tekrar edilen söz.

tu kaka: *isim, argo* Berbat, kötü, fena durumda olduğu belirtildiğinde kullanılan bir söz.

ufak çapta: *sıfat* Önemi olmayan; ehemmiyetsiz, yarım yırtık, çurçur.

umurgörmüş: *sıfat* Önemli görevlerde bulunmuş (kimse).

upuslu: *sıfat* Çok uslu.

upuygun: *sıfat* Çok uygun.

uzun boylu: *zarf* Ayrıntılı olarak, ayrıntılarıyla; derinliğine, uzun.

uzun hikâye: *isim, mecaz* Anlatması uzun sürecek olan, ayrıntıları çok konu.

üç buçuk: 1. *sıfat, mecaz* Yarım yamalak, üstünkörü olan. 2. *sıfat, mecaz* Değersiz, kıymetsiz olan.

4.1.7. “Duygular/Maneviyat” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

bayram günü: *isim* Sevinç yaşanan gün.

canı burnunda: 1. *sıfat, mecaz* Çok yorgun ve bezgin olan. 2. *sıfat, mecaz* Yorgunluk ve bezginlikten dolayı öfkeli, sinirli olan.

keyfi tıklarında/keyfi yerinde/keyfi yolunda: *sıfat, mecaz* Neşesi, sağlığı yerinde olan (kimse); keyfi yolunda. / *sıfat, mecaz* İşi, sağlığı, mutluluğu yerinde olan (kimse).

kıyamet alameti: *isim, mecaz* İçinde yaşanan durumu beğenmeyenlerin kullandığı bir söz.

Marmara çırası: *isim* "Perişan etmek, mahvetmek veya perişan olmak, mahvolmak" anlamlarındaki Marmara çırası gibi yakmak (veya yanmak) deyiminde geçen bir söz.

mart kedisi: *isim, mecaz* Çapkınlık ve azgınlık gösteren kimse.

nefes kesici: *sıfat, mecaz* Heyecanlı, coşkulu.

ömür törpüsü: *isim, mecaz* Sıkıntı veren kimse veya şey.

sevgi seli: *isim, mecaz* Sevginin yoğun olarak sergilenmesi.

sıcacık: 1. *sıfat* Yeter derecede ve hoşça giden bir sıcaklığı olan. 2. *sıfat, mecaz* İçten, samimi, sevimli.

sıla hastalığı: *isim* Memlekete, aile ve akrabalara duyulan aşırı özlem.

sımsıcak/sıpsıcak: *sıfat* Çok samimi, çok duygulu.

sırsıklam âşık/sırsıklam âşık: *isim* Delicesine sevdalı, tutkun kimse; sırsıklam âşık.

sinir küpü: *sıfat, mecaz* Çok sinirli.

sinirleri kuvvetli/sinirleri zayıf: *sıfat* Kolayca, çabuk heyecanlanmayan veya sinirlenmeyen. / *sıfat* Kolayca, çabuk heyecanlanan veya sinirlenen.

soluk kesici: *sıfat, mecaz* Çok heyecan veya korku veren.

şinanay: *ünlem, ağızlardan* Sevinç, mutluluk, hoşnutluk, kıvanç belirten bir söz

şövalye ruhlu: *sıfat, mecaz* Gereğinden fazla yüreklilik ve atılganlık gösteren (kimse).

tavşan yürekli: *sıfat, mecaz* Çok ürkek, korkak olan.

tel cambazı: *isim, mecaz* Çok kaypak davranan kimse.

telaşe müdürü/telaşe nazırı: *isim, mecaz* Çok telaşlı veya çevresini telaşa veren kimse; telaşe nazırı.

tertemiz: *sıfat, mecaz* Kötülük düşünmeyen, günahsız, lekesiz, suçsuz olan; yepyeni.

4.1.8. “Uzunluk/Kısalık” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

bir boy: *sıfat* Bir insan boyu uzunluğunda olan.

bir karış: 1. *sıfat* Çok kısa. 2. *sıfat* Olması gerekenden uzun.

bir parmak: *sıfat* Kısa boylu.

boylu boyunca/boylu boyuna: *zarf* Boyu uzanabildiği kadar, boyu uzunluğunca; boylu boyuna.

diz boyu: *sıfat* Dize kadar olan.

diz üstü: *sıfat* Boyu dizlerin üst kısmına gelen (etek, pantolon, çorap vb.).

götten bacaklı: *sıfat, kaba konuşmada* Kısa boylu.

kıçtan bacaklı: *sıfat, mecaz* Kısa boylu (kimse).

maksi etek/uzun etek: *isim* Boyu topluklara kadar uzanan etek; maksi, maksi etek.

midi etek: *isim* Boyu diz kapağını örten veya diz kapağından üç dört santim kadar aşağı inebilen etek.

minare boyu: *isim* Aşağı yukarı 10-20 metre arasında olan yükseklik.

mini etek: *isim* Boyu diz kapağından yukarıda olan, çeşitli kısalıkta etek.

orta boylu: *sıfat* Orta yükseklikte, boyda olan.

palamar boyu: *isim* Deniz milinin onda biri, 120 kulaç.

parmak adam: *isim, mecaz* Çok kısa boylu kimse.

topukdöven: *isim* Etekleri yere kadar uzanan kadın giysisi.

uzun boylu: *sıfat* Boyu uzun olan.

4.1.9. “Rütbe/Yetki” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

kıdemli başçavuş: *isim, askerlik* Kıdemi olan başçavuş veya rütbesi.

kızlar ağası: *isim, tarih* Osmanlı sarayındaki harem ağalarının başı.

kul kâhyası/kul kethüdası: *isim, tarih* Yeniçeri Ocağında yeniçeri ağasından sonra gelen en yüksek düzeydeki subay; kul kethüdası.

mülki idare amiri: *isim* İl ve ilçelerde devleti temsil eden en yüksek makamlı görevli.

nahiye müdürü: *isim, eskimiş* Bucaktaki en üst görevli.

orta elçi: *isim* Büyükelçiden önceki elçilik aşaması.

ön yüzbaşı: *isim, eskimiş, askerlik* Kıdemi iki rütbe artırılmış yüzbaşı.

söz sahibi: *sıfat, mecaz* Bir konuda bilgisi veya yetkisi olan (kimse).

şef garson: *isim* Garsonların başı; başgarson.

uzatmalı çavuş/uzman çavuş: *isim, askerlik* Lise ve dengi okullardan mezun olduktan sonra özel bir eğitim sonunda başarılı olarak astsubaylıktan bir alt basamaktaki asker rütbesini alan kimse; uzatmalı çavuş.

uzman jandarma: *isim, askerlik* Uzman Jandarma Okulunu başarı ile bitiren, ilk kademedeki çavuştan sekizinci kademedeki çavuşa kadar rütbe alabilen asker.

4.1.10. “İncelik/Kalınlık” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

kıl testere: *isim* Çok ince bir tür testere.

sırtı pek/sırtı yufka: *sıfat* Kalın giyinmiş. / *sıfat* İnce giyinmiş.

4.1.11. “Denklik/Aynılık/Eşitlik/Benzerlik/Aşağılık/Üstünlük” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

...kim...kim: yakıştırılan şeyin uygunsuzluğunu belirtmeye yarar.

atbaşı/başa baş: 1. *zarf* Eşit durumda, dengeli olarak. 2. *zarf* Birine üstünlük sağlamadan; atbaşı.

aynısının tıpkısı/tıpatıp/tastamam/tıpkısının aynısı: *zarf* Her bakımdan birbirinin aynı bir biçimde; tastamam, tıpkısının aynısı, aynısının tıpkısı, tıpkı tıpkısına, tıpkısı tıpkısına.

bir boy/bir boyda: *sıfat* Aynı boyda olan. / *sıfat* Boyları eşit.

bir örnek: *sıfat* Aynı biçimde olan.

bire bir: 1. *sıfat* Ölçü, miktar vb. özellikleri eşit olan. 2. *sıfat* Bir başkasının, diğerinin aynı olan. 3. *zarf* Ölçü, miktar vb. özellikleri eşit olarak.

kısasa kısas: *isim* Yapılan kötülüğün karşılığını aynı biçimde verme; kana kan, göze göz, dişe diş, misilleme.

kul taksimi: *isim, mecaz* Herhangi bir konuda eşit olarak yapılan bölüştürme, Allah taksimi karşıtı.

motamot çeviri: *isim* Aslına bağlı kalınarak yapılan çeviri.

naklen yayın: 1. *isim* Olay, gösteri, toplantı, etkinlik vb.nin yaşandığı anda olay yerinden bire bir aktarıldığı yayın; canlı, naklen yayın. 2. *isim* Olay, gösteri, toplantı, etkinlik vb.nin yaşandığı andan daha sonra olduğu gibi bire bir aktarıldığı yayın.

öylece: *zarf* Tam öyle; o biçimde, o şekilde.

pekâlâ: *sıfat* Benzerlerinden aşağı olmayan.

tekdüze/tek örnek: 1. *sıfat* Değişmeksizin, düzenli, aynı biçimde tekrarlanan, sürüp giden; tek örnek, muttarit, yeknesak, monoton. 2. *zarf* Değişmeyerek, aynı biçimde tekrar edilerek; bitevi, biteviye.

4.1.12. “Yaklaşıklık/Tamlık” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

az daha/kıl payı: *zarf* Bir işin, hareketin, olayın gerçekleşmesi anının yaklaştığını anlatan bir söz; az daha, bayağı, kıl payı, âdeta, handiyse.

eli kulağında: *sıfat, mecaz* Nerede ise olacak, çok yakında olması beklenen.

kıl payı: *zarf* Son anda.

nokta atışı: *isim, mecaz* Hedefi tam tutturma.

ortalama: *zarf* Yaklaşık olarak.

raddelerinde/sularında: *zarf* Saat gibi kelimelerle birlikte yaklaşık zaman bildiren bir söz; raddelerinde.

4.1.13. “Azlık/Çokluk” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

az buçuk/bir parça: *sıfat* Çok az; az buçuk, az çok.

bin kere/bin kez: *zarf* Pek çok kere; bin kere.

binbir: *sıfat* Pek çok, çok sayıda.

binde bir: *sıfat* Nadir olan, az bulunan.

binkat: *zarf* Pek çok, kıyaslanmayacak ölçüde.

bir alay: *sıfat, mecaz* Pek çok.

bir araba/bir hayli/bir küme/bir nice/bir sürü/bir tabur/bir tomar/bir yığın/on binlerce/onlarca/pek çok: *sıfat* Yeterinden fazla; bir araba, bir hayli, bir küme, bir sürü, bir tabur, bir tomar, bir yığın, bol bulamaç, on binlerce, onlarca, ölçsüz, tomarla, tomar tomar, külliyetli.

bir atımlık: *sıfat* Çok az.

bir avuç: *sıfat, mecaz* Az sayıda, çok az.

bir çuval dolusu: *sıfat, mecaz* Çok fazla.

bir damla: *sıfat, mecaz* Çok az.

bir dirhem: *sıfat, mecaz* Çok az, hiç denecek kadar az.

bir düzine: *sıfat* Çok miktarda olan.

bir gıdım: *sıfat* Çok az miktarda.

bir karış: *sıfat* Çok az.

bir lokma: *sıfat* Çok az.

bir nebzecek: *sıfat* Pek az.

bir tutam: *sıfat* Çok az; bir tutamlık.

bir yudum/bir yudumluk: *sıfat* Çok az; bir yudumluk.

biraz/bir derece: 1. *sıfat* Yeterli ölçüden daha az; azıcık, bir derece. 2. *zarf* Az miktarda.

birçoğu/birçok/birçokları/bir dolu: *zamir* Çok sayıda olan kimse veya şey; çokları. / *sıfat* Oldukça çok, sayısı belirsiz; bir dolu, sürü sepet, müteaddit. / *zamir* Çok sayıda olan kimse veya şey.

birtakım: *sıfat* (nesne için) Belirsiz bir çokluk.

bol kepçe/bol kepçeden/bol keseden: 1. *isim* Servis sırasında yiyeceği bol bol dağıtma.
2. *sıfat, mecaz* Çok fazla, çok sayıda. / *zarf, mecaz* Çok fazla. / *zarf, mecaz* Bol bol, ölçüsüz bir biçimde.

diz boyu: *sıfat, mecaz* Çok miktarda.

dört yüzlü: *sıfat* Dört yüzü olan, çok yüzlü.

dünyanın ...sı: Pek çok.

eser miktarda: *zarf* Belli belirsiz miktarda, çok az ölçüde.

etek dolusu: *sıfat, mecaz* Pek çok, bol bol, alabildiğince fazla.

fırtına uğrağı: *isim* Fırtınanın çok olduğu yer.

kıpkızıl: *sıfat, mecaz* Çok fazla.

kırk kere: *zarf* Pek çok kez.

kırkgeçit: *isim* Üzerinden birçok kez geçilmesi gereken veya birçok geçidi bulunan ırmak.

kucak dolusu: *sıfat, mecaz* Pek çok, pek bol.

kuru hava: *isim* Nemi çok az olan hava.

lüzumundan fazla: Gerekenden çok.

mayın tarlası: *isim, askerlik* Mayın vb. patlayıcı maddelerin döşendiği veya çokça bulunduğu yer.

milyon kere: *zarf* Pek çok, tekrar tekrar, çok kez, defalarca.

nispi çoğunluk: *isim, hukuk* Bir oylamada yarışan kişi, liste veya görüşlerden birinin, diğerlerinin ayrı ayrı elde ettiklerinden daha çok oy alması yoluyla sağlanan çoğunluk.

on defa (veya kere): pek çok.

on para: *sıfat, mecaz* Çok az (para).

oy birliği/oy çokluğu: *isim* Bir toplantıda oylamaya katılan bütün üyelerin aynı yönde oy kullanmış olması durumu / *isim* Bir toplantıda oylamaya katılanların yarıdan fazlasının aynı yönde oy kullanmış olmaları durumu.

piyasa yeri: *isim* Alışverişin çok olduğu yer.

salt çoğunluk: *isim* Oylamada, yarıdan bir fazla üye sayısının oyuyla sağlanan çoğunluk.

sayılı: *sıfat, mecaz* Az görülen; mahdut.

seri katil: *isim* Aynı tarzda ve çok sayıda cinayet işleyen kimse.

son derece/son kerte: *sıfat* Pek çok, çok fazla; son kerte, begayet.

sulu zırtlak: *sıfat* Gereğinden fazla sulu.

4.1.14. “Mutfak” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

kırcı mantı: *isim* Küçük ve içi iyi doldurulmuş mantı.

lop et/löp et: *isim* Yağsız, iyi pişmiş, iri parça et; löp et.

4.1.15. “Düzey/Seviye/Sınır/Defa” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

ardına kadar açık: sonuna kadar açık (kapı, pencere).

aslan payı: *isim, mecaz* Hak edilenden daha çok alınan pay.

baş döndürücü: *sıfat, mecaz* Olağanüstü olan.

bir daha: *zarf* Bir defa daha.

bir defa/bir defacık/bir kere/bir kerecik/bir yol: *zarf* Bir kez olmak üzere, bir defa olarak; bir defa, bir defacık, bir kerecik, bir yol.

bir defada/bir tahtada: *zarf* Hepsi bir seferde olmak üzere; birden, bir tahtada, defaten.

bir defalık/bir kerelik: *zarf* Bir kereye özgü olarak; bir defalık.

bir hamlede: *zarf* Bir atılışta.

bir kalemde: *zarf* Toptan olarak, bir seferde.

bir keresinde/bir vakitler/bir zamanlar: *zarf* Zamanında; vaktiyle, bir keresinde, bir vakitler, vaktizamanında.

biraz/bir derece: *sıfat* Yeterli ölçüden daha az; azıcık, bir derece.

bireyüstü: *sıfat* Tek bir bireyi aşan.

daha da: Karşılaştırma derecesini vurgular.

dipsiz kuyu: *sıfat* Sonu gelmeyen.

doruk noktası: 1. *isim* Bir gelişmede geline en önemli, heyecanlı veya etkili durum. 2. *isim* Halk oyunlarının kurgusuyla seyircinin beklenti ve heyecan noktalarının en üst düzeye ulaştığı an.

doyma noktası/doyum noktası: *isim* Doyuma ulaşma sınırı. / *isim* İstek ve gereksinimlerin en üst sınırı.

en azından: *zarf* En azı ile, hiç olmazsa; en azdan.

haddinden fazla: *zarf* Gereğinden çok, aşırı.

kırılma noktası: *isim* Bir olay veya gelişmenin ulaştığı en duyarlı an veya durum.

kırmızı çizgi: *isim, mecaz* Belli bir konuda taraflar arasında kabul edilebilir son nokta.

kızılötesi: *isim, fizik* Işık tayfında kırmızı alanın ötesindeki alanda yayılmış ısı ışınlarından oluşan, gözle görülmeyen ışınım; kızılaltı, enfraruj.

kör boğaz: *isim, mecaz* Doymak bilmez mide.

kuşak bağlama: *isim, spor* Karate, judo gibi Uzak Doğu sporlarında aşama kaydetme.

küçük orta: *isim, spor* Karakucak ve yağlı güreşte pehlivanların ayrıldıkları beş dereceden dördüncüsü.

morötesi: *isim, fizik* Gözle görülmeyen, dalga boyları yaklaşık 4000 angströmle 200 angström arasında olan, mor ışının ötesinde yer alan, yapay olarak da elde edilip tıpta kullanılan bir ışınım; ultraviyole.

nihai karar: *isim* Herhangi bir konuda alınan son karar.

normalüstü/sıra dışı/ olağan dışı: *sıfat* Alışılmıştın dışında olan; olağan dışı, gayritabii, normalüstü, ekstrem.

olağanüstü: *sıfat* Çok güzel, mükemmel olan; harikulade.

oluru: *isim* Pazarlıkta olabilecek en düşük fiyat.

orta hâlli: 1. *sıfat* Gelir düzeyi ne düşük ne de yüksek olan. 2. *sıfat* Ne iyi ne kötü olan.

orta karar: *sıfat* Orta derecede, biraz uygun.

orta şekerli: 1. *sıfat* Ne az ne de çok şekeri olan. 2. *sıfat, mecaz* Ne çok iyi ne de çok kötü, şöyle böyle (durum).

orta yaşlı: *sıfat* Ne genç ne de yaşlı olan.

pekiyi: *isim* Öğretimde, öğrencinin değerlendirilmesinde kullanılan en yüksek başarı derecesi.

son kertede: *zarf* Son sınırdaki.

son hızla: *zarf* Olanca hız kullanılarak.

son turfanda: *isim* Bir meyve veya sebzenin mevsiminin sonunda alınan en son ürünü.

top sağır: *sıfat* Sağırlığı ileri derecede olan.

uzatmalı nişanlı/uzatmalı sevgili: *isim* Nişanlılık süresi gereğinden çok uzamış olan kadın veya erkek. / *isim* Evlenmeye karar veremeyip çok uzun süre sevgili olarak kalan kadın veya erkek.

üst perdeden: *zarf, mecaz* Yüksekten.

üstün zekâ: *isim* Algılama, öğrenme, düşünme, fikir yürütme, karar verme, sorun çözme, bedeni kontrol edebilme, iletişim kurma vb. yeteneklerin ve becerilerin normalin üstünde olduğu zekâ.

4.1.16. “Çeşitlilik” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

bin çeşit/bin türlü: *sıfat* Birbirinden çok farklı, çok değişik; bin çeşit.

renk cümbüşü: *isim* Türlü renklerin oluşturduğu karışım.

4.1.17. “Tıp” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

kısa kafalı: *sıfat, anatomi* Kafatasının genişliği ile uzunluğu hemen hemen eşit olan (kimse).

kısmi felç: *isim, tıp* Vücudun bir bölümünün felçli duruma gelmesi.

kuluçka dönemi: *isim, tıp* Bir mikrobuun vücuda girmesiyle hastalığın belirmesi arasında geçen süre.

örümceksi zar: *isim, anatomi* Beyni ve omuriliği örten sert zar ile ince zar arasında bulunan aç gibi ince, seyrek dokulu zar.

piknik tip: *isim, tıp* Orta boylu, şişmanca, geniş ve yumuşak yüzlü, kalınca boyunlu, yukarı doğru daralan şişkin göğüslü ve iri göbekli kimse.

terminal dönem: *isim, tıp* Yaşamın son günlerini kapsayan süreç.

üç başlı: *sıfat, anatomi* Üç başlı olan.

4.1.18. “Mesafe/Uzaklık/Yakınlık/Derinlik” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

bıçaksırtı: *isim, mecaz* Çok az fark, çok yakın aralık.

bir kurşun atımı: kurşunun gidebileceği uzaklık.

cehennem dibi (veya bucağı): çok uzak yer.

deniz mili: *isim* 1.852 metrelik bir uzunluk ölçüsü birimi.

denizaşırı: 1. *sıfat* Denizlerin ötesinde bulunan. 2. *sıfat* Deniz ötesine yapılan.

el erimi: *isim* Çok uzakta olmayan, elin ulaşabileceği uzaklık.

fren mesafesi: *isim* Hareket durumundaki aracın frene basıldığında durana kadar aldığı yol uzunluğu.

göz önü: *isim, mecaz* Görülebilen yakın yer.

kısa mesafe: *isim* Uzaklığı az olan yer.

kol nizamı: *isim, askerlik* Mangaların yan yana veya arka arkaya dizilişinde kişiler arasında bir kol boyu mesafe bırakılması durumu.

koskoca: *sıfat* Boyca uzun.

kulak erimi: *isim, fizik* Sesin işitilebileceği uzaklık.

kurşun erimi: *isim* Merminin ulaşabildiği uzaklık.

kuş uçuşu/kuş uçuşu: *isim* İki nokta arasında doğrultu yönünde alınan mesafe; kuş uçuşu.

mavi yolculuk: *isim* Kıyı boyunca koy koy veya ada ada dolaşarak yapılan gezi.

okyanus çukuru: *isim* 3000-4000 metre derinlikten 6000-7000 metre derinliğe kadar devam eden deniz dibi çukuru.

önü sıra: *zarf* Hemen önünden, çok uzak olmayan bir ara ile.

satır arası: *isim* Yazı satırlarının arasında kalan mesafe.

uzak ara: *zarf, mecaz* Yarışta aradaki mesafeyi uzun tutarak.

uzak yol kaptanı/uzun yol sürücüsü/uzun yol şoförü: *isim* Her türlü büyüklükteki gemiyi Kızıldeniz ve Cebelitarık dışında kullanma, çalıştırma yetkisine sahip kaptan. / *isim* Uzun mesafeli yollarda ağır vasıta kullanan sürücü; uzun yol şoförü.

uzun far: *isim* Uzun mesafeyi aydınlatma gücüne sahip otomobil farı.

4.1.19. “Dijital” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

kısa mesaj: *isim* Taşınabilir veya sabit telefon aracılığıyla bir telefondan diğer bir telefona gönderilen ileti.

kısayol: *isim, bilişim* Bilgisayar ekranında bir programa kestirmeden ulaşmayı sağlayan simge.

4.1.20. “Netlik/Kesinlik/İmkân” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

doğrudan doğruya: *zarf* Dolaysız, araçsız, aracısız, araya başka bir şey girmeden; bizzat, direkt.

geyikler kırkımında: *zarf, mecaz* Hiçbir zaman.

kısa yoldan: *zarf, mecaz* Kesin bir biçimde.

kördüğüm: *isim, mecaz* Çözülmesi hemen hemen imkânsız olan sorun.

minaregölgesi: *isim, mecaz* Elde edilmesi imkânsız nesne.

namus borcu: *isim* Mutlaka yerine getirilmesi, ödenmesi gereken görev, borç

pekâlâ: *zarf* Ne olursa olsun, her şeye rağmen.

sözcötürmez/sugötürmez: *sıfat, mecaz* Başka bir yoruma elverişli olmayan, kesin; sözcötürmez.

4.1.21. “Çetinlik/Zorluk/Güçlük” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

ballı börek: *sıfat, mecaz* Kolay elde edilen.

çantada keklik/torbada keklik: *sıfat, mecaz* Ele geçirilmesi, elde edilmesi kolay olan; torbada keklik.

lamelif: *sıfat, mecaz* İçinden zor çıkılır, çapraşık olan.

pekâlâ: *zarf* Ne olursa olsun, her şeye rağmen; elbette, elbet, lacerem.

sidik zoruyla: *zarf, mecaz* Bir iş ucu ucuna veya zar zor halledilerek.

tez beri: *zarf* Sıkıntı çekmeden, güçlülere uğramadan; kolayına, asanlıkla, rahatlıkla.

4.1.22. “Ayanlık/Belirsizlik” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

birtakım: *sıfat* (nesne için) Belirsiz bir çokluk.

kupkuru: *sıfat, mecaz* Belirgin olmayan.

okunaklı: *sıfat* Açık ve düzgün harflerle yazılmış, kolaylıkla okunabilen (yazı)

4.1.23. “İlgi/Alaka/İlişki” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

cancığer: *sıfat* Çok yakın, sıkı fıkı, pek içten (arkadaş).

kıtalar arası: *isim* Bütün kıtaları birbirine bağlayan, kıtalarla ilgili olan durum.

kişiler arası: *sıfat* Bütün insanları göz önüne alan.

kişiler arası ilişki: *isim, toplum bilimi* Bireyler arasındaki toplumsal etkileşim veya karşılaşma.

kulüpler arası: *sıfat, spor* Birçok kulübün takımlarını karşı karşıya getiren (sportif faaliyet).

mahalle arkadaşı: *isim* Aynı mahallede oturan komşu veya dost.

memleketler arası/milletlerarası/uluslararası: 1. *sıfat* Çeşitli milletlerle birlikte yapılan; arsulusal, memleketler arası, milletlerarası, beynelmilel, enternasyonal. 2. *sıfat* Milletlerin arasında çok yönlü ilişkilerle ilgili olan; arsulusal, milletlerarası, beynelmilel, enternasyonal. 3. *sıfat* Pek çok milleti ilgilendiren; arsulusal, milletlerarası, beynelmilel, enternasyonal

nereden nereye: *zarf, mecaz* Uzak, dolambaçlı bir ilişki ile.

okullar arası: *sıfat* Birçok okul ile ilgili olan.

omuz başı/yanı başı/yanı başında: *isim* Yakını, hemen yanı; omuz başı. / *zarf* Hemen yanında.

organize suç: *isim* Çeşitli kişi ve örgütlerce planlanıp işlenen suç.

soluk almadan: *zarf, mecaz* Büyük bir dikkatle.

suyunun suyu/tavşanın suyunun suyu: İki şey arasındaki ilginin çok uzak olduğunu anlatan bir söz.

şehirler arası: *sıfat* İki veya daha çok şehir arasında ulaşım, iletişim sağlayan; kentler arası.

toplumlar arası: *sıfat* Birçok toplumu ilgilendiren.

uzak akraba: *isim* Yakınlığı, ilgi derecesi az olan akraba; uzaktan akraba.

ülkeler arası: *sıfat* İki veya daha çok ülke arasında oluşan, gerçekleşen.

üniversiteler arası: *sıfat* Birçok üniversite ile ilgili olan.

4.1.24. “Alan/Mekân/Kapsam” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

baştan aşağı/baştan başa/baştan sona: *zarf* Başından sonuna kadar, bir uçtan bir uca; baştan aşağı, baştan sona, serapa.

boydan boya: *zarf* Bir uçtan öbür uca kadar.

boylu boyunca: *zarf* Bir baştan diğer başa kadar.

dört bir taraf (veya yan): Her yan, bütün çevre.

kıta sahanlığı: 1. *isim, coğrafya* Kıyılarda denizlerin 200 metre derinliğe kadar olan kısımları; şelf. 2. *isim, hukuk* Ülke kıyılarına bitişik olan ve 200 metre derinliğe veya bu sınırın ötesindeki su derinliğinin doğal kaynaklarının işletilmesine elverişli olduğu noktaya kadar kara sularının dışında kalan deniz altı bölgelerinin deniz yatağı ve toprak altı kesiminin bütünü.

kıyı balıkçılığı: *isim, denizcilik* Kıyıdan fazla uzaklaşmadan bir gün içinde avlanıp limana dönme biçiminde yapılan avcılık.

kıyı çizgisi/sahil çizgisi: *isim, coğrafya* Deniz, göl ve akarsuların taşkın durumları dışında suyun kara parçasına değdiği noktaların birleşmesinden oluşan, meteorolojik olaylara göre değişen doğal çizgi; sahil çizgisi.

kıyı seyri/sahil seyri: *isim, denizcilik* Kıyıdan fazla uzaklaşmadan, kıyıyı gözden yitirmeden yapılan sefer; sahil seyri.

kordon boyu: *isim* Denize kıyısı olan şehirlerde kıyı boyunca uzanan imarlı yol.

koskocaman: *sifat* Çok geniş, çok büyük.

kuş bakışı: *isim* Yüksek bir yerden aşağıya doğru, bütün genişliği içine alacak biçimde bakış.

mahalle arası: *isim* Mahallenin sokakları arasında kalan yer.

mavi yolculuk: *isim* Kıyı boyunca koy koy veya ada ada dolaşarak yapılan gezi.

merdiven sahanlığı: *isim* Merdiven boşluğu veya başı.

millî varlık/ulusal varlık: *isim* Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik, bilimsel değerler ile yer altı ve yer üstü zenginliklerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü; ulusal varlık.

normalüstü/sıra dışı: *sifat* Alışılmışın dışında olan; olağan dışı, gayritabii, normalüstü, ekstrem.

ocakbaşı: *isim* isim, Ateş yanan yerin çevresi.

orta hizmeti/orta işi: *isim* Bir evin temizlik işlerinin bütünü; orta hizmeti.

pınar başı: *isim* Pınarın etrafı.

sahil boyu/sahil şeridi: *isim* Deniz kıyısı. / *isim, coğrafya* Deniz kıyısı boyunca uzanan düz alan.

sınır boyu: *isim* Ülke sınırları; uç, hudut boyu, serhat.

takımada: *isim, coğrafya* Birbirine yakın büyüklü küçüklü birkaç adanın tümü.

topaltı: 1. *isim, tarih* Kale topraklarının koruması altındaki yer. 2. *isim* Kale ile korunan bir şehrin yakın çevresi.

4.1.25. “Bütünlük/Topluluk/Tekillik/Topyekûnluk” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

ana baba günü: *isim, mecaz* Kargaşa içindeki kalabalık.

balık istifi: *sıfat, mecaz* Çok sıkışık olarak bir yere dolmuş (insanlar).

basın camiası/medya camiası: *isim* Görsel ve yazılı basın organları ile burada görevlilerin tümü; medya camiası.

başlı başına: *zarf* Kendisi bir bütün oluşturacak biçimde.

bir başına/tek başına/yalın kılıç/yalnız başına: *zarf* Yanında başkaları olmadan, yalnız olarak; bir başına, kendi kendine, yalın kılıç, yalnız, yalnız başına, münferiden.

cemi cümle/cümle âlem/dünya âlem/yediden yetmiş/yedi düvel/yedi mahalle: *zamir* İnsanların bütünü; cümle, cemi cümle, cümle âlem, dünya âlem, yediden yetmiş, yedi mahalle, yedi düvel.

çocuk başına: 1. *zarf* Tek başına çocuk olarak. 2. *zarf* Her bir çocuk için.

ev halkı: *isim* Bir evde yaşayanların hepsi; evladüiyal.

kız başına: *zarf* Tek başına kız olarak.

kibarlar âlemi: *isim* Sosyetenin önde gelenleri; yüksek tabaka, cemiyet.

kişi başına: *zarf* Her bir bireye, her birine, adam başı.

kitle haberleşmesi/kitle iletişimi: *isim, toplum bilimi* Dağınık insan topluluklarının örgütlenmiş bir kaynaktan iletilen haberlere veya uyarılara aynı anda maruz kalması, birtakım kaynaklardan elde edilen bilgi ve haberlerin değişik araçlarla geniş halk topluluklarına yaygın olarak duyurulması; kitle haberleşmesi.

kitle turizmi: *isim* Eğlenmek, gezmek amacıyla gruplar hâlinde yapılan gezi; mas turizm.

koltuk takımı: *isim* Üçlü, ikili ve tekli oturma birimleri olan mobilya takımı.

koro hâlinde: *zarf* Toplu bir durumda, hep birlikte.

küme bulut: *isim* Üst bölümleri bembeyaz ve küme durumunda, tabanı da çoğu kez yatay ve esmer bulut; kümülüs.

küme çalışması: *isim, eğitim* Öğrencilerin, aralarında seçtikleri bir başkanın kılavuzluğu altında iş birliği yaparak ortak amaçlar doğrultusunda çalışmalarına imkân sağlayan eğitim yöntemi.

lamekân takımı: *isim* Yersiz yurtsuz, adresi belirsiz kişiler topluluğu.

makyaj takımı: *isim* Makyaj için gerekli olan malzemeleri bir arada bulunduran set.

mason locası: *isim* Çeşitli derecelerdeki masonlardan oluşan gruplardan her biri; loca.

medya grubu: *isim* Bir merkeze, bir ortaklığa bağlı olan basın yayın organlarının tümü.

mekân grupları: *isim, çokluk* Bir yeri dolduran ögeler.

orman dizisi/orman kuşağı: *isim* Sıralı ormanların oluşturduğu dizi; orman dizisi.

oyuncu kadrosu: 1. *isim* Televizyon ve sinema dizi ve filmlerinde oynayan oyuncuların tümü. 2. *isim, spor* Bir takımı oluşturan oyuncuların tümü.

önüne gelen: olur olmaz (kimse).

panayır yeri: *isim, mecaz* Çok kalabalık yer.

sanayi sitesi: *isim* Pek çok sanayi kuruluşunun bir arada bulunduğu semt veya bölge.

tek bilek: *zarf, mecaz* Hep birlikte.

tek tabanca: *isim, mecaz* Tek başına hareket eden kimse.

tek vücut/tek yürek: *isim, mecaz* Tek başına hareket eden kimse.

tekgövde: *sıfat* Parçalara ayrılmayan, bütün olarak bulunan; monoblok.

tepeden ayağa/tepeden tırnağa: *zarf, mecaz* Her şeyiyle kapsayıcı bir biçimde, bütün olarak, olduğu gibi; ağız ağıza, baştan aşağı, baştan başa, baştan sona, boylu boyunca, büsbütün, bütün bütün, bütün bütüne, bütünüyle, hepten, heyetiyle, iyice, külliye, milimi milimine, satır satır, sıkı sıkı, tam tamına, tamamı tamamına, tamamıyla, tamı tamına, tastamam, tekmil, temelli, tepeden ayağa, tepeden tırnağa, top, tümünden, tümüyle.

üçler yediler kırklar: *isim, çokluk* Halk inançlarında yaşayan ermişler topluluğu.

4.1.26. “Ağırlık/Hafiflik” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

sallasırt: *isim, ağızlardan* Ağır bir nesneyi araç kullanmaksızın elle başka bir yere götürme, atma veya aktarma.

4.1.27. “Boyut/Büüklük/Küçüklük/Nicelik” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

altmışlık: *sıfat* Altmış tanesi bir arada olan veya içinde aynı şeyden altmış tane bulunan.

avuç dolusu: *sıfat* Bir avucun alabildiği miktar kadar.

battal beden: *isim* Normalden daha büyük ölçüde olan beden.

battal boy: *isim* Normalden daha büyük ölçüde olan boy.

binlik: 1. *sıfat* Bini bir arada, bin taneden oluşmuş, bin tane alabilen. 2. *isim* Yaklaşık üç litrelik büyük şişe.

bir atımlık: *sıfat* Silahı doldurmaya yetecek veya en az bir kez atış yapabilecek miktarda olan.

bir avuç: *sıfat* Bir avucu dolduracak kadar.

bir çuval dolusu: *sıfat* Bir çuvalın alacağı miktarda.

bir tane: *sıfat* Bir adet.

bir tutam: *sıfat* Çok az; bir tutamlık.

bir yudum/bir yudumluk: *sıfat* Çok az; bir yudumluk.

bol paça/geniş paça/dar paça: *isim* Eni normal ölçüden daha geniş olan pantolon veya şalvar paçası; bol paça. / *isim* Eni normal ölçüden daha dar olan pantolon veya şalvar paçası.

bülbül çanağı: 1. *isim* Çok küçük kâse, bardak vb. 2. *sıfat* Çok küçük boyutta (kâse, bardak vb.).

büyükbaş/kocabaş/küçükbaş: *isim* Eti, sütü ve derisinden yararlanılan sığır, manda vb. hayvanların genel adı; kocabaş. / *isim* Kasaplık hayvanlardan koyun ve keçiye verilen ortak ad.

büyük boy: *sıfat* Normal ölçülerden daha büyük.

çanak ağızlı: *sıfat* Büyük ağızlı.

çay bardağı: *isim* Çay içmekte kullanılan cam bardak.

çay kaşığı: *isim* Kahve yaparken, ilaç içerken veya çaya toz şeker koyarken ölçek olarak kullanılan ve şekeri karıştırmaya yarayan küçük kaşık.

çift kişilik: 1. *sıfat* İki kişi için. 2. *sıfat* İki kişiye ait olan. 3. *sıfat* İki kişinin kullanımına uygun.

çorba kaşığı: *isim* Yemek yerken kullanılan tatlı kaşığından büyük kaşık.

dev dalga: *isim* Deniz tabanında oluşan depremin yarattığı büyük dalga; tsunami.

deve dişi: *sıfat* İri taneli (nar, mısır vb.).

doksanlık: *sıfat* Doksan tanesi bir arada olan veya içinde aynı şeyden doksan tane.

dört yüzlü: *sıfat* Dört yüzü olan, çok yüzlü.

ellilik: *sıfat* Elli tanesi bir arada olan veya içinde aynı şeyden elli tane bulunan.

göz kararı: *isim* Ölçü veya tartı ile değil gözle oranlanarak belirlenen miktar.

kırkılık: *sıfat* Kırk tanesi bir arada olan veya içinde aynı şeyden kırk tane bulunan.

konak yavrusu: *sıfat* Konağı andıran (ev).

koskocaman: *sıfat* Çok büyük, çok iri.

kuşbaşı: *sıfat* Küçük bir kuşun başı büyüklüğünde doğranmış (et vb.).

kuzu kapı/kuzu kapısı/kuzuluk kapısı: *isim* Büyük bir kapının içinde veya yanında bulunan küçük kapı; kuzuluk, kuzu kapısı, kuzuluk kapısı, yavru kapı.

küçük boy: *sıfat* Normal ölçülerden daha küçük.

küçük parmak: *isim* Beş parmağın en küçüğü; küçük parmak.

makas hakkı/makas payı: 1. *isim* Kumaş biçerken ihtiyat olarak bırakılan pay; makas hakkı. 2. *isim, mecaz* Ölçüden fazla bırakılan veya fazlalığı hoş görülen miktar.

okkalı kahve: *isim* Bol kahve ile yapılmış ve büyük fincana konulmuş kahve.

onluk: *sıfat* On tanesi bir arada olan veya içinde aynı şeyden on tane bulunan.

orta boy: *sıfat* Orta büyüklükte olan.

otuzbeşlik: *isim* İçinde sıvı maddelerden, 0,35 cl ölçüsünde bulunan şişe.

otuzluk: *sıfat* Otuz tanesi bir arada olan veya içinde aynı şeyden otuz tane bulunan.

öksüzdoyuran: *isim, mecaz* Çok büyük bardak, çanak ve bunların içindeki yiyecek ve içecek.

parmak çocuk: *isim, mecaz* Çok küçük doğmuş çocuk.

parmak hesabı: *isim* Parmaklar kullanılarak yapılan hesap.

piknik tüpü: *isim* Boyutu küçük bütan gazı tüpü.

piyata tabağı: *isim* Düz ve büyük yemek tabağı.

seksenlik: *sıfat* Seksen tanesi bir arada olan veya içinde aynı şeyden seksen tane bulunan.

sıkım: 1. *isim* Avucun sıkıldığında alabildiği miktar. 2. *isim* Bir defada sıkılan miktar. 3. *isim* Ateşli silahlarda bir atış için yeterli olan miktar.

su bardağı: *isim* Su içmeye yarayan bardak.

taban halısı: *isim* Tabana serilen büyük halı.

tahta göğüs/tahta göğüslü: *sıfat* Göğsü küçük olan; tahta göğüs.

tatlı kaşığı: *isim* Tatlı yerken kullanılan çorba kaşığından küçük kaşık.

tek kişilik: 1. *sıfat* Tek kişinin kullanabileceği, tek kişiye göre, tek kişi için olan. 2. *sıfat* Tek kişinin yapacağı (iş).

tektaş: *sıfat* Sadece bir pırlantası veya elması olan (yüzük, küpe).

ufak çapta: *sıfat* Küçük olan.

üç katlı: *sıfat* Üç katı olan; tripleks.

yetmişlik: 1. *sıfat* Yetmiş tanesi bir arada olan veya içinde aynı şeyden yetmiş tane bulunan. 2. *isim* İçinde sıvı maddelerden 0,70 litre ölçüsünde bulunan şişe. 3. *isim* İçinde 0,70 litre rakı bulunan şişe.

yirmilik: *sıfat* Yirmi tanesi bir arada olan veya içinde aynı şeyden yirmi tane olan.

yüzlük: 1. *sıfat* Yüzü, yüz tanesi bir arada olan; yüzerlik. 2. *sıfat* Herhangi bir şeyden yüz tane alabilen.

4.1.28. “Varlık/Yokluk/Yalnlık/Doluluk/Boşluk” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

bomboş/tamtakır: *sıfat* İçinde bulunması gereken şeylerden hiçbiri bulunmayan; bomboş.

kör baca: *isim, madencilik* Herhangi bir çıkışı bulunmayan baca.

kör kuyu: *isim, mecaz* Suyu kurumuş, su çıkmayan, susuz kuyu.

kör ocak: *isim, mecaz* Çocuksuz aile.

kuru çeşme: *isim* Suyu çekilmiş çeşme.

kuru dere: *isim* Suyu olmayan dere.

kuru ekmek: *isim* Katıksız ekmek.

kuş sütü: *isim, mecaz* Her türlü yiyeceğin bulunduğu yerde eksik bir şey bulunmadığını anlatmak için kullanılan bir söz.

4.1.29. “Yoğunluk/Sıklık/Seyreklik/Gürlük” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

balta değmemiş (veya girmemiş veya görmemiş): içinden hiç ağaç kesilmemiş, sık ve gür (orman, koru).

binde bir: *sıfat* Nadir olan, az bulunan.

deli orman: *isim* Çok sık ve gür orman.

dört kaşlı: *sıfat, mecaz* Kalın ve gür kaşlı.

kör duman: *isim, mecaz* Çok yoğun sis.

köse sakal: *isim* Çok seyrek sakal.

orman dizisi/orman kuşağı: *isim* Sıralı ormanların oluşturduğu dizi; orman dizisi.

ölüm sessizliği/ölüm sükûtu/ölü sessizliği: *isim, mecaz* Derin bir sessizlik; ölü sessizliği, ölüm sükûtu.

pala bıyık: *sıfat* Gür, uzun ve kıvrık bıyıkları olan (kimse); pala bıyık.

pırasa bıyıklı: *sıfat* Uzun, gür bıyıklı (kimse).

pis bıyık: *isim* Kılları gür olmayan ve biçime girmeyen bıyık.

pos bıyık: *isim* Uzun ve gür bıyık.

samur kaşlı: *sıfat* Kaşları kumral, yumuşak ve gür olan (kimse).

sevgi seli: *isim, mecaz* Sevginin yoğun olarak sergilenmesi.

seyrek otlatma: *isim* Otlayan hayvanların, genellikle koyun ve keçilerin, mera üzerine seyrek bir biçimde dağıtılarak, birbirini rahatsız etmeden çobanlar tarafından otlatılması.

tüyü bozuk: *sıfat, alay yollu* Sarışın veya saçlı sakalı seyrek olan (kimse).

4.1.30. “Bilim/Spor/Teknik/Terim” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

altılı ganyan/üçlü ganyan/üçüncü ayak: *isim* At yarışlarında aynı gün üzerine bahis konulan ve birbiri ardınca düzenlenen altı koşunun birincilerini tahmin etme biçiminde oynanan oyun; altılı. / *isim, spor* At yarışlarında aynı gün üzerine bahis konulan ve birbiri ardınca düzenlenen üç koşunun birincilerini tahmin etme biçiminde oynanan oyun. / *isim* Altılı ganyanda yer alan üçüncü koşu.

ayrık ay/ayrık yıl: *isim, gök bilimi* Ay'ın yörüngesindeki enberi noktasından art arda iki geçişi arasındaki süre. / *isim, gök bilimi* Yerin kendi yörüngesindeki günberi noktasından art arda iki geçişi arasındaki süre.

başlama meridyeni/başlangıç meridyeni: *isim, coğrafya* Boylamların hesaplanmasında sıfır noktası olarak kabul edilen meridyen; başlama meridyeni, başmeridyen.

başlangıç noktası/çıkış noktası: *isim, matematik* Sıfır sayısının, sayı doğrusundaki yeri; başnokta.

beygir gücü: *isim, fizik* Saniyede 75 kilogrammetrelik iş yapan bir motorun gücü.

bir düzine: *sıfat, matematik* 12 adet olan.

bir hücreli/tek hücreli: *sıfat, hayvan bilimi, biyoloji* Yapısı tek bir hücreden oluşan (hayvan veya bitki); bir gözeli, tek hücreli.

büyük orta: *isim, spor* Karakucak ve yağlı güreşte pehlivanların ayrıldıkları beş dereceden üçüncüsü.

çeyrek final/çeyrek son: *isim, spor* Bir yarışmada ikili eşlemelerle son sekiz yarışmacı veya takımın oluşturduğu grup veya aşama. / *isim, spor* Koşularda yarı final yarışına katılacak dört kişiyi seçmek üzere sekiz kişi veya dört takımı ayırmak için sekiz takım arasında düzenlenen seçme yarışı.

çift küme: *isim, gök bilimi* Birbirine çok yakın iki yıldız kümesi.

çok kısa dalga: *isim* 2,9 metreden 3,4 metreye (104 megahertze) kadar olan radyo dalgaları.

çok şiddetli fırtına: *isim, meteoroloji* Rüzgâr çizelgesinde hızı 48-55 deniz mili olan ve kuvveti 10 ile gösterilen rüzgâr.

çok yıllık: 1. *isim, bitki bilimi* Yıllarca toprak üstünde ve toprak altında canlılığını sürdürebilen bitki. 2. *sıfat* Çiçek açmadan önce birçok yıl yaşayan (bitki)

dalga boyu/dalga uzunluğu: *isim, coğrafya* Yan yana iki dalga sırtı arasında kalan ve uzunluğu yerine göre birkaç metreden birkaç yüz metreye kadar ulaşabilen yatay uzaklık; dalga uzunluğu

dalga kuşağı: *isim, fizik* Aynı frekansı içeren dalgalar bütünlüğü.

dar açı/dik açı/doğru açı/geniş açı/tam açı: *isim, matematik* Ölçüsü 90 dereceden küçük olan açı. / *isim, matematik* Birbirini kesen iki doğrunun oluşturduğu açılar eşit olduklarında, bu açılarının her biri. / *isim, matematik* 180 derecelik açı. / *isim, matematik* Bir dik açıdan daha büyük olan açı. / *isim, matematik* 360 derecelik açı.

deniz seviyesi: *isim, coğrafya* Kara ile denizin kesiştiği ve yüksekliğin sıfır olarak kabul edildiği nokta.

denk küme: *isim, matematik* Bire bir eşlenebilen, eleman sayıları eşit küme.

deprem ortası/merkez üs: *isim, jeoloji* Depremin gerçekleşmesine neden olan fay kırılmasının tam olarak gerçekleştiği yer; merkez üs, episantır.

dönencel ay/dönencel yıl: *isim* Ay'ın ilkbahar noktasından geçen saat dairesinden art arda iki geçişi arasındaki 27 gün 1 saat 43 dakikalık süre. / *isim, gök bilimi* Güneş'in ilkbahar noktasından art arda iki geçişi arasındaki 365 gün 5 saat 48 dakika 46 saniyelik süre.

ırmak roman/nehir roman: *isim, edebiyat* Bir olayın, geniş bir zaman diliminde geçtiği çağı, bir toplumun geniş bir görünümünü veren çok uzun roman; nehir roman.

ince ses/tiz ses/pes perde/pes ses: *isim, fizik* Titreşim sayısı çok olan ses; tiz ses, yüksek ses. / *isim* Kalın perdeden çıkarılan ses. / *isim* Kalın perdeden çıkarılan ses.

kerahet vakti: *isim, din bilimi* Güneş doğarken, öğle ve güneş batarken namaz kılmanın caiz olmadığı vakit; vaktikerahet.

kılcal boru: *isim, fizik* Araştırma ve deneylerde kullanılan çok ince boru.

kılcal damar: isim, anatomi Dokulardaki atardamarların son dallarını, toplardamarların ilk dallarına birleştiren ince damar.

kılcal etki: isim, fizik Birbirine değen bir sıvı ile bir katının molekülleri arasındaki etki.

kısa dalga: isim, fizik Radyo yayını için dalga boyu 10-100 metre arasında değışen dalga.

kısa ünlü: isim, dil bilgisi Normal boğumlanma süresinden daha kısa bir sürede boğumlanan ünlü.

köprübaşı: isim, askerlik İlerlemek için çıkılan elverişli kıyı veya tutulan önemli nokta.

kuşak bağlama: isim, spor Karate, judo gibi Uzak Doğu sporlarında aşama kaydetme.

kuvvet çifti: isim, fizik Birbirine paralel ters yönde ve eşit ağırlıkta iki kuvvetin oluşturduğu kuvvet takımı.

kuvvetli rüzgâr: isim, meteoroloji Rüzgâr çizelgesinde hızı 22-27 deniz mili olan ve kuvveti 6 ile gösterilen rüzgâr.

küçük dalga/orta dalga: isim, fizik Dalga boyu 200-600 metre arasında değışen dalga.

küçük gezegen: isim, gök bilimi Bilinen dokuz büyük gezegene göre çok küçük olan gezegen.

küçük orta: isim, spor Karakucak ve yağlı güreşte pehlivanların ayrıldıkları beş dereceden dördüncüsü.

maddesel nokta: isim Bir maddenin, üç boyuttan soyutlanmış varsayılan çok küçük parçası.

majör gam: isim, müzik Beş tonla iki yarım tondan oluşan gam.

makine gücü: isim, fizik Bir makinenin bir saniyede yapabildiği iş miktarı.

mercan resifi: isim, denizcilik Yıllık ortalama deniz suyu sıcaklığı 20 °C'nin üzerinde bulunan bölgelerde, kıtasal kenardaki adaların sığ sahillerinde, kalkerli bitkisel ve hayvansal organizmaların yığılımı.

meridyen çemberi: *isim, gök bilimi* Meridyen düzleminin gök küreyle ara kesiti; öğlen çemberi.

meydan muharebesi/meydan savaşı: *isim, askerlik* Bir savaşta, kesin sonuç almak için düşmana karşı bütün güçlerle yüklenilen ölüm kalım savaşı; meydan muharebesi.

mukavemet koşusu: *isim, spor* 3-15 kilometre arasındaki uzun mesafeli koşulardan her biri.

mutedil rüzgâr: *isim, coğrafya* Rüzgâr çizelgesinde hızı 11-16 deniz mili olan ve kuvveti 4 ile gösterilen rüzgâr.

mutlak sıcaklık/salt sıcaklık: *isim, fizik* -273 °C'yi sıfır olarak alan sıcaklık; mutlak sıcaklık.

mutlak sıfır/salt sıfır: *isim, kimya, fizik* Salt sıcaklık ölçeğinde -273 °C olan sıfır noktası; mutlak sıfır.

müteselsil borç: *isim, hukuk* Bir borç ilişkisinde birden çok borçlunun, her birinin ayrı ayrı tamamından sorumlu buldukları borç.

nazım birimi: *isim, edebiyat* Şiirde en küçük anlam bütünlüğünü sağlayan ve kendi içinde bağımsız dize topluluğu.

nüfus patlaması: *isim, mecaz* Nüfusun çeşitli nedenlerle öngörülenden fazla artması.

Oğlak Dönencesi: *isim, özel, gök bilimi, coğrafya* Güney yarım kürede 21 Aralık günü öğle vaktinde güneş ışınlarının dik geldiği, Ekvator'a göre açısal uzaklığı 23° 27' olan dönence; Kış Dönencesi.

on ayaklılar: *isim, hayvan bilimi, çokluk* Istakoz, yengeç, karides vb. türleri içine alan, beş çift bacaklı, bir kısmı kışkaçlı, etçil, eklem bacaklı kabuklular takımı.

on birli: 1. *isim, edebiyat* Dizeleri on bir heceli şiir. 2. *isim* Bentleri on bir dizeden oluşan manzume. 3. *isim, müzik* On bir dereceyle birbirinden ayrılan iki notanın aralığı.

onluk bozma: *isim, matematik* Onluğu, on tane birliğe çevirme.

organik kütle: *isim, jeoloji* Birleşimindeki ögelerin büyük ve belirgin bölümü canlı varlıklardan oluşan kayaç.

orta ağırlık/orta sıklet/sinek ağırlık/sinek sıklet/tüy ağırlık/tüy sıklet: 1. *isim, spor* Boksta 71 kilogramdan 75 kilograama kadar olan boksörlerin ayrıldığı kategori; orta sıklet. 2. *isim* Güreşte, güllede ve halterde 72-79 kilogram ağırlığındaki oyuncuların ayrıldığı kategori, orta sıklet. / *isim, spor* Boksta 48 kilogramdan 51 kilograama kadar olan ağırlık; sinek ağırlık. / 1. *isim, spor* 57 kiloda dövüşen boksör; tüy ağırlık. 2. *isim* En az kilo ile yarışa sokulan at.

orta dalga: *isim, fizik* Dalga boyu 200-600 metre arasında değişen dalga; küçük dalga.

orta uç: *isim, spor* Orta bölgenin en ilerisi.

orta yaylak: *isim, coğrafya* Tarım yapılan veya yerleşim yeri olan bölge sınırının üstünde yer alan, genellikle deniz seviyesinden 1200-1600 metre yükseklikteki yaylak.

pi sayısı: *isim, matematik* Çember çevresinin uzunluğunun çapının uzunluğuna bölünmesi ile elde edilen sabit sayı (3,1416...).

ritmik sayma: *isim, matematik* Bir kural dâhilinde sayı aralıklarını değiştirmeden ileri, geri sayma.

saat dilimi: *isim, gök bilimi, coğrafya* Yeryüzünü yirmi dört saat dilimine ayıran on beşer derecelik dilimlerden her biri.

sade birimler bölüğü: *isim, matematik* Birden dokuza kadar olan sayılar kümesi.

sahil şeridi: *isim, coğrafya* Deniz kıyısı boyunca uzanan düz alan.

sekiz yüzlü: *isim, geometri* Sekiz düzlem parçasıyla çevrelenmiş cisim.

sert buğday: *isim, bitki bilimi* Kırma ve öğütmeye karşı daha dirençli olan, yoğunluğu diğer buğdaylara göre daha yüksek bulunan ve tane kesiti camsı görünen buğday.

sıcak dalgası: *isim, coğrafya* Atmosferde sıcaklığın yoğun olarak oluşması ve bir bölgeyi etkisi altına alması.

sıcak kuşak: *isim, coğrafya* Oğlak ve Yengeç dönenceleri arasında kalan, yıllık sıcaklık ortalaması genellikle 20 °C'nin üstünde olan iklim kuşağı; ısı kuşak.

sınırlı sayı/sınırsız sayı: *isim, matematik* Sonsuz değerli olmayan sayı. / *isim, matematik* Sonsuz değerli sayı.

sınırlı sorumluluk/sınırsız sorumluluk: *isim, hukuk* Borçlunun borcunu ödememesi durumunda, bütün mal varlığıyla değil de mal varlığının bir bölümüyle sorumlu olması durumu. / *isim, hukuk* Borçlunun borcunu ödememesi durumunda alacaklıya karşı bütün mal varlığıyla sorumlu olması durumu.

sıradağ: *isim, coğrafya* Uzunlamasına sıralanmış dağ dizisi.

soğuk dalgası/soğuk hava dalgası

son çeyrek: *isim, spor* Basketbolda onar dakikalık bölümlerden dördüncüsü; dördüncü çeyrek.

şiddetli fırtına: *isim, meteoroloji* Rüzgâr çizelgesinde hızı 41-47 deniz mili olan ve kuvveti 9 ile gösterilen rüzgâr.

tam siper: *isim, askerlik* Hiçbir yeri görünmeyecek biçimde sipere yatma.

tam yol: *sıfat, denizcilik* Çok çabuk, yüksek hızda, süratli olan.

tek çekirdekli: *sıfat, biyoloji* Yalnız bir çekirdeği olan (hücre).

tek çenekli: *sıfat, bitki bilimi* Tek çeneği olan.

tek fazlı: *sıfat* Bir fazı bulunan (elektrik sistemi).

uygun adım: *isim, spor, askerlik* Adım atışta birliği gerektiren, grup olarak yapılan bir yürüyüş türü.

uzatma penaltısı: *isim, spor* Maç bitmek üzereyken taraflardan birince kazanılan ve atılması zorunlu olan ceza atışı; temdit penaltısı.

uzun atlama: *isim, spor* Geriden hızlıca gelip, bacakların sıçrama gücü ile yerden kesilerek vücudun alabildiğine uzağa konması.

uzun dalga: *isim, fizik* Dalga boyu 1000-2000 metre arasında değişen radyo dalgası.

uzun hikâye: *isim, edebiyat* Ayrıntılı olayları ve kişi kadrosu geniş olan hikâye türü; uzun öykü.

üç adım/üç adım atlama: 1. *isim, spor* Gelişme koşusunun verdiği hızla tek ayak üzerinde sıçrayıp aynı ayak üzerine düştükten sonra dingin bacakla bir adım atarak yine bu bacakla üçüncü sıçramayı yapmak kuralına bağlı olarak vücudu yerden koparıp üç sıçrama ile uzağa kondurma; üç adım. 2. *isim* Üç adımda en uzağa atlamak amacıyla yarışılan atletizm dalı; üç adım.

üç aylar: *isim, din bilimi, çokluk* İslam inancında kutsal sayıldıkları için ayrı bir önem taşıyan, ay takvimine göre recep, şaban ve ramazan aylarına verilen toplu ad.

4.1.31. “Maddi” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

asgari tutar: *isim, ekonomi* Kredi kartıyla yapılan toplam harcamanın bir ay içinde en az ödenmesi gereken bölümü.

asgari ücret: *isim, ekonomi* İşçilere bir çalışma günü karşılığı olarak ödenen ve işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım, kültür vb. gereksinimlerini günün fiyatları üzerinden en az düzeyde karşılamaya yetecek ücret.

astronomik fiyat/astronomik rakam: *isim* Çok yüksek fiyat. / *isim* İnsana şaşkınlık verecek derecede büyük rakam.

ata lira/cumhuriyet altını/sarı lira/tam altın: *isim* Ön yüzünde ortada kûfi tarzda “Türkiye Cumhuriyeti” yazısı ve altında 1923 ile Cumhuriyet’in kaçınıcı yılında basıldığı, kenar çevresinde meşe yaprakları ve buğday başakları rölyefi, arka yüzünde ortada Atatürk’ün profil rölyefi, çevresinde “Hakimiyet Milletindir” ile “Ankara” yazısı bulunan, 7,216 g ağırlığında, 22 ayar (916,6 milyem) altın sikke; tam altın, lira, ata lira, cumhuriyet. / *isim* Ön yüzünde ortada kûfi tarzda “Türkiye Cumhuriyeti” yazısı ve altında basıldığı tarih, arka yüzünde ortada Atatürk’ün profil rölyefi, her iki yüzünün kenar çevresinde otuz iki adet yıldız ve çiçek motifleri bulunan, 7,016 g ağırlığında, 22 ayar (916,6 milyem) altın sikke; birlik, lira, ata lira, liralık.

ateş pahası: *sıfat, mecaz* Çok pahalı.

ballı börek: *sıfat, mecaz* Getirisi çok olan.

bedavadan ucuz: *sıfat* Çok ucuz.

beş binlik: *isim* Beş bin liralık kâğıt para.

beşlik: *isim, eskimiş* Beş para, beş kuruş veya beş lira değerinde olan akçe.

beş milyonluk: *isim, eskimiş* Beş milyon liralık kâğıt para.

beş para: *isim* Çok az para.

beş yüzlük: *isim, eskimiş* Beş yüz liralık kâğıt para.

beşibirarada/beşibirlik/beşibiryerde: *isim* Ön yüzünde ortada kûfi tarzda “Türkiye Cumhuriyeti” yazısı ve altında basıldığı tarih, arka yüzünde ortada Atatürk’ün profil rölyefi, her iki yüzünün kenar çevresinde otuz iki adet yıldız ve çiçek motifleri bulunan, 35,080 g ağırlığında, 22 ayar (916,6 milyem) altın; beşibiryerde, beşibirarada, beşli, beşlik.

binlik: *isim* Bin birimden oluşan para.

birinci mevki/lüks mevki: *isim* Gemi, tren vb. taşıtlarda veya tiyatro, sinema vb. yerlerde normal tarifeden daha pahalı olan ve daha iyi hizmet verilen mevki; birinci, birinci sınıf, lüks mevki.

bir milyonluk: *isim* Bir milyon liralık kâğıt para.

boğaz tokluğuna/karın tokluğuna: *zarf, mecaz* Yapılan iş karşılığında yalnızca yiyip içme sağlamak üzere; boğaz tokluğuna.

bozuk para/ufak para: *isim* Ufak birimlere ayrılmış madenî para; ufaklık, ufak para, bozuk (I), bozukluk.

büyük para: *isim* Çok para.

cep harçlığı: *isim* Bir kimseye ufak tefek gündelik harcamalarını karşılaması için verilen para.

çeyrek altın: *isim* Ön yüzünde ortada kûfi tarzda “Türkiye Cumhuriyeti” yazısı ve altında basıldığı tarih, arka yüzünde ortada Atatürk’ün profil rölyefi, her iki yüzünün kenar çevresinde otuz iki adet yıldız ve çiçek motifleri bulunan, 1,754 g ağırlığında, 22 ayar (916,6 milyem) altın; çeyrek, çeyreklik.

çürük para: *isim, eskimiş* Ayarı düşük on akçe, sağ para karşıtı.

dar gelirli: *sıfat* Geliri normal bir geçim sağlamaya yetişmeyen, geçim sıkıntısı çeken (kimse).

dolgun maaş/dolgun ücret: *isim* Yüksek ve tatmin edici ücret; dolgun maaş.

ellilik: *isim* Elli kuruş veya elli lira değerinde para.

elli binlik: *isim* Elli bin lira değerinde kâğıt para.

küçük burjuva: *isim* Gelir düzeyi düşük şehirli halk.

lüks hayat: *isim* Fazla masraf gerektiren şaşaalı, gösterişli ve göz kamaştırıcı yaşama biçimi.

lüks koltuk: *isim, sinema, tiyatro* Salonun arka ve yan taraflarında özel bölmelerde yer alan ve ücreti farklı olan koltuk.

lüks tarife: *isim* İyi hizmet verilen yerlerde uygulanan, normal fiyattan yüksek olan ücret.

mandagözü: *isim, eskimiş, (manda'gözü)* Nikel yirmi kuruş.

medarımâişet motoru: *isim* Günlük geçim için kazanılan para.

mezat malı: *isim* Bayağı ve ucuz mal.

nakit para: *isim* Birikmiş, kullanılmaya hazır para; efektif.

on binlik: *isim* On bin lira değerinde kâğıt para.

onluk: *isim, eskimiş* On para, on kuruş, on lira değerinde olan para.

on milyonluk: *isim, eskimiş* On milyon liralık kâğıt para.

on para: *sıfat, mecaz* Çok az (para).

orta direk: *isim, mecaz* Toplumun memur, emekli, küçük esnaf, küçük çiftçi gibi dar ve sabit gelirli kişilerden oluşan kesimi.

orta hâlli: *sıfat* Gelir düzeyi ne düşük ne de yüksek olan.

öğrenci bileti/tam bilet: *isim* Öğrencilerin indirimli fiyatla aldığı bilet. / **isim** İndirimli olmayan bilet.

ölü fiyatına/yok pahasına: *zarf, mecaz* Değerinden çok ucuza; ölü fiyatına.

perperişan: *zarf* Çok kötü bir durumda.

servet sahibi: *sıfat* Malı mülkü çok olan.

taban halısı: *isim, argo, eskimiş* Bin liralık bütün kâğıt para.

tayın bedeli: *isim* Bir aylık asker azığının karşılığı olan para.

tıngırı yolunda: *sıfat, mecaz* Kazancı iyi.

yirmilik: 1. *isim* Yirmi lira değerinde kâğıt para. 2. *isim, eskimiş* Yarım kuruş değerinde para.

yüzlük: *isim* Yüz lira değerinde olan para.

4.1.32. “Süreklilik/Sıklık” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

ara vermeden: sürekli olarak, durmadan.

arada bir: *zarf* Seyrek olarak; arada bir, arada sırada, bazen, bazı, bazı bazı, çat pat, dembedem, kimi vakit, kimi zaman, kimileyin, zaman zaman, anbean, gâh, gâhi, gâhice, kâh, vakit vakit, yer yer.

ayda yılda bir: *zarf* Çok seyrek olarak.

aydan aya: *zarf* Her ay.

bayramdan bayrama: *zarf* Aralıklı olarak, aralıklı bir biçimde; binde bir, nadir, nadiren, bayramdan bayrama, bayramda seyranda.

bir dikişte: *zarf, mecaz* Ara vermeden (içmek).

bir düziye: *zarf* Kesintisiz, sürekli, ardı arkası kesilmeksizin.

bir nefeste: *zarf* Ara vermeden (içmek, konuşmak).

dama taşı: *sıfat, mecaz* Sık sık bir yerden başka bir yere giden veya atanan.

gelip geçici: *sıfat* Sürekli olmayan, kısa süreli.

kucak çocuğu: *isim* Sürekli olarak kucağa alınmaya alıştırmış çocuk.

makaralı kuş: *isim, hayvan bilimi* Sürekli öten kuş.

medya maydanozu/medya maymunu/medya starı: *isim, hakaret yollu* Televizyonlarda sık sık programlara katılarak her konuda fikir beyan eden kimse. / *isim, hakaret yollu* Medyada gerekli gereksiz, sık sık görünen kimse. / *isim* Kitle iletişim araçlarında çok sık yer alan, görünen kimse.

mekik diplomasisi: *isim* Bir sorunun çözümü için devletler arasında gerçekleştirilen, seri biçiminde yapılan diplomatik temaslar.

mırmırık: *sıfat, ağızlardan, mecaz* Sürekli sorun çıkarıcı.

saat başı: *zarf* Çok sık bir biçimde, arka arkaya.

sabahları: *zarf* Her sabah.

sallabaş: *sıfat* Başı sürekli sallanan.

seri imalat/seri üretim: *isim* Bir fabrika veya atölyenin uzun bir süre aynı iş üzerinde çalıştığı üretim tipi; seri imalat.

soluk almadan: *zarf, mecaz* Durmaksızın, sürekli.

telefon sapığı: *isim* Telefonla sürekli tacizde bulunan kimse.

uğrak yeri: *isim* Sık uğranılan yer.

4.1.33. “Hızlılık/Yavaşlık” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

ayağına çabuk: *sıfat, mecaz* Bir yere alışılıandan daha kısa sürede gidip gelen.

doludizgin: *zarf* Son hızla, çok hızlı bir biçimde.

dörtnal/dörtnala: 1. *isim* Atın en hızlı koşma biçimi. 2. *isim, mecaz* Bir işi çok çabuk yapma, acele etme. / 1. *zarf* At dörtnal koşarak. 2. *zarf, mecaz* At gibi koşarak.

el çabukluğu: *isim* Bir işi çabuklukla yapabilme ustalığı.

mantar kent: *isim* Nüfusu hızla artan yerleşim bölgesi.

ölü dalga: *isim, coğrafya* Hızı azalmış olarak gelen dalga.

tam gaz: *zarf, mecaz* Hızla, hızlı olarak.

4.1.34. “Şekil/Biçim/Betim” Kavram Alanına Sahip Kalıp İfadeler

arkası sıra/ardı sıra/peşi sıra: *zarf* Hemen arkasından, hemen ardından; arkası sıra, ardı sıra, peşi sıra, takiben, müteakiben.

balık istifi: *sıfat, mecaz* Çok sıkışık olarak bir yere dolmuş (insanlar).

bir dizi: 1. *sıfat* Art arda gelen. 2. *sıfat* Bir araya getirilmiş.

boyacı küpü: *isim* "Makyajı fazla olan" anlamında boyacı küpüne girmiş gibi; bir işin kolaylıkla ve çabucak yapılamayacağını anlatan boyacı küpü mü bu? boyacı küpü değil ki vb. deyimlerde kullanılan bir söz.

çarşamba pazarı: *isim, mecaz* Her şeyi karmakarışık ortada olan yer.

genç irisi: *sıfat, mecaz* Yaşına göre çok serpilip büyümüş.

kapkara: *zarf* Her yanı karalara bürünmüş bir biçimde.

mehter yürüyüşü: 1. *isim* Mehter takımının mehter müziğinin ahengine uyarak ileri doğru attığı her üç adımdan sonra sağa ve sola selam vererek yaptığı yürüyüş. 2. *isim, mecaz* İki adım ileri, bir adım geri yapılan yürüyüş. 3. *isim, mecaz* Ağır aksak giden iş.

Nasrettin Hoca: *isim, özel* "Her yanı açık olduğu hâlde yalnız bir girişi bulunan veya kilitli olan yer" anlamındaki Nasrettin Hoca'nın türbesi gibi deyiminde geçen bir söz.

ölü deniz: 1. *isim* Fırtınadan sonra tamamıyla sakin duruma gelmiş deniz. 2. *isim* Dalgasız, açık denizden etkilenmeyen deniz.

ördek yürüyüşü: *isim* Ördek gibi badi badi yürüme.

örümceksi: *sıfat* Örümcek ağı gibi ince ve seyrek dokulu olan.

paşa çayı: *isim* Çok açık ve ılık çay.

pala bıyık: *isim* Gür, uzun, yanaklara doğru kıvrık bıyık.

pis bıyık: *isim* Kılları gür olmayan ve biçime girmeyen bıyık.

piyata tabağı: *isim* Düz ve büyük yemek tabağı.

pos bıyık: *isim* Uzun ve gür bıyık.

sırma saç: *isim* Altın sarısı renginde saç.

sırtı sıra: 1. *zarf* Birinin arkasından, izinden. 2. *zarf* Arka arkaya, peş peşe.

sıtmagörmemiş: *sıfat, mecaz* Gür ve kalın (ses).

sinenkaydı: *sıfat* Özenle yapılmış (sakal tıraşı).

su görmemiş: çok kirli (yüz, el).

uygun adım: *zarf* Birbirine uyan adım atarak.

ütüsü üzerinde: *sıfat, mecaz* Yeni ütülenmiş.

4.2. Türkçe Sözlük'te Miktar Bildiren Edat Grupları

Edat grubu, Muharrem Ergin'in tanımına göre şu şekildedir:

“Son çekim edatları beraber buldukları isim unsurunun sonuna gelir ve onunla birlikte edat grubu adını verdiğimiz kelime gurubunu meydana getirirler.” (Ergin, 2009)

Bu tanım doğrultusunda edat grupları, isim unsuru ile son çekim edatının anlamlı bir bütünlük kurarak bir araya gelmesiyle oluşurlar. Türkçe üretim kabiliyeti yüksek bir dil olması sebebiyle sayısız edat grubunu kullanıma açar. Ancak bazı edat grupları, uzun zaman aynı şekilde kullanılagelmiş ve bu şekilleriyle halk dimağında yerleşmiş durumdadır. Örneğin *artist gibi* sözü “boylu boslu, güzel ve alımlı, yakışıklı (kimse)” anlamında kullanılmaktadır ve bu sözün kullanım bağlamları, ortak bir noktada birleşmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen söz varlığı içerisinde edat grupları, başlı başına bir tasnif alanı oluşturduğundan bir grup hâline getirilmiş ve çalışma içerisinde bu şekilde irdelenmiştir. Toplam 25 kavram alanı ortaya

konmuştur. Bu edat gruplarının büyük çoğunluğu “gibi” çekim edatı ile, geri kalanı ise “kadar, denli, -DAn önce, -DAn sonra, diye, doğru, beri, göre” çekim edatları ile meydana gelmiştir.

4.2.1. “İnsani” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

artist gibi: boylu boslu, güzel ve alımlı, yakışıklı (kimse).

asker gibi: 1. disiplinli, düzgün.

aslan gibi: 1. boylu boslu, güçlü ve yakışıklı. 2. sağlığı yerinde.

at gibi: vücudu iri yarı olan.

ateş gibi: *mecaz* zeki, çalışkan ve becerikli.

ay gibi: *isim, mecaz* Çok güzel kadın veya kız.

ayı gibi: 1. İri yarı. 2. Kaba, anlayışsız (kimse).

ayın on dördü gibi: Yüzü çok güzel (kadın veya kız).

banka gibi: Çok zengin (kimse).

barut fıçısı gibi: Çok kızgın, sinirli (kimse).

barut gibi: Öfkeli, huysuz, sert, aksi (kimse).

baston (veya baston yutmuş) gibi/oklava yutmuş gibi: Dimdik duran veya yürüyen (kimse).

bebek gibi: Çok güzel (kadın).

besleme gibi: Giydiğini kendine yakıştıramayan (kız).

bıldırcın gibi: argo Kısa boylu, dolgunca, alımlı (kadın).

biblo gibi: Ufak tefek, zarif (kız).

boğa gibi: Çok güçlü görünen, vücudu iyi gelişmiş (delikanlı).

bomba gibi: 1. İyi hazırlanmış, çok çalışmış (öğrenci). 2. Sağlığı yerinde olan.

bora gibi: Çok sert, öfkeli, şiddetli.

böcek gibi: Ufak tefek ve esmer (çocuk).

bulut gibi: Çok sarhoş.

buzdolabı gibi: Çok soğuk bir etki uyandıran (kimse).

cadı gibi: 1. Saçı başı dağınık, tırnakları uzun ve pis (kadın). 2. Çok becerikli.

cellat gibi: Acımasız.

cenaze gibi: Benzi sararmış.

cin gibi: Anlayışlı ve zeki.

çağanoz gibi: Eğri büğrü (kimse).

çakı gibi: 1. Canlı ve atik. 2. Sağlıklı.

çamur gibi: Herkese sataşır tedirginlik veren (kimse).

çıyan gibi: Hain bakışlı (kimse).

çitlembik gibi: Ufak tefek, esmer ve sevimli.

çivi gibi: Çok sağlam ve çevik (kimse).

çocuk gibi: 1. Yetenekleri gelişmemiş, çocuk kalmış. 2. Kolay kanar, kolay inanır.

dalyan gibi: Boylu boslu.

değnek gibi: Çok zayıf ve ince.

deli gibi/ deli Raziye gibi: Deliye yaraşır davranışta, delicesine. / Delice davranışlarda bulunan.

deli saraylı gibi: Acayip biçimde giyinen, takıp takıştıran (kimse).

derya gibi: Çok bilgili.

deve gibi: 1. Uzun boylu. 2. Hantal.

direk gibi: Sağlam, iri yapılı.

domuz gibi: teklifsiz konuşmada Kötü huylu ve hain.

don yağı gibi: Konuşmayan, hareketsiz (kimse).

duba gibi: Çok şişman.

fitil gibi: *argo* Çok sarhoş.

filinta gibi: Genç, ince uzun boylu, çevik, yakışıklı (kimse).

heykel gibi: Çok güzel (vücut).

huri gibi: *isim* Çok güzel (genç kadın).

hükûmet gibi: Güçlü, her dediğini yaptıran.

horoz gibi: Kabadayıca davranan (kimse).

ipek gibi: Güzel, iyi huylu.

izbandut gibi: Çok iri, cüsseli (erkek).

kız gibi: 1. Kıza benzeyen. 2. Utangaç.

kont gibi: Şık giyinmiş (adam).

koyun gibi: 1. Budala, şaşkın. 2. Karar ve davranışlarında başkasına bağımlı olan, başkasına uyan.

köpek gibi: Çok yaltaklanan.

kraliçe gibi: Gösterişli ve ağır giyinmiş, güzel (kadın).

kuğu gibi: İnce uzun, narin (boyun).

kukumav gibi/kukumav kuşu gibi: Tek başına, kimsesiz.

kumru gibi: Kendi dünyasına çekilmiş.

kurbanlık koyun gibi: Başına geleceklerden habersiz olan.

kurt gibi: İşini bilen, girişken (kimse).

kuş gibi: Çabuk iş gören, eline ayağına çabuk.

küp gibi/kütük gibi: 1. Şişman. 2. *argo* Sarhoş. / Çok sarhoş.

kürdan gibi: Çok zayıf, incecik, çelimsiz.

leş gibi: Tembel veya çok yorgun.

leş gibi sarhoş: Körkütük sarhoş, çok sarhoş.

lastik gibi: Çevik.

lokum gibi: Çok güzel (kadın).

makine gibi adam: Düzgün, çok ve çabuk iş çıkaran adam.

mart havası gibi: Kararsız, huysuz (kimse).

mart kedisi gibi: Çapkın ve azgın (kimse).

maşa gibi: Zayıf ve kuru (kimse).

maşa kadar: Çok küçük doğan (çocuk).

meşin gibi: Kararmış ve sertleşmiş (insan derisi).

mum gibi: Zayıflamış, sararıp solmuş.

mumya gibi: Çok zayıf ve renksiz (kimse).

muşmula gibi: Asık (surat).

nur topu gibi: Sağlıklı, çok güzel ve temiz (çocuk).

odun gibi: Söz ve davranışlarında incelikten yoksun.

öküz gibi: Aptal, anlayışsız bir biçimde.

paçavra gibi: Değersiz (kimse veya şey).

palyaço gibi: Gülünç olacak derecede acayip kılıklı.

pamuk gibi 1. Çok yumuşak. 2. İyi huylu, munis.

papaz gibi: Saçı, sakalı uzayıp birbirine karışmış (kimse).

paskalya yumurtası gibi: Yüzüne çok allık süren.

pedavra gibi: Kaburga kemikleri sayılacak kadar zayıf (kimse).

peri gibi: Çok güzel.

pırlanta gibi: Çok iyi nitelikleri olan, değerli, saf, temiz.

pire gibi: Çevik, çok hareketli, yerinde duramayan.

ruh gibi: 1. Durgun, çevresiyle ilgilenmeyen, kendi hâlinde olan. 2. Çok zayıf.

saka beygiri gibi: 1. Bir iş uğruna birçok yere uğrayarak dolaşan (kimse). 2. Yalnız vakit geçirmek için amaçsız dolaşan (kimse).

sırık gibi: alay yollu İnce ve uzun boylu.

sırım gibi: İnce yapılı ve güçlü.

sinameki gibi: Mızımız, sevimsiz, kimseyle ilişki kurmayan (kimse).

solucan gibi: Solgun ve zayıf (kimse).

sülük gibi: Çok sırnaşık, yapışkan (kimse).

sülün gibi: Boylu boslu ve yürüyüşü güzel (kız veya kadın).

şamama gibi: Ufak tefek, sevimli (kimse).

şeker gibi: 1. Çok sevimli, güzel. 2. Yumuşak huylu, yumuşak davranan.

şeytan gibi: Çok zeki ve kurnaz.

tasvir gibi: Çok güzel (kimse).

tavuk gibi: Erken yatıp uyuyan.

tazı gibi: 1. Çok zayıf ve ince kemikli (kimse). 2. Çok hızlı (kimse).

terbiyeli maymun gibi: Çok saygılı, çekingen, itaatkâr.

tığ gibi: İnce, zayıf, sağlam ve çevik (kimse).

tilki gibi: Kurnaz (kimse).

tirit gibi: Yerinden kımıldayamayacak kadar ihtiyar (kimse).

topaç gibi: Vücutça toplu ve sağlıklı (çocuk).

turp gibi: Sağlığı yerinde.

tutkal gibi: Sırnaşık ve yapışkan (kimse).

umacı gibi: Korkunç ve çirkin görünümlü.

üstüne ölü toprağı serpilmiş gibi/üzerine ölü toprağı serpilmiş gibi: Tembel, uyuşuk, cansız, miskin.

yarma gibi: Çok iri yarı (kimse).

zehir gibi: Çok becerikli, usta.

4.2.2. “Sertlik/Yumuşaklık” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

beton gibi: Çok sağlam, dayanıklı, sert.

bora gibi: Çok sert, öfkeli, şiddetli.

fıstık gibi: *mecaz* Çok güzel.

granit gibi: Güçlü, dayanıklı, sert.

ipek gibi: Çok ince, parlak ve yumuşak.

kerpiç gibi: Çok sert ve kuru.

kösele gibi: Çok sert, çiğnenmesi güç, koparılamaz.

kuş tüyü gibi: Çok yumuşak (oturacak, yatacak yer).

lapa gibi: Yumuşak, gevşek bir biçimde.

lastik gibi: Az pişmiş, sert (et).

lokum gibi: Tatlı, güzel, yumuşak.

mermer gibi: Beyaz, parlak, sert, sağlam ve pürüzsüz.

pamuk gibi: Çok yumuşak.

pufu gibi: Çok yumuşak ve kabarık.

sünger gibi: Çok yumuşak.

taş gibi: Çok sert, çok katı.

tereyağı gibi: Çok yumuşak (elma, armut).

tokmak gibi: Tıkız etli.

4.2.3. “Zaman/Süre” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

akşama doğru: *zarf* Gündüzün akşama yakın bir zamanında; akşamüzeri, akşama doğru.

damdan düşer gibi: Birdenbire ve yersiz olarak.

deminden beri: *zarf* Biraz önceki zamandan bu ana kadar.

göz açıp kapayıncaya kadar: Çok kısa bir sürede.

kıyamete kadar: Dünya durdukça, uzun süre.

küt diye/larp diye/pat diye/rap diye: Ansızın.

milattan önce/milattan sonra: *isim* Miladi zaman başlangıcından geriye doğru sayılan yıllara göre belirtilen tarih; kablemilat. / *isim* Miladi zaman başlangıcından bu yana sayılan yıllara göre belirtilen tarih; badelmilat

neden sonra: 1. *zarf* Aradan bir hayli zaman geçince. 2. *zarf* İş işten geçtikten sonra

öğleye doğru: *zarf* Gündüzün öğleye yakın bir zamanında; öğleüstü, öğleüzeri.

öteden beri: *zarf* Geçmişten bugüne kadar, başlangıçtan beri.

peynir ekmek gibi/tez beri/rüzgâr gibi: Çabucak.

sabaha doğru/sabaha karşı: *zarf* Gecenin sabaha yakın bir zamanında; sabaha karşı.

sabaha kadar: Bütün gece boyunca.

saman alevi gibi: Birden parlayıp arkasından hemen yatışan.

şeytan geçmiş gibi: Birkaç kişinin konuştuğu sırada kısa bir süre sessizlik olması durumunda kullanılan bir söz.

şıp diye: 1. Ansızın. 2. Hemen.

şimdiye kadar: Şu ana kadar, bugüne gelinceye kadar.

tavuk gibi: Erken yatıp uyuyan.

tirit gibi: Yerinden kımıldayamayacak kadar ihtiyar (kimse).

4.2.4. “Sıvı/İçecek/Yiyecek” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

boza gibi: Sıvılar için koyu kıvamda olan.

bulaşık suyu gibi: Kötü hazırlanmış, tadı tuzu olmayan (sulu yiyecek ve içecek).

çapanoğlunun abdest suyu gibi: Çok sulu, tatsız ve kötü görünümlü olan (içilecek şeyler).

çiriş gibi: Yapışkan ve acı.

çorba gibi: Pek sulu (yemek).

kestane suyu gibi: Sulu (kahve).

Kevser gibi: Tatlı, lezzetli (içecek).

lokum gibi: Tatlı, güzel, yumuşak.

meşin gibi: İyi pişirilmeyip çiğ kalmış (et).

şap gibi: Ağza alınmayacak kadar tuzlu.

şerbet gibi: Çok tatlı.

tereyağı gibi: Çok yumuşak (elma, armut).

4.2.5. “Duygular/Maneviyat” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

cellat gibi: Acımasız.

dev gibi: İri ve korkunç.

dili pabuç kadar: Saygısızca ve gönül kırıcı bir biçimde konuşan.

eşek derisi gibi: *mecaz* Duygusu az, duygusuz.

limonata gibi: Sıcak günlerde serin serin esen (hafif rüzgâr).

mal bulmuş Mağribî gibi: "büyük bir zenginliğe kavuşmuşçasına aşırı sevinç ve coşku ile" anlamında kullanılan bir söz.

mart kedisi gibi: Çapkın ve azgın (kimse).

ölüm gibi: Çok büyük sıkıntı, üzüntü.

süt dökmüş kedi gibi: Suçunu bilerek, bundan utanarak.

sütçü beygiri gibi: Çok tembel ve miskin.

şeker gibi: 1. Çok sevimli, güzel. 2. Yumuşak huylu, yumuşak davranan.

şeytan gibi: Çok zeki ve kurnaz.

tilki gibi: Kurnaz (kimse).

4.2.6. “İncelik/Kalınlık” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

bilek gibi: Gür, kalın (saç veya akarsu).

çırpı gibi: Çok ince, çok zayıf (kol ve bacak).

çöp gibi: Çok ince, zayıf.

dal gibi: İnce uzun yapılı.

eşek derisi gibi: Derisi çok kalın.

fidan gibi: İnce ve uzun (boy).

ipek gibi: Çok ince, parlak ve yumuşak.

kıl gibi: İpince, incecik.

kına gibi: Çok ince, toz biçiminde.

kilise direği gibi: *şaka yollu* Çok kalın (ense).

sap gibi: Çok ince.

sigara kâğıdı gibi: Çok ince.

4.2.7. “Süreklilik” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

arı gibi: Hızlı ve sürekli bir biçimde.

kırık plak gibi: *zarf* durmaksızın, aynı tonda tekrarlayarak.

makara gibi: Aralıksız (konuşma).

mekik gibi: Sürekli gidip gelen.

Meryem Ana kandili gibi: Sürekli olarak.

4.2.8. “Çokluk/Azlık” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

boğazına kadar: Pek çok, gereğinden fazla, aşırı ölçüde.

canavar gibi: Çok fazla.

dağ (veya dağlar) gibi (veya kadar): Pek çok.

derya gibi: Pek çok.

dünya kadar: Pek çok.

etek dolusu: *sıfat, mecaz* Pek çok, bol bol, alabildiğince fazla.

faraş gibi (kadar): Normalinden fazla açılan (ağız).

gırtlığına kadar: Çok fazla.

kıyamet gibi (veya kadar): Pek çok.

kum gibi: Pek çok.

mahşer gibi: Çok kalabalık.

ne denli/ne kadar: Çok, oldukça.

ölü gözü kadar: Çok az.

pıtrak gibi: 1. Üzerinde çok sayıda meyve bulunan (ağaç ve dal). 2. Çok sayıda, tanecikli.

şu denli/şu kadar: Çok, fazla. / *sıfat* Şu kadar çok.

temcit pilavı gibi (ısıtıp ısıtıp öne sürmek): Bir şeyi birçok kez tekrarlamak.

tırnak kadar: Çok az.

4.2.9. “Yenilik/Eskilik” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

cillop gibi: Yeni olan.

kız gibi: *argo* Çok güzel ve yeni.

4.2.10. “Boyut/Büyüklik/Küçüklük” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

at nalı kadar: *alay yollu* Pek büyük (nişan, madalya, elmas, plaka vb. şeyler).

avuç içi kadar: Pek küçük, dar (yer).

ay1 gibi: İri yarı.

bacak kadar: Ufacık.

bakla kadar: Çok iri (böcek).

bit kadar: Çok küçük.

canavar gibi: İri yarı, saldırgan.

cübbe gibi: Çok geniş ve uzun (giysi).

çarşaf kadar: Pek büyük, çok geniş.

dağ (veya dağlar) gibi (veya kadar): Çok büyük, çok iri, çok güçlü.

dev gibi: İri ve korkunç.

deve dişi gibi: İri görünümlü.

direk gibi: Sağlam, iri yapılı.

ejder gibi/ejderha gibi: İri yapılı ve korkunç görünümlü.

el kadar: Çok küçük, küçücük.

eşek kadar: *kaba konuşmada* Büyük, iri, aşırı derecede gelişmiş.

fal taşı gibi: İri, büyük.

hayvan gibi: İri yarı.

harar gibi: İçine çok şey alabilen, geniş, büyük (eşya).

konak gibi: Büyük ve gösterişli (ev).

kukla gibi: Ufak tefek, çelimsiz.

kuş kafesi gibi: Ufak ve güzel (yapı).

manda gibi: Çok iri ve hantal.

maşa kadar: Çok küçük doğan (çocuk).

mercimek kadar: Çok küçük ve yuvarlak.

parmak kadar: Çok küçük.

salapurya gibi: Çok büyük olan veya ayağa büyük gelen (ayakkabı).

şalvar gibi: Çok bol (pantolon).

şamama gibi: Ufak tefek, sevimli (kimse).

şato gibi: Büyük, görkemli (yapı).

testi gibi: *argo* Büyük ve sarkık (meme).

tırnak kadar: Çok küçük.

4.2.11. “Şekil/Biçim/Betim” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

ayna gibi: 1. Dümdüz ve parlak. 2. Kımiltısız, durgun (deniz, havuz vb.).

bayram koçu gibi: Gösterişli görünmek amacıyla aşırı bir biçimde süslenmiş olan.

beton gibi: Çok sağlam, dayanıklı, sert.

bıçak gibi: İnce, keskin.

bilek gibi: Gür, kalın (saç veya akarsu).

billur gibi: 1. Çok duru, çok temiz (su). 2. Çok beyaz ve pürüzsüz (kol, gerdan, göğüs).

3. Pürüzsüz (ses).

bomba gibi: İyi, sağlam, göz alıcı, gösterişli olan.

cam gibi: 1. Arkası görünen, saydam, şeffaf. 2. Donuk, cansız (göz).

cennet gibi: Güzel, bakımlı (yer).

cillop gibi: Parlak ve pürüzsüz bir biçimde.

çamur gibi: İyi pişmemiş ve siyah unla yapılmış (ekmek).

çarşaf gibi: Dalgasız, dümdüz ve durgun (deniz, göl).

çiçek gibi: Temiz, bakımlı, güzel.

çorba gibi: Karmakarışık.

çörtlen gibi: Oluk gibi, çok gür bir biçimde.

uval gibi: 1. Kaba ve seyrek (kumaş). 2. Bol ve tsz (giysi).

dal gibi: İnce uzun yapılı.

davul gibi: Şiş ve gergin.

deli kızın çeyizi gibi: Bir arada sergilenen ve birbirine yakıőmayan (eşya).

deve nalbanda bakar gibi: *alay yollu* Hiç görmediği, bilmediği bir şeye bakar gibi.

dibek gibi: Şişmiş.

in gibi: Dar ve karanlık (yer).

ipek gibi: Çok ince, parlak ve yumuşak.

kor gibi: Kıp kırmızı, ateş gibi.

kömür gibi: Kapkara.

kpk gibi: Beyaz, hafif ve köpük görünümlü.

kurabiye gibi: Çok gevrek, ağızda dağılıveren (yiyecek).

kuş kafesi gibi: Ufak ve güzel (yapı).

kutu gibi: Küçük fakat kullanıőlı ve şirin.

kuzgun gibi: Çok kara, çok koyu.

kuyu gibi: Basık ve karanlık (yer).

kuzu gibi: Çok uysal.

kül gibi: Soluk, renksiz (bet beniz).

kütük gibi: Çok şişmiş.

lapa gibi: Yumuşak, gevşek bir biçimde.

leylek gibi: Zayıf ve uzun bacaklı.

limon gibi: Sarı, çok sarı.

limon kabuğu gibi: Küçük ve biçimsiz (şapka).

lök gibi: Bütün heybetiyle, ağırlığıyla (oturmak, çökmek).

mahalle kahvesi gibi: Havasız, gürültülü ve kalabalık (yer).

makine gibi: Çok çabuk, art arda, aynı biçimde yapılan veya olan.

makinelî tüfek gibi: Çok hızlı, birbiri ardınca.

marsık gibi: Koyu esmer, kömür gibi, simsiyah.

maymun gibi: 1. Maymuna benzer bir biçimde. 2. Tuhaf, gülünç hareketler yapan.

melek gibi: 1. Sessiz, sakin. 2. Güzel.

mercimek kadar: Çok küçük ve yuvarlak.

mermer gibi: Beyaz, parlak, sert, sağlam ve pürüzsüz.

Meryem Ana kandili gibi: *mecaz* Zayıf ve güçsüz yanan ışığa benzer biçimde.

meşin gibi: Kararmış ve sertleşmiş (insan derisi).

mısır püskülü gibi: Seyrek, ince ve cansız (saç).

mis gibi/misk gibi: Çok güzel.

mum gibi: 1. Dosdoğru, dimdik. 2. Uslu, kıpırtısız. 3. Tertemiz, düzgün. 4. Zayıflamış, sararıp solmuş.

muşamba gibi: Çok kirlenmiş (çamaşır, kumaş, örtü vb.).

muşmula gibi: Asık (surat).

nar gibi: İyice kızarmış (yiyecek).

Nasrettin Hoca'nın türbesi gibi: Her yanı açık olduğu hâlde yalnız bir girişi bulunan veya kilitli olan yer.

nur topu gibi: Sağlıklı, çok güzel ve temiz (çocuk).

oklava yutmuş gibi: Baston (veya baston yutmuş) gibi.

orman gibi: Gür, çok (saç, kaş vb.).

oya gibi: İnce, güzel, zarif.

ölü gibi: 1. Hiç kımıldamadan. 2. Kımıldamayan, hareketsiz.

ölü gözü gibi: Sönük, fersiz (ışık).

ölüevi gibi: Üzüntülü, sessiz.

palyaço gibi: Gülünç olacak derecede acayip kılıklı.

parçalı bohça gibi: Birbirini tutmaz parçalardan oluşan.

pestil gibi: Kımıldayamayacak kadar güçsüz, bitkin bir biçimde.

pıtrak gibi: Çok sayıda, tanecikli.

pide gibi: Yamyassı.

pilav gibi: Dağınık (ev, dolap, masa).

pufla gibi: Çok yumuşak ve kabarık.

put gibi: Sessiz, anlamsız bir bakışla ve kımıldamaksızın.

reçete gibi: Okunaksız (yazı).

resim gibi: Çok güzel.

ruh gibi: 1. Durgun, çevresiyle ilgilenmeyen, kendi hâlinde olan. 2. Çok zayıf.

saçı sakalı akar gibi: Üstü başı perişan bir durumda.

sakız gibi: 1. Çok temiz, çok beyaz. 2. Ayrılmak bilmez, yapışkan.

sefer taşı gibi: Her katında birer odası olan (yüksek ev).

sicim gibi: Damlları ince bir sıra oluşturacak biçimde birbiri ardınca akan (yağmur, gözyaşı).

sülün gibi: Boylu boslu ve yürüyüşü güzel (kız veya kadın).

süt gibi: Çok beyaz, çok temiz.

sütun gibi: Düzgün biçimli (bacak).

şamama gibi: Ufak tefek, sevimli (kimse).

şato gibi: Büyük, görkemli (yapı).

şeker gibi: Çok sevimli, güzel.

şiir gibi: Çok güzel, çok hoş.

tabak gibi: 1. Dümdüz ve açık (yer). 2. Dümdüz ve açık olarak.

tas gibi: 1. Saçsız, dazlak. 2. Çok düz, açık. 3. Ayan beyan ortada olan.

tasvir gibi: Çok güzel (kimse).

taş bebek gibi: Çok güzel fakat genellikle soğuk ve donuk (kadın).

taş gibi: 3. Hareketsiz. 4. Vücudu diri olan.

taze ot görmüş eşek gibi: İştahlanmış bir biçimde.

tazı gibi: Çok zayıf ve ince kemikli (kimse).

testi gibi: *argo* Büyük ve sarkık (meme).

tığ gibi: İnce, zayıf, sağlam ve çevik (kimse).

tokmak gibi: Tıkız etli.

topaç gibi: Vücutça toplu ve sağlıklı (çocuk).

topuz gibi: Kısa ve tıknaz (kimse).

tosun gibi: Tıknazca ve gürbüz.

tulum gibi: Her yanı şiş, şişman.

umacı gibi: Korkunç ve çirkin görünüşlü.

üstüne ölü toprağı serpilmiş gibi/üzerine ölü toprağı serpilmiş gibi: 1. Tembel, uyuşuk, cansız, miskin. 2. Çok derin bir biçimde. 3. Hareketsiz bir biçimde.

4.2.12. “Aynılık/Denklik/Değişmezlik” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

dişine göre: 1. Gücünün yeteceği, altından kalkabileceği bir durumda. 2. Uygun, kolay.

eşğin kuyruğu gibi: Her zaman aynı durumda kalan, hiç değişikliğe uğramayan.

kör değneğini beller gibi: Hep aynı biçimde davranıp hiçbir yenilik veya değişiklik yapmayacak biçimde.

kösenin sakalı gibi: Her zaman olduğu gibi kalan, değişikliğe uğramayan.

4.2.13. “Bütünlük/Topluluk/Tekillik” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

düğünevi gibi: Sevinçli ve telaşlı bir kalabalık bulunan (yer).

it sürüsü kadar: *kaba konuşmada* Çok kalabalık.

kukumav gibi/kukumav kuşu gibi: Tek başına, kimsesiz.

sap gibi: *argo* Yalnız, tek başına.

sapına kadar: Tam anlamıyla, bütünüyle.

4.2.14. “Somut/Nesnel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

ateş gibi: 1. Çok sıcak. 2. Kıpkırmızı.

badem gibi: Taze ve gevrek (salatalık).

bal gibi: Pek tatlı.

barut gibi: Pek ekşi.

beton gibi: Çok sağlam, dayanıklı, sert.

biber gibi: Çok acı.

billur gibi: 1. Çok duru, çok temiz (su). 2. Çok beyaz ve pürüzsüz (kol, gerdan, göğüs).

buz gibi: Çok soğuk.

cehennem gibi: Çok sıcak.

çivi gibi: Çok soğuk.

demir gibi: Çok sağlam.

fırın gibi/halvet gibi: Çok sıcak.

hamam gibi: Çok sıcak (yer).

leş gibi: 1. Çok pis (yer). 2. Rahatsız edici, ağır (koku). 3. Tembel veya çok yorgun.

limon gibi: Sarı, çok sarı.

pazar kayığı gibi: Çok yüklenmiş (taşıt).

sakız gibi: Çok temiz, çok beyaz.

su gibi: Çok ıslak.

şerbet gibi: 1. Çok tatlı. 2. Yumuşak, güzel, ne sıcak ne soğuk (hava, su).

tas gibi: 1. Çok düz, açık. 2. Ayan beyan ortada olan.

taş gibi: 1. Çok sert, çok katı. 2. Çok sağlam.

4.2.15. “Soyut/Öznel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

bal gibi: Şüpheye yer bırakmadan, çok iyi, adamakıllı.

buz gibi: Çok soğuk bir etki uyandıran (şey veya kimse).

cıva gibi: Yerinde durmaz, ele avuca sığmaz, çok hareketli.

çam sakızı gibi: Tedirgin edecek kadar bir insanın peşinden ayrılmayan.

damdan düşer gibi: Birdenbire ve yersiz olarak.

deli pösteki sayar gibi: Çok karışık, çok ayrıntılı, sıkıcı bir işle uğraşma.

dibine kadar: En ince ve gizli noktasına kadar.

dili (dilinin) döndüğü kadar: Söyleyebildiği kadar, anlatma gücünün elverdiği ölçüde.

domuz gibi: Adamakıllı, iyice.

elmas gibi: Çok iyi, çok değerli.

gül gibi: Çok iyi, çok güzel.

kurşun gibi: Katlanması zor bir biçimde.

masal gibi: 1. Gerçekte olmayacak biçimde. 2. Olağanüstü güzel bir biçimde.

müze gibi: Eski ve değerli eşyaları olan (yer).

olduğu kadar: 1. Kabul edilebilir düzeyde. 2. Beklenilenin altında.

ot gibi: Bilgisiz, görgsüz, değersiz olan.

paçavra gibi: Değersiz (kimse veya şey).

pestil gibi: Kımıldayamayacak kadar güçsüz, bitkin bir biçimde.

peynir ekmek gibi: Çok revaçta, çok tutulan, beğenilen.

rüya gibi: Olağanüstü, harika, çok güzel.

saat gibi: Tam bir düzgünlükte, tıkr tıkr.

sular seller gibi: Bir metni yanlışsız söyleyecek kadar.

sütçü beygiri gibi: Çok tembel ve miskin.

terbiyeli maymun gibi: Çok saygılı, çekingen, itaatkâr.

turp gibi: Sağlığı yerinde.

4.2.16. “Ağırlık/Hafiflik” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

balyoz gibi: Çok ağır, ezici (kol veya yumruk).

çeki taşı gibi: Ağır ve kımıldamaz.

dibek gibi: 1. Bütün ağırlığıyla. 2. Ağır, ağırlaşmış.

gâvur ölüsü gibi: Çok ağır ve hantal.

gülle gibi: Çok ağır.

kurşun gibi: Çok ağır.

kuş gibi: Çok hafif.

lök gibi: Bütün heybetiyle, ağırlığıyla (oturmak, çökmek).

manda gibi: Çok iri ve hantal.

tüy gibi: Çok hafif.

4.2.17. “Mesafe/Uzaklık/Yakınlık/Derinlik” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

kuyu gibi: Çok derin (yer).

4.2.18. “Alan/Kapsam” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları,

at koşturacak kadar: Pek geniş, çok geniş.

han gibi/hangar gibi: Gereğinden çok geniş olan (yer).

mendil kadar: Çok küçük (alan).

4.2.19. “Uzunluk/Kısalık” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

arzuhal gibi (veya kadar): Çok uzun (mektup).

cübbe gibi: Çok geniş ve uzun (giysi).

destan gibi: Uzun yazılmış (mektup).

fidan gibi: İnce ve uzun (boy).

minare gibi: Çok uzun.

topuz gibi: Kısa ve tıknaz (kimse).

4.2.20. “Netlik/Kesinlik/İmkân” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

bal gibi: Şüpheye yer bırakmadan, çok iyi, adamakıllı.

buz gibi: Kesinlikle.

mis gibi: Elbette.

reçete gibi: Kesin yargı ve çözüm bildiren.

4.2.21. “Seviye/Düzyey” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

ardına kadar açık: Sonuna kadar açık (kapı, pencere).

avazı çıktığı kadar: Çok yüksek sesle.

bir o kadar: Ne kadar varsa o kadar daha, bir katı, bir misli.

boğazına kadar: Pek çok, gereğinden fazla, aşırı ölçüde.

olduğu kadar/elden geldiği kadar: 1. Kabul edilebilir düzeyde. 2. Beklenilenin altında.

4.2.22. “Hızlılık/Yavaşlık” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

arı gibi: Hızlı ve sürekli bir biçimde.

fırtına gibi: Hızla, birdenbire.

fişek gibi: Hızla.

öküz arabası gibi: Çok yavaş.

şimşek gibi: Çok hızlı.

tazı gibi: Çok hızlı (kimse).

4.2.23. “Kolaylık/Zorluk” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

çerez gibi: Çok kolay.

çocuk gibi: Kolay kanar, kolay inanır.

dişine göre: 1. Gücünün yeteceği, altından kalkabileceği bir durumda. 2. Uygun, kolay.

eliyle koymuş gibi: Aramadan, kolayca.

peynir ekmek gibi: Çok kolay biçimde.

tereyağından kıl çeker gibi: 1. Her türlü mecburiyetten, mükellefiyetten ve sorumluluktan kolayca sıyrılarak. 2. Bir işi kolayca yaparak, becerikli bir biçimde.

tez beri: Sıkıntı çekmeden, güçlüklerle uğramadan; kolayına, asanlıkla, rahatlıkla.

4.2.24. “Güç/Kuvvet/Şiddet” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

bora gibi: Çok sert, öfkeli, şiddetli.

demir gibi: Çok güçlü, çok kuvvetli.

polat gibi: Çelik gibi, güçlü kuvvetli.

4.2.25. “İlgi/Alaka/İlişki” Kavram Alanına Sahip Edat Grupları

etle tırnak gibi: Birbirlerine candan bağlı, sıkı ilişkili.

tutkal gibi: Sırnaşık ve yapışkan (kimse).

4.3. Türkçe Sözlük’te Miktar Bildiren Deyimler

Deyimler; Muharrem Ergin’e göre her dilde belli bir durumu, oluşumu, insanların tutum ve davranışlarını, fiziksel ve ruhsal niteliklerini, kendi anlamları dışında kullanılan birkaç sözcükten oluşan birimlerle dile getirir (2009, s. 172). Çoğunlukla kullanılan sözlerin dışında bir anlama ulaşarak mecazi manalar veren deyimler, nispeten az rastlanan şekillerde doğrudan doğruya kullanılan sözlerin kendi göndergesel anlamını ifade ederler.

Türkçe; köklü bir dil olması ve birçok kültürle yüzyıllarca, süregelen ilişkilerde bulunması sebebiyle azımsanmayacak kadar çok miktarda deyim varlığına sahiptir. Bu da

Türkçenin mecazlı anlam ve ifade yapısının ne derece yüksek olduğunu gösteren bir delildir. Dolayısıyla miktar bildiren kalıplaşmış dil birimleri incelenirken bu deyimlerin ifade ettiği mecazlı anlamların, çoğunlukla, söz konusu vakıanın derecesini artırmak suretiyle kuvvetli anlamlara taşıdığı tespit edilmiştir. Örneğin öfke, öç, nefret vb. duyguları içinde barındıran *kin beslemek (veya tutmak)* deyimini; öfke, öç, nefret türü duyguların üstünde katmerli bir mana taşımakla birlikte tüm bu hislerin bir zaman dilimi boyunca sürdürülmesi anlamlarını da ifade etmektedir. Bunu ifade ederken de bahsi geçen duyguların seviye olarak üstüne çıkmış ve bir süreci kapsayıcı anlam sunmuştur. Sonuç olarak bu deyim ortaya çıktığında, bünyesinde duyguların derecelerini ifade eden bir miktar bildirir hâle gelmiştir.

Türkçedeki deyimlerin çokluğu dolayısıyla miktar bildiren kalıplaşmış dil birimlerinin içerisinde de en geniş yer tutan birimler, deyimler olmuştur. Toplam 31 kavram alanı tespit edilmiştir. 11.209 (Türk Dil Kurumu Başkanlığı, 2022) deyim arasından 1.278'inin bir yönüyle miktar bildirdiği tespit edilmiştir.

4.3.1. “İnsani” Kavram Alanına Sahip Deyimler

avurdu avurduna geçmek: Çok zayıflamak.

bal mumu gibi erimek: Çok zayıflamak.

bir deri bir kemik kalmak: Çok zayıf (olmak).

bir içim su (gibi olmak): Çok güzel ve şık (kadın).

bir iğne bir iplik olmak/iğne ipliğe dönmek: Çok zayıflamak.

bir karış beberuhi: *alay yollu* Çok kısa boylu kimse.

bir torba kemik: Çok zayıf.

boynu armut sapına dönmek: Çok zayıflamak.

burnu çenesine değmek: Çok yaşlanmak.

derisi kemiklerine yapışmak: Çok zayıflamak.

eski kulağı kesiklerden olmak: Görmüş geçirmiş, çok deneyimli olmak.

kırk evin kedisi: Birçok eve girip çıkan (kimse).

kömürcü çırağına dönmek: Yüzü, üstü başı siyah lekeler içinde kalmak, eli yüzü kapkara olmak.

(birine) külahını ters giydirmek: Çok kurnaz olmak.

leyleğin attığı yavru: Çevresinde yeteri kadar ilgi görmeyen kimse.

nato kafa, nato mermer: Söz dinlemez, söz anlamaz, taş gibi kafa.

ne kokar ne bulaşır: "kimseye iyiliği de dokunmaz, kötülüğü de" anlamında kullanılan bir söz.

paçasını çekecek (veya toplayacak) hâli olmamak: Gücsüz, beceriksiz olmak.

pedavrası çıkmış: Kaburga kemikleri sayılacak kadar zayıf (kimse).

püf desen uçacak: Çok zayıf kimseler için kullanılan bir söz.

sıska olmak/sıksası çıkmak: Aşırı zayıf olmak. / Aşırı zayıflamak.

surata bak süngüye davran: Çok asık suratlı veya çirkin kimseler için kullanılan bir söz.

şeytanın arka bacağı (kış bacağı veya art ayağı): Çok akıllı ve yaramaz (çocuk).

şeytanın yattığı yeri bilmek: Bilinmesi ve hatırlanması güç şeyleri bilmek, çok kurnaz ve açığöz olmak.

taşı sıksa suyunu çıkarır: "çok güçlü biridir, her zorluğun üstesinden gelir" anlamında kullanılan bir söz.

tazıya dönmek: Çok zayıflamak.

tiridi çıkmak: İyice ihtiyarlamak, çok yaşlanmak.

4.3.2. "Zaman/Vakit/An" Kavram Alanına Sahip Deyimler

az günün adamı olmamak: Çok yaşamış, çok görmüş bulunmak.

balık kavağa çıkınca: *alay yollu* "hiçbir zaman" anlamında kullanılan bir söz.

bıyığı (veya bıyıkları) terlemek: 1. Bıyığı yeni yeni çıkmaya başlamak. 2. Delikanlılık çağına girmek.

bıyıkları ele almak: Delikanlılık çağına girmek.

bir ayağı çukurda olmak: 1. Ağır hastalık vb. sebeplerle yaşayacak çok az zamanı kalmış olmak. 2. Çok yaşlanmış olmak.

(-...masıyla -...mesi) bir olmak: Çabucak olmak.

boyunca çocuğu olmak: Yetişkin çocuğu olmak.

bugünden tezi yok: Hemen şimdi, derhâl.

burnu çenesine değmek: Çok yaşlanmak.

ce demeye mi geldin?: *şaka yollu* "bu kadar az oturmaya mı geldin?" anlamında kullanılan bir söz.

çığ gibi büyümek: Bir olay birdenbire ve etkileyici bir biçimde büyümek.

damdan düşercesine: Birdenbire ve yersiz olarak.

der demez: *zarf* Hemen o sırada.

dokuz yorgan eskitmek (veya paralamak): Çok uzun yaşamak.

kesintiye uğramak: Bir süre için durmak.

kırkı (veya kırkları) karışmak: Çocuklar için aynı kırk günlük süre içinde doğmuş olmak.

kırkı çıkmak: Doğumdan veya ölümden sonra kırk gün geçmek.

kırkıktan sonra at olup da kuyruk mu sallayacak: "vakti geçmiş, artık işe yaramayacak durumda" anlamında kullanılan bir söz.

kırkıktan sonra azmak: Yaşlandıktan sonra yaşına uymayan davranışlarda bulunmak.

kırkıktan sonra saz çalmak: Yaşlandıktan sonra uzun ve güç bir işe girişmek.

konuk etmek/konuk gelmek/konuk olmak/konuğu olmak/mihman olmak: Birini evinde bir süre ağırlamak. / Bir yere veya birinin evine kısa bir süre kalmak için gelmek. / Bir yerde kısa bir süre ağırlanmak. / Birine konuk olarak gidip kalmak.

köprünün (veya köprülerin) altından çok su (veya sular) aktı (veya geçti): "zamanla şartlar çok değişti, eski durum kalmadı" anlamında kullanılan bir söz.

kulakları paslanmak: Çoktan beri müzik dinlememiş olmak.

kuluçka olmak: Dişi kuş yumurtaya yatma zamanı gelmek.

kurdunu (veya kurtlarını) dökmek (veya kırmak): Çoktan beri özlediği bir şeyi bol bol yapıp hevesini almak.

kuş gibi uçup gitmek (veya uçmak): 1. Çok kısa süren bir hastalıkla ölmek. 2. Çok kısa sürmek, geçmek.

laf atmak: Biriyle kısa süreli söyleşmek, konuşmak.

lafa dalmak: Uzun süren bir sohbette bulunmak, çok konuşmak.

lakırtı yetiştirmek: Bir söze karşılık vermekte gecikmemek.

lâm elif çevirmek (veya çizmek): *mecaz* Kısa bir süre dolaşıp gelmek.

leb demeden leblebiyi anlamak: Daha söze başlanırken ne demek istenildiğini çabucak anlamak.

mantar gibi (yerden) bitmek: Birdenbire veya kendiliğinden ortaya çıkmak.

maziye karışmak: Geçmişte kalmak, yürürlükten ve işlerlikten çıkmak.

memedede olmak: Küçük çocuklar henüz meme ile beslenmek.

merdiven dayamak: İleri bir yaşa yaklaşmak.

mesai yapmak/mesaiye kalmak: Bir iş yerinde, yasal günlük iş süresi dışında ek bir ücretle fazla çalışmak.

minder çürütmek: 1. Bir yerde uzun süre oturmak. 2. Otururken yapılan işlerle uzun yıllar uğraşmak.

mola vermek: Uzun süren yolculuğa, yürüyüşe veya çalışmaya, dinlenmek amacıyla bir süre ara vermek, oturup dinlenmek.

mürekkebi kurumadan bozmak: Kararı, sözleşmeyi, anlaşmayı yazılmasından çok kısa süre sonra bozmak.

nasibini almak: Güzel, hoş giden bir şeyden kısa bir süre de olsa yararlanmak.

neye uğradığını bilememek (veya anlamamak veya şaşırarak): Ansızın üzücü, sıkıcı, neşeli, güzel veya hoş bir durumla karşılaşmak.

o gün bugün(dür): O zamandan beri.

ok gibi (yerinden) fırlamak: Birden ve hızlıca ileri atılmak.

ortalık ağarmak/ortalık kararmak: Sabah olmaya başlamak. / Akşam olmak.

öfkesi burnunda olmak: Çabucak geçen bir öfkeye sahip olmak.

ölüm döşeginde olmak: Son anlarını yaşamak.

ömür uzamak: 1. Uzun süre yaşamak. 2. Çok dayanmak.

ömür çürütmek: Uzun zaman emek vermiş olmak veya boşuna vakit geçirmiş olmak.

önüne çıkmak: Yolunu kesmek için birdenbire karşı durmak.

(bir yer) örümcek bağlamak: *mecaz* Bir şey uzun süre kullanılmadan kendi hâline bırakılmış olmak.

(bir işi) pamuk ipliğiyle bağlamak: Etkisi az sürecek bir çare ile geçiştirmek.

patlak vermek: Gizli kalması istenen veya beklenmedik bir olay, ansızın ortaya çıkmak.

pili bitmek: Aşırı yaşanmak.

postu sermek: Gittiği yerde uzun süre kalmak.

reşit olmak: Erginleşmek.

rüşdünü ispat etmek: Kanunlara göre ergin sayılacak yaşa gelmiş olmak.

saat on bir buçuğu çalmak: Yaşı çok ilerlemiş olmak.

sabaha çıkmamak: Sabaha kadar yaşayamamak, sabahtan önce ölmek.

sabahı bulmak (veya etmek): 1. Herhangi bir sebeple bütün geceyi uyumadan geçirmek.

2. Bir şey sabaha kadar sürmek.

saç ağartmak/saç sakal ağartmak: Bir işte uzun zaman çalışmış, emek vermiş olmak.

saçı başı ağarmak: Yaşlanmak.

saçı bitmedik (veya bitmemiş) (yetim): Doğalı çok olmamış (yetim).

saçına ak (veya kır) düşmek/sakalına ak (veya kır) düşmek: Saçı ağarmaya başlamak, yaşlanmak.

saçları iki türlü olmak: Yaşı ilerlemiş bulunmak.

sancısı tutmak: 1. Birdenbire ve şiddetli bir ağrı gelmek. 2. Hamile doğuma hazırlık sancuları başlamak.

sayım suyum yok: Çocuk oyunlarında "kısa bir süre için oyun dışıyım" anlamında kullanılan bir söz.

sel gibi akmak: Zaman çabuk ve hızla geçmek.

siniri tutmak: Birdenbire sinirlenmek veya davranışlarını denetleyememek.

soluğu (bir yerde) almak: Bir yere hemen gitmek veya sığınmak.

su gibi akmak: Zaman hızla geçmek.

sular kararmak: Akşam olmaya başlamak.

sürüp gelmek/sürüp gitmek: Eskiden beri devam etmek. / Eskiden olduğu gibi, eskiden nasılsa gene öyle olmak, öyle devam etmek.

şafak sökmek: Güneş doğmadan az önce ortalık aydınlanmaya başlamak.

şekerleme yapmak/uyku kestirmek: Kısa bir süre uyumak, kestirmek. / Kısa bir süre uyumak.

şeytan geçti: Birkaç kişinin konuştuğu sırada kısa bir süre sessizlik olması durumunda kullanılan bir söz.

şimdiden tezi yok!: Vakit geçirmeden, hemen şimdi.

şöyle bir bakmak (göz atmak): Kısaca bakmak, göz gezdirmek.

tan ağarmak (veya atmak veya sökmek): Gün doğmaya başlamak, şafak sökmek.

temize havale etmek: Uzayıp giden bir işi bitirivermek.

(birinin) tepesinde bitmek: Ansızın yanına gelmek.

ter alıştırmak: Terinin biraz kurumasını beklemek.

tiridi çıkmak: İyice ihtiyarlamak, çok yaşlanmak.

tohuma kaçmak: Yaşlanmak, evlenme çağı geçip kartlaşmak.

tok tutmak: Açlığı uzun süre giderme veya doyurma özelliği olmak.

top gibi patlamak: Birden gelen şaşırtıcı ve ürkütücü haber duyulmak.

toprağa bakmak: Ölümü yakın görünmek.

toprak olmak: Ölümünün üzerinden çok zaman geçtiği için artık çürümüş olmak, toprağa karışmış olmak.

uzatmaları oynamak: 1. Bir görevde son zamanlarını yaşamak. 2. Spor oyununda uzatma dakikalarını oynamak. 3. *mecaz* Ölmek üzere olmak.

üç günlük ömür: Ömrün kısalığını anlatan bir söz.

üstüne bir iki güneş doğmak/üzerine bir iki güneş doğmak: *ağızlardan* Sabah yataktan geç kalkmak.

(birinin) üstüne güneş doğmamak: Güneş doğmadan önce kalkmak.

(bir iş birinin) vaktini almak (veya yemek): Epey zaman harcanmasını gerektirmek.

vaktini şaşmamak: Her şeyi tam zamanında yapmak.

4.3.3. “Maddi” Kavram Alanına Sahip Deyimler

batan geminin malları bunlar: Bir malın çok ucuza satıldığını belirten bir söz.

bini bir paraya: Pek çok ve ucuz.

bozdur bozdur harca: *alay yollu* çok az olan para vb. şeyler için azlığı belirtmek üzere kullanılan bir söz.

cep harçlığını çıkarmak: Günlük masrafını karşılayacak kadar kazanç sahibi olmak.

cep yakmak: Çok pahalı olmak.

çuvalla para kazanmak: Aşırı kazanç sağlamak.

denizde kum, onda para: "parası çok kimse, zengin" anlamında kullanılan bir söz.

dişinden tırnağından artırmak/diştten tırnaktan artırmak: Yiyecek giderlerini kısararak para biriktirmek.

kesenin ağzını açmak: Bol para harcamaya başlamak.

kesenin dibi görünmek: Para tükenmek.

kesesi elvermemek: Bütçesi elverişli olmamak.

kısıntı yapmak: Tutumlu davranmak.

kısmeti açılmak: Kazancı artmak, bolluğa ermek.

kısmeti kapanmak: Kazancı azalmak.

kont gibi yaşamak: Bolluk içinde yaşamak.

köşe olmak/köşeyi dönmek: Hiçbir çaba göstermeden kısa sürede zengin olmak.

kuru hasır (veya kilim) üstünde kalmak: Aç, parasız, evsiz kalmak.

küçük oynamak: Kumarda az para ile oynamak.

küpünü (veya küplerini) doldurmak: Eline fırsat geçmişken çokça para biriktirmek.

mal yapmak: Servet sahibi olmak.

masrafa girmek: Bir iş veya yapım için çok para harcamak.

memnun etmek: Yüklüce para veya bol bahşiş vermek.

meteliğe kurşun atmak: Parası kalmamak, hiç parası olmamak.

nesi var nesi yok: Bütün serveti, her şeyi.

od ocak olmak/od yok ocak yok: Ev bark sahibi olmak. / 1. Evi barkı olmama. 2. Yoksul olma.

pahalıya gelmek: Yüksek fiyattan almak.

pahalıya patlamak (veya mal olmak veya oturmak): Çok para, özveri, emek gerektirmek.

pahaya çıkmak: Pahalanmak, pahalılaşımak.

para basmak/para çıkarmak/para kesmek: 1. *mecaz* Çok kazanmak. 2. *mecaz* Çok kazandırmak. / *mecaz* Çok para kazanmak.

para dökmek (veya akıtmak): Çok para harcamak.

para ile değil: Çok ucuz.

para kırmak: Çok kazanmak.

para saçmak: Gereğinden çok para harcamak.

para yedirmek: Gereksiz olarak başkasına çok para harcamak.

para yemek: 1. Gereksiz olarak çok para harcamak. 2. Çok para harcatmak.

paraya para (veya pul) dememek: 1. Çok para kazanır olmak. 2. Elde edilen parayı az bulmak. 3. Bol para harcamak.

partiyi vurmak: Büyük bir kazanç sağlamak.

piyango vurmak (veya çıkmak): Beklenmedik bir yerden büyük kazanç sağlamak.

rızkını çıkarmak: Günlük yiyecek parasını çıkarmak.

saçılıp dökülmek: Gereğinden veya kaldırılabileceğinden çok harcamak.

satıp savmak: Gereken parayı sağlamak için elindeki malı ucuza satıp tüketmek, yok pahasına elden çıkarmak.

sermaye yapmak: İş yeri açmak için gereken parayı sağlamak.

sıfırı tüketmek: Yoksul duruma gelmek, yoksullaşmak.

soğan ekmeğe kalmak: Yokluk yüzünden temel ihtiyaç maddelerini karşılayamaz duruma düşmek.

(herhangi bir şeye) talim etmek: *teklifsiz konuşmada* Az para karşılığında çalışmak.

tam maaşla tekaüt (veya emekli): *şaka yollu* İş az, ödeneği çok olan bir işe yerleşenler için söylenen bir söz.

temize havale etmek : *argo* Kumar oyunlarında öbür oyuncuların bütün paralarını almak.

tenceresi (veya tencereleri) kaynamak: Geçimleri az çok yerinde olmak.

tın tın ötmek: Parasız, züğürt olmak.

tuzluya mal olmak (veya oturmak veya patlamak): Çok para vererek satın almak, çok pahalı gelmek.

ucuza çıkmak/ucuza gitmek: Yaptırılan bir şey az masrafla elde edilmek.

ulufe vermek (veya dağıtmak): *mecaz* Yerli yersiz bol keseden para harcamak.

4.3.4. “Somut/Nesnel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Deyimler

bal dök de yala: Bir yerin çok temiz olduğunu anlatan bir söz.

bardaktan boşanırcasına yağmak: Yağmur çok şiddetli yağmak.

burnu bile kanamamak: 1. Zarar görmemek, yarasız beresiz olmak. 2. Tehlikeli bir durumdan yara bere almadan kurtulmak.

buz kesmek: Çok üşümek.

cinler cirit (veya top) oynamak: Bir yer ıssız olmak.

çamuru karnında, çiçeği burnunda: Çok taze (sebze veya meyve).

çıtı çıkmamak: Hiç konuşmamak.

dev adımlarla ilerlemek: Çok çabuk ilerlemek, üst üste başarılar göstermek.

dibine darı ekmek: Bir şeyi sonuna kadar tüketmek, bitirmek.

dil otu yemek: Çok konuşmak.

dirhemle söylemek (konuşmak): Çok az ve zorla konuşmak.

göz gözü görmemek: Yoğun sis, duman, toz vb. sebeplerle hiçbir şey görülememek.

kırıp geçirmek: 1. Yakıp yıkarak, öldürerek, baskı veya etki yaparak büyük zarar vermek. 2. Tuhaf söz ve davranışlarla herkesi çok güldürmek.

kırış kırış olmak: Çok kırışmak.

kıskıvrak yakalamak (veya bağlamak): Kurtulamayacak biçimde tutmak, sımsıkı tutmak.

kış yapmak: Hava çok soğuk ve karlı olmak.

(bir şey) kir götürmek: Kirini belli etmeyecek bir renkte olmak.

(bir şeyi) kir götürmek: Bir şey çok kirli olmak.

(bir şey) kir tutmak: Kirini hemen belli edecek bir renkte olmak, çok kirlenmek.

(birini) komalık etmek/komalık olmak: Döverek kıpırdamayacak duruma getirmek. / Yediği dayaktan sonra kıpırdamayacak duruma gelmek.

konferans çekmek: Karşısındakini bıktıracak bir biçimde uzun veya öğüt verircesine konuşmak.

kor gibi yanmak: Çok parlamak.

köşe bucağa dağılmak: 1. Her tarafa yayılmak. 2. Darmadağın olmak.

kulağını sağır etmek: İşitemez duruma getirmek.

kupkuru etmek: Çok kurutmak.

kupkuru kesilmek: Çok kurumak.

kurşun manyağı yapmak: *argo* ölümle tehdit etmek.

kuş uçmaz, kervan geçmez: Kimsenin uğramadığı ıssız ve sapa.

kuvvetini toplamak: Gücünü artırmak, kuvvetlenmek.

kuvvetten düşmek: Gücü azalmak.

küfelik olmak: Çok sarhoş olmak.

kül olmak: Bütünüyle yanmak.

külünü savurmak: Bir şeyi bütünüyle bitirip yok etmek.

küpe dönmek: Çok şişmanlamak.

lafa dalmak: Uzun süren bir sohbette bulunmak, çok konuşmak.

(birinin) leşini çıkarmak: Çok dövmek, adamakıllı dövmek.

leyleği havada görmek: Çok gezmek.

mahmul olmak: Dolu bulunmak.

manda gibi yemek: Çok fazla yemek.

mantar gibi üremek: Hızla çoğalıp yayılmak.

matiz olmak: *argo* Sarhoşluktan sızacak duruma gelmek.

maviş maviş bakmak: Mavi gözlerle bakmak.

mavra atmak (veya sıkmak): Gevezelik etmek.

metelik etmez: "çok değersiz" anlamında kullanılan bir söz.

meyveye durmak: Meyve verecek duruma gelmek.

mıncığı çıkmak: Ezilerek içi dışına çıkmak.

mideyi bastırmak: Hafif şeyler yiyerek açlığını gidermek.

milim oynamamak: Hiç kıpırdamamak.

miras yemek: Kendine kalan mirası tüketmek.

nal toplamak: At, yarışta sonlara kalmak veya sonuncu olmak.

nefes nefese kalmak/soluk soluğa kalmak: Soluğu tıkanacak gibi olmak. / Nefes alamayacak duruma gelmek, çok yorulmak.

nefesi kesilmek (veya daralmak veya tutulmak): Güç soluk alacak duruma gelmek veya soluğu büsbütün durmak.

not kırmak: Az not vermek.

o duvar senin, bu duvar benim: Birinin yalpalayacak kadar sarhoş olduğunu anlatan bir söz.

oğul vermek: Kovandaki arıların bir bölümü kovandan ayrılıp ayrı bir kovana gitmek.

olup olacağı: "hepsi bu kadar" anlamında kullanılan bir söz.

otuz iki dişe keman çaldırmak: İçecek çok soğuk olmak.

öpücük kondurmak: Hafifçe öpmek.

örümcek sarmak: Bir yer örümcek ağları ile dolmak.

paçalarından akmak: Pislik ve kir çok olmak.

pancar gibi olmak/pancar kesilmek: Yüzüne kan hücum edip çok kızarmak.

para etmek/para etmemek: Değeri olmak. / Değeri pahasına satılamamak.

paramparça etmek/paramparça olmak: Pek çok parçaya ayırmak.

paşa olmak: *ağızlardan* Fazlaca içki içmiş olmak.

pırıl pırıl olmak: Tertemiz olmak.

pıt pıt atmak: Korku, heyecan vb. bir sebeple kalbi fazla çarpmak.

pislik götürmek: Bir yer çok pis olmak.

pislik parmağından (veya paçalarından) akmak: Çok kirli olmak.

sakal oynatmaz: Ağızda eriyecek kadar olgunlaşmış (yemiş, yiyecek).

sapsarı kesilmek (veya olmak): Çok sararmak.

sedyelik olmak: Ayakta duramayacak duruma gelmek.

(bir yeri) sel götürmek: 1. Çok yağmur yağmak. 2. Çok yağmurdan dolayı bir bölgede, yollar zor geçilir duruma gelmek.

sel seli götürmek: Çok fazla sel olmak.

sıcak basmak (veya bastırmak): Hava çok ısınmak.

sıçana dönmek: Üstü başı çok ıslanmak.

sıfır çekmek: Öğrenci, sınavda hiçbir soruya cevap verememek.

sırılsıklam olmak/sırılsıklam olmak: Çok ıslanmak.

silip süpürmek: 1. Ne var ne yoksa hepsini yemek. 2. Ne var ne yok hepsini alıp götürmek veya yok etmek.

sofra donatmak: Sofraya bol ve türlü yiyecekler koymak.

soyup soğana çevirmek: Hiçbir şey bırakmamacasına soymak.

su basmak: Bir şey veya yer sular altında kalmak, her yanı suyla dolmak.

su gibi terlemek: Çok terlemek.

(bir şey) su sabun görmemek: Çok kirli olmak.

sucuk gibi olmak (veya ıslanmak): Baştan aşağı ıslanmak.

sudan geçirmek: Herhangi bir şeyi üstünkörü yıkamak.

suspus olmak: Susmak, sinmek, sesini hiç çıkarmamak.

suya göstermek: Hafifçe yıkamak.

sürgün gitmek (veya olmak): Olağandan daha çok, daha sık ve sulu dışkı çıkarmak, ishal olmak.

Şafii köpeği gibi titremek: Çok titremek.

şıkır şıkır oynamak: Canlı bir biçimde oynamak.

şöhreti dünyayı tutmak: Çok tanınmak.

şüyü bulmak: Herkes tarafından duyulmak, yayılmak.

taş taş üstünde bırakmamak: Baştan başa yıkıp yerle bir etmek.

ter atmak: Vücudu rahatlatmak amacıyla aşırı derecede terlemek.

ter boşanmak: Hastalık, sıkıntı veya heyecandan dolayı çok terlemek.

ter dökmek/tere batmak: Çok terlemek.

tıka basa doldurmak: Doldururken çok bastırıp sıkıştırmak.

tıka basa yemek: Mideye sıkıntı verecek kadar çok yemek.

tıs yok: Bir yerde hiç ses olmadığını belirtmek için kullanılan bir söz.

tir tir titremek: Çok üşümek.

trafik kilitlenmek: Herhangi bir sebepten dolayı araç yolu tıkanmak, işlemez duruma gelmek.

tuz (veya tuzla) buz etmek/tuz (veya tuzla) buz olmak: Cam türünden şeyleri onarılmayacak biçimde kırmak, paramparça etmek. / Cam türünden şeyler onarılamayacak biçimde kırılmak, dağılmak, paramparça olmak.

U dönüşü yapmak: Yüz seksen derecelik bir dönüş yapmak.

un ufak etmek/un ufak olmak: Çok ufak kırıntılar durumuna getirmek, parçalamak. / Çok ufak kırıntılar durumuna gelmek, parçalanmak.

uykusu ağır olmak/uykusu hafif olmak: Uykudan zor uyanmak.

üstündeki üstünde, başındaki başında: "üstündekinden başka hiçbir şey kalmadan" anlamında kullanılan bir söz.

4.3.5. “Soyut/Öznel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Deyimler

adı bile okunmamak/adı (bile) olmamak/ismi (bile) olmamak: Birine veya bir şeye hiç önem verilmemek. / Değeri olmamak. / adı (bile) olmamak.

atla deve değil: 1. Değerce fazla olmayan. 2. Altından kalkılamayacak kadar önemli değil.

attığı tırnak kadar olamamak: Bir kimse, sözü edilenden daha değersiz olmak.

avucunun içi gibi bilmek: Bir yeri, bir şeyi çok iyi ve ayrıntılı olarak bilmek.

başına taç etmek: Çok değer vermek, ilgi göstermek.

başını kaşımaya (veya kaşıyacak) vakti olmamak/kafasını kaşıyacak vakti olmamak: Arada en ufak başka bir iş yapamayacak kadar sıkışık durumda bulunmak.

(birinin) başının etini yemek: Karşısındakini bezdirinceye, bıktırıncaya kadar sürekli konuşmak veya söylenmek.

başta taşımak: Çok saygı göstermek.

beş para etmez: "hiçbir değeri yok, işe yaramaz" anlamında kullanılan bir söz.

bir papel (veya pul) etmemek: Değeri olmamak.

bir sıkımlık canı olmak/burnunu sıksan canı çıkacak: Çok cılız ve güçsüz olmak.

(biri veya bir şey) bir yana dünya bir yana: Bir varlığa çok değer verildiğini anlatmak için kullanılan bir söz.

bitmez (veya bitip) tükenmez: Bitmeyen, sonu gelmeyen, uçsuz bucaksız.

boğaz içinde kavga var: Açlığını aşırı bir biçimde gidermeye çalışanlar için söylenen bir söz.

bok üstün bok: *kaba konuşmada* Çok kötü, çok berbat.

boru değil/boru mu bu?: *ağızlardan* "azımsanacak, küçümsenecek, önem verilmeyecek şey değil" anlamında kullanılan bir söz.

bozuk para gibi harcamak: Değerini düşürecek biçimde bir kimseden yararlanmaya kalkışmak.

bulunmaz Bursa (veya Hint) kumaşı: *alay yollu* Çok az bulunduğu ve çok değerli olduğu sanılan şey.

burnunun direği kırılmak (veya düşmek): Çok pis bir koku duyarak rahatsız olmak.

can alacak nokta (veya yer): Bir şeyin en önemli yeri.

ciğeri beş (veya on) para etmemek: Değersiz, aşağılık bir kimse olmak.

çığ gibi büyümek: Bir olay birdenbire ve etkileyici bir biçimde büyümek.

(birinin) derdi başından aşkın (olmak): 1. Birçok sorunu bulunan. 2. Aşırı derecede meşgul.

(birinin) derdi günü: Çok ilgilenilen, üzerinde çok düşünülen, çok önem verilen şey.

devede kulak (veya kulak gibi) kalmak: Çok az önemi olmak, söz etmeye değer bulmamak.

dili damağına yapışmak (veya dili damağı kurumak): Çok susamak.

dini gibi bilmek: Çok iyi bilmek.

dışını tırnağına takmak: 1. Çok büyük güçlüklerle, sıkıntılara katlanmak. 2. Bütün gücünü kullanmak.

dizlerine kara su inmek: Beklemekten veya yorgunluktan güçsüz kalmak.

kırıp dökmek: Dikkatsizlik veya öfkeyle birçok şeyin kırılmasına neden olmak.

kırmızı dipli mumla davet etmek: Birine bir yere gelmesi için çok yalvarmak, ısrar etmek.

kırmızı kart görmek/kırmızı kart göstermek: *mecaz* Ciddi bir biçimde uyarılmak. / *mecaz* Ciddi bir biçimde uyarmak.

kıtır kıtır kesmek: Bıçak veya kesici bir aletle acımaksızın yaralamak veya öldürmek.

kıyıda köşede kalmak: Göze çarpmayan bir yerde unutulmuş olmak.

kıymete binmek: Çok değerli duruma gelmek.

(birine veya bir şeye) kıymet vermek: Değerli olarak kabul etmek, değerlendirmek.

kızağa çekmek (veya almak): Gemiyi bakım, onarım için bir süre veya hiç kullanılmamak üzere kızak üzerine almak.

kızılca kıyamet kopmak: Kavga, gürültü olmak.

köküne kibrit suyu/köküne kibrit suyu dökmek (veya kökünü kurutmak): Bir daha ortaya çıkamayacak biçimde yok etmek.

kof çıkmak: Beklenildiği gibi çıkmamak, değersiz ve boş olduğu anlaşılacak, işe yaramaz olduğu görülmek.

kolları kopmak: Ağır bir şey taşımaktan veya çok iş yapmaktan yorulmak.

kolu kanadı kırılmak: Bir şey yapamayacak duruma gelmek, çaresiz kalmak.

kök salmak: 1. İyice tutunmak, sağlamlaşmak, yayılmak, köklenmek. 2. Bir yere iyice yerleşmek.

kökü kazınmak: Bir daha ortaya çıkamayacak biçimde yok edilmek.

kökünden halletmek: Herhangi bir konuyu veya sorunu temelden çözümlenmek.

kökünden kazımak/kökünü kazımak: Bir daha üreyemez duruma getirmek, hiçbir kalıntısını bırakmamak, yok etmek.

köpeğe atsan yemez: "çok kötü (yiyecek)" anlamında kullanılan bir söz.

köpeğe hoş, kediye pişt dememek: Kendisine zarar verenlerden korunmak için en küçük bir tepkide bulunmamak.

köpeği bağlasan durmaz: "yaşamaya elverişsiz (yer)" anlamında kullanılan bir söz.

köpek yese kudurur: Çok ağır ve onur kırıcı sözler için söylenen bir söz.

köprübaşını tutmak: Çok önemli bir mevkiyi ele geçirmek.

kör kurttan bile vazgeçmemek: En küçük varlığı bile hor görmeden korumak.

köşe bucak kaçmak (veya saklanmak): Kimseye görünmek istememek.

köşe kapmaca oynamak: 1. Çok yakında olan birini bir türlü ele geçirememek. 2. Buluşmak istemelerine rağmen bir türlü birbirlerine denk gelmemek.

köşebaşını tutmak: Etkili olabilecek en önemli makamda bulunmak veya o yeri ele geçirmek.

köşede bucakta kalmak: İlgisizlikten, önemli veya değerli görülmemek yüzünden gözden uzakta bulunmak.

kraldan çok kralcı olmak: Birinin davasını ondan çok savunur olmak.

krallara layık: Çok üstün nitelikli şeyleri belirtmek için kullanılan bir söz.

kredisi düşmek: Güvenilirliği, saygınlığı yitmek.

kul etmek: Kendine aşırı derecede bağlamak, boyun eğdirmek.

(birine) kul köle olmak: Tam bir doğruluk ve özveri ile bağlanarak bütün isteklerini yerine getirmeye hazır olmak.

(birinin) kulağını çekmek: Uyarmak için hafif bir ceza vermek.

kulak asmak: Önem vermek, dinlemek.

kulak kesilmek: Büyük bir dikkatle dinlemek.

kurum (veya kurumunu) satmak/kurum kurum kurumlanmak (veya kurulmak): Kendini büyük ve önemli göstermek.

kuş sütü ile beslemek: Eksiksiz, özenli bir biçimde beslemek.

kuyruğu sıkışmak (veya kapana kısılmak): Çok zor duruma düşmek.

(bir şeye) kuvvet vermek: Bir konuya çok önem vermek.

kuyruğuna teneke bağlamak: Biriyle aşırı derecede alay etmek.

kül bağlamak: *mecaz* Gücünü, etkisini yitirmek.

lafı kışından dinlemek: Konuşulan konuyu ilgisiz, üstünkörü veya önem vermeden dinlemek.

lafı mı olur! / lakırtısı mı olur?: "şimdi onun sırası değil, daha önemli konular var" anlamında kullanılan bir söz. / Konuşulan bir şeyin önemsizliğini veya yersizliğini anlatmak için söylenen bir söz.

laf yok!/söz yok!: "mükemmel, çok güzel, kusursuz, eleştirilecek bir tarafı yok" anlamında kullanılan bir söz.

mahvolmak/: *nesnesiz* Onulmaz duruma gelmek.

marş etmek/marş olmak: *teklifsiz konuşmada* Karşısındakini söz söyleyemeyecek duruma getirmek. / *teklifsiz konuşmada* Söz söyleyemeyecek duruma gelmek.

masal âleminde yaşamak: 1. Gerçek olmayan, gerçekleşmesi güç olan şeyler düşünerek yaşamak. 2. Masallardaki gibi olağanüstü güzel anlar yaşamak.

masaya yatırmak: *mecaz* Bir konuyu, olayı enine boyuna tartışmak.

maskara etmek: Bir şeyi bozmak, berbat etmek.

maşallahı var: Bir kimsenin veya bir şeyin iyi bir durumu anlatılırken söylenen bir söz.

mecali (veya mecal) kalmamak/mecalsiz düşmek: Takati kalmamak, takatsizleşmek. / Güçsüzleşmek, takati kalmamak.

meram etmek: Üstüne düşmek, yapmak istemek.

mesafe almak: Bir konuda veya çalışmada önemli ölçüde ilerlemek.

mesele yapmak: Önemsiz bir şeyi önemli bir sorun durumuna getirmek.

metelik etmez: "çok değersiz" anlamında kullanılan bir söz.

metelik vermemek: Değer ve önem vermemek, umursamamak, aldırış etmemek.

mevkisi olmak: Bir işte önemli bir makamda bulunmak.

meydanı boş bulmak: Kendisini engelleyecek kimse görmeyerek aşırı davranışlarda bulunmak.

meydanı dar etmek: Birini çok sıkıntıya sokmak, her yönden sıkıştırmak.

mide (veya midesini) bulandırmak: Kusacak bir duruma getirmek.

mim koymak (veya yapıştırmak): Önemli bularak üstünde ısrarlı bir biçimde durmak

mirasa konmak: Bir kimseye önemlice bir kalıt kalmak.

modası geçmek: *mecaz* Önemini yitirmek, geçersiz duruma gelmek, artık aranmamak.

mucize göstermek: 1. Olağanüstü bir olay meydana getirmek, olağanüstü bir olaya sebep olmak. 2. Sadece peygambere özgü, insan aklının ve kabiliyetinin erişemeyeceği olağanüstülükler göstermek.

(birine) mum tutturmak: Aşırı disiplin altına almak.

mum yapıştırmak: *mecaz* Önemli bir şeyi unutmayıp akılda tutmak.

mumla aramak: Çok isteyerek ve özlemlerle aramak.

mübalaga etmek: Abartmak.

müptela olmak: Alışmak, düşkün olmak, tutulmak.

mürekkep yalamak: Çok okumuş, yazmış olmak.

mütalaa etmek/mütalaa yürütmek: Üzerinde düşünmek, iyice incelemek. / Herhangi bir görüş üzerinde ayrıntılarıyla düşünce üretmek.

nal deyip mih dememek: Bir düşüncede direnmek.

namusu iki paralık olmak: Onursuz bir duruma düşmek.

(birine) nazı geçmek: Dilediğini kabul ettirecek kadar hatırı sayılmak.

ne âlâ: *ünlem* "Ne iyi, diyecek bir şey yok" anlamlarında kullanılan bir söz.

ne âlâ memleket: Haksız ve yersiz işlerin hoş görüldüğü, kurallaştığı bir ortam için ters anlatıyla "diyecek yok, ne güzel" anlamında kullanılan bir söz.

ne çiçektir, biliriz: "ne denli yeteneksiz, niteliksiz olduğunu biliriz" anlamında kullanılan bir söz.

ne imiş?/ne olacak?/ne yazar: Ne değeri var, önemi yok. / *argo* "hükmü olur mu? değeri var mı?" anlamında kullanılan bir söz.

ne olur (veya olursun veya olursunuz): "yalvarırım, lütfen, rica ederim" anlamında kullanılan bir söz.

ne olursa olsun: "her durumda, olumlu veya olumsuz bütün şartlarda" anlamında kullanılan bir söz.

ne pahasına olursa olsun: 1. "ne büyük özveri isterse istesin" anlamında kullanılan bir söz. 2. "her türlü sıkıntı ve tehlikeyi göze alarak" anlamında kullanılan bir söz.

ne yapıp yapıp: Her ne durumda olursa olsun bir çözüm yolu bulmak.

nefes tüketmek: Uzun uzun ve boş konuşmak.

nefsine yedirememek: Bir şey yapmayı kendisi için ağır, onur kırıcı bulmak.

nefsini köreltmek (veya körletmek): Beden isteklerinden herhangi birini üstünkörü gidermek, nefsinin yatıştırılmak.

nesi var: "çok iyi, çok güzel" anlamında kullanılan bir söz.

nimet bilmek: Bir şeyi lütuf kabul etmek.

niyaz etmek (veya eylemek): Yalvarmak.

Nuh deyip, Peygamber dememek: İnat etmek, ayak diremek.

nutku tutulmak: Korkudan, şaşkınlıktan veya öfkeden konuşamaz olmak.

nutuk atmak (veya çekmek): Uzun, sıkıcı bir konuşma yapmak veya özden yoksun bir söylev vermek.

of bile dememek: Şikâyetçi olmamak, şikâyet etmemek.

olay yapmak: Bir durumu, hareketi gereğinden fazla büyütmek; sorun çıkarmak.

olayın üstüne gitmek: Olayı etraflıca araştırmak.

oldu olacak: Hiç olmazsa.

omuzda taşımak: Çok saygı göstermek, yüceltmek, övmek.

on para etmemek: Hiçbir değeri olmamak.

on paraya on takla (veya taklak) atmak: Az bir miktar kazanabilmek için bile onursuzca bir sürü şey yapmak.

on parmağında on hüner (veya marifet) olmak: Elinden her iş gelmek, çok becerikli olmak.

ortalığı ... götürmek (veya almak): Kaplamak.

Osmanlı tokadı atmak/Osmanlı tokadı yemek: *mecaz* Sert ve etkili bir biçimde uyararak.
/ *mecaz* sert ve etkili bir biçimde uyarılmak.

ödev bilmek (veya saymak): Bir şey yapmayı kendisi için yerine getirilmesi zorunlu bir iş olarak kabul etmek, borç bilmek.

ölçüp biçmek: Bir konuda çok ayrıntılı düşünmek, inceden inceye düşünmek, değerlendirmek

ölçüyü kaçırmak: Yiyip içmekte veya davranışlarda aşırı gitmek.

(birinin) öl dediği yerde ölmek, kal dediği yerde kalmak: Birinin sözünden çıkmamak.

ölüm sessizliği çökmek: Yoğun ve derin bir sessizlik kaplamak.

ölümle burun buruna gelmek: Ölümle sonuçlanabilecek çok büyük bir tehlike ile karşılaşmak.

ölümü göze almak: Elde etmek istediği sonuç uğruna ölüm de dâhil her türlü tehlikeye açık olmak.

ömrü uzamak: Çok dayanmak.

ömür çürütmek: Uzun zaman emek vermiş olmak veya boşuna vakit geçirmiş olmak.

önde gelmek: Önemli durumda olmak.

önüne arkasına bakmadan: İyi hesap etmeden, düşüncesizce.

öpüp başına koymak: 1. Bir nimeti veya kutsal sayılan bir varlığı saygıyla el üstünde tutmak, yüksekte tutmak. 2. Bir şeyi memnunlukla karşılamak, saygı duymak, saygıyla karşılamak.

özen göstermek: Bir şeyi özenerek elden geldiğince iyi olmasına gayret ederek yapmak; itina etmek.

özenip bezenmek: Bir işi ayrıntılarına varıncaya değin büyük bir özenle ve titizlikle yapmak.

pabucu dama atılmak/pabucunu dama atmak: Kendinden üstün birinin çıkmasıyla gözden düşmek. / *mecaz* Kendinden üstün birini gözden düşürmek.

pabuç bırakmamak: Yapacağından vazgeçmemek, hiçbir şeye aldırılmamak, korkmamak.

pabuç kadar dili olmak: Kabaca ve terbiyesizce karşılık vermek.

paçavrasını çıkarmak/paçavraya çevirmek: Çok hırpalamak, dağınık, bozuk veya berbat bir duruma getirmek.

pahaya geçmek: Değerli bir şeymiş gibi esirgenmek.

palavra atmak (veya savurmak veya sıkmak): *argo* Abartarak konuşmak, başarılarından abartarak söz etmek.

para etmek/para etmemek: Değeri olmak. / 1. Değeri pahasına satılamamak. 2. Etkisi olmamak, işe yaramamak.

parasını sokağa atmak/parayı denize atmak: Değeri olmayan bir mala para vermek.

parmağını bile kıpırdatmamak (veya oynatmamak): Bir iş, olay veya durum karşısında hiçbir harekette bulunmamak.

parmağının ucuyla (veya ucunda) çevirmek: Bir işi kolayca ve ustalıkla yapmak.

parmakla gösterilmek: 1. Bir şey az bulunmak. 2. Seçkin, ünlü olmak.

pastırmasını çıkarmak: *teklifsiz konuşmada* Bir kimseyi iyice dövmek, hırpalamak.

paşa gibi yaşamak: Bolluk içinde yaşamak, bey gibi yaşamak.

payansız olmak: Sonsuz, bitmez tükenmez olmak.

pazarlığı pişirmek: Pazarlıkta uyuşma sağlayacak duruma gelmek.

pestile çevirmek/pestili çıkmak/(birinin) pestilini çıkarmak/(birinin) pöstekisini sermek: Çok yormak. / Çok yormak. / 1. Çok yormak. 2. Çok dövmek. / Döverek kimildamayacak duruma getirmek, pestilini çıkarmak.

peşinde (veya peşinden) koşmak/peşinde olmak: Elde etmek için uğraşmak.

pik yapmak: Değer bakımından yükselmek.

pireyi deve yapmak: Önemsiz bir olayı büyütme.

pirüpak olmak: *mecaz* Tamamen kurtulmak, rahatlamak, huzura kavuşmak.

pişmiş tavuğun başına gelmemek: Her türlü zarara, kötülüğe, felakete uğramak, çok sıkıntı çekmek.

piyasaya almamak: Önem vermemek, değersiz görmek.

plak bozulmak: *argo* Can sıkmak, bıkkınlık verecek biçimde konuşmak, dırdır etmek.

posasını çıkarmak: 1. Bir kişi veya şeyi sonuna kadar sömürmek. 2. Birini çok dövmek.

pula dönmek: Değersizleşmek.

rahat yüzü görmemek: Hiç rahat etmemek.

rehin almak: *mecaz* Birini aşırı derecede meşgul etmek, oyalamak.

revaçta olmak: Değerli, üstün veya geçerli olmak.

rol almak/rol oynamak: *mecaz* Biri, bir işte etkili olmak. / *mecaz* Birinin bir işte önemli etkisi olmak.

(bu işe) Rufailer karışır: "bu iş öyle karışık ki bunu kimse çözemez" anlamında kullanılan bir söz.

ruhu (bile) duymamak: Haberi olmamak, anlamamak.

rüyasında bile görememek: Olacağını, gerçekleşeceğini düşünememek.

rüzgâr gelecek delikleri tıkamak: İstenmeyen bir durum veya gelişmeye karşı her türlü önlemi almak.

sabrı taşmak (veya tükenmek): Artık katlanamaz, dayanamaz duruma gelmek, sabrı kalmamak.

saç saça baş başa/saç saça baş başa gelmek (veya dövüşmek): Kadınlar, birbirlerini kıyasıya hırpalayacak biçimde. / Kadınlar, birbirlerini kıyasıya hırpalayacak biçimde kapışmak.

saçını süpürge etmek: Kadın özveri ile çalışıp hizmet etmek.

sak yatmak: Derin uykuya dalmadan uyumak.

sakalı saydırmak: Saygınlıktan düşmek.

sandığa gömmek: Seçimde ağır yenilgiye uğratmak.

sansasyon yaratmak: Büyük bir ilgi ve heyecan oluşturmak.

santim kaçırmamak: Çok dikkatli ve hesaplı olmak.

sarılıp kundaklanmak: Yoğun etki altında kalmak.

sarıp sarmalamak: Sıkıca sarmak.

sebil etmek: Bol bol vermek, dağıtmak.

ser verip sır vermemek: Ağzı sıkı olmak.

sert çıkmak: Aşırı biçimde karşı durmak.

ses getirmek: Yaptığı işle, söylediği sözle dikkatleri çekmek ve kitleleri harekete geçirmek.

... sevdasına düşmek: Bir şeyi çok fazla istemek.

sıçan deliği bin akçe: “herkesin kaçıp saklanacak bir yer aradığı durumlarda, saklanılacak bir yer bulmak çok güçtür ve o yer çok değerlidir” anlamında kullanılan bir söz.

sıçtı Cafer, bez getir: *kaba konuşmada* birinin berbat bir iş gördüğünü anlatan bir söz.

sıfırı tüketmek: Gücü kalmamak.

sıkboğaz etmek (veya eylmek)/sıkboğaz olmak: Birini zorlamak, baskı yapmak. / Zorlanmak, sıkıştırılmak.

sıkı tutmak: Önem vermek.

sıkıp suyunu çıkarmak

sızım sızım sızlamak: Aşırı derecede sızlamak, çok sızlamak.

silindir gibi ezmek: Bir kimseyi her yönüyle güçsüz duruma getirmek.

(birinin) üstünden silindir gibi geçmek: Perişan etmek, çok yormak.

sokağa (veya sokaklara) düşmek: Bir şey çoğalıp değerini yitirmek.

solda sıfır kalmak: 1. Anlamı olmamak, değersiz olmak. / 2. Sönük kalmak.

soluk soluğa kalmak: Nefes alamayacak duruma gelmek, çok yorulmak.

sorma! (veya sormayın! veya sorma gitsin!): Çokluk, aşırılık ve kötü bir durum anlatan bir söz.

soyup soğana çevirmek: Hırsız bir yeri veya bir kişiyi adamakıllı soymak.

su gibi bilmek/su gibi ezberlemek: Yanlışsız bilmek veya okumak.

su içinde kalmak: 1. Çok terlemek. 2. Çok ıslanmak.

sucuğunu çıkarmak: Çok dövmek.

(bir şeyin) suyu çıkmak: Çok söz edildiği veya üzerinde yerli yersiz durulduğu için değerini yitirmek, önemsizleşmek.

sürüm sürüm sürünmek: Yoksul ve perişan bir biçimde yaşamak.

süsleyip püslemek: Özenle, özen göstererek süslemek, göze çarpacak kadar süslemek, telleyip pullamak.

süt ineği gibi sağmak: Birinden kendi çıkarı için daima aşırı ölçülerde yarar sağlamak için uğraşmak.

şaha kalkmak: *mecaz* Taşkınılık göstermek, coşmak, kükremek.

şaheser yaratmak: 1. Üstün, kalıcı niteliği olan bir eser ortaya koymak. 2. Çok önemli bir şey yapmak.

şahken şahbaz olmak: *alay yollu* Bir kimsenin herhangi bir sebeple çirkinliği veya durumunun kötülüğü artmak.

şart olmak: Gerekmek, kaçınılmaz bir durum almak.

şeytana parmak ısırtmak: Çok kötü ve çirkin bir şey yapmak.

tabanları patlamak: Çok yürümekten, çok ayakta durmaktan aşırı yorulmak.

tadında bırakmak: 1. *mecaz* Aşırılığa kaçmamak. 2. *mecaz* Güzel giden bir şeyi tatsız bir duruma sokacak ölçsüzlüğe vardırılmamak.

tadından yenmemek: Çok tatlı, çok hoş gider olmak.

takıp takıştırmak: Özenerek süslenmek.

tarihe geçmek: Önemi bakımından unutulmayacak bir durum kazanmak.

taşı toprağı altın olmak: 1. Arazisi çok değerli olmak. 2. Her türlü zenginliğe, olanağa, fırsata sahip olmak.

tatava etmek: Gereksiz yere çok konuşmak.

teğet geçmek: *mecaz* Bir konuya üstünkörü dokunmak

tel tel dökülmek: *mecaz* Çok başarısız olmak.

temiz bir dayak atmak/temiz bir dayak yemek: Adamakıllı dövme. / Adamakıllı dayak yemek.

tepesi aşağı gitmek: İşleri bozulup büyük zarara uğramak.

teraziye vurmak: İyice tartarak düşünmek.

toz etmek: Ezip harap etmek, ortadan kaldırmak.

tu kaka etmek/tu kaka olmak: Hafife alıp bir kenara itmek, önem vermemek, kötölemek / Hafife alınıp bir kenara itilmek, önem verilmemek, kötülenmek.

turşu gibi olmak/turşusu çıkmak/turşuya dönmek: Çok yorgun düşmek. / Çok yorulmak. / Çok yorulmak, bitkinleşmek.

ucu bucağı yok (veya kayıp)/ucu bucağı olmamak (görünmemek): Başı sonu olmayan, sınırsız, sonsuz. / Başı sonu olmamak.

ucuza gitmek: Basit, kolay, önemsiz olarak değerlendirilmek.

uçurumun kenarından dönmek: Büyük bir tehlikeden son anda kurtulmak.

uyku (veya uykusunu) çekmek: İyice uyumak.

uyku basmak (bastırmak)/uyku gözünden akmak: Çok uykusu gelmek.

ümüğüne sarılmak (veya basmak)/ümüğünü sıkamak: Bir iş için birini çok sıkıştırmak.

üstünde durmak: Bir işe önem vermek, bir işle yakından ve sürekli ilgilenmek.

üstünden akmak/üstünden başından akmak: Bir durumu çok belli olmak. / Durumu belirgin bir biçimde anlaşılacak.

üstüne basmak: İyice belirtmek.

üstüne başına etmek: *kaba konuşmada* Ağır bir biçimde sövmek.

üstüne gitmek: 1. Bir şeyi ısrarlı bir biçimde yapmak. 2. Bir işi yapmak için kişiyi zorlamak.

üstüne kuş kondurmak: Olağanüstü, o ana kadar görülmemiş bir şey yapmak.

üstüne tuz biber ekmek/üzerine tuz biber ekmek: Üzüntüyü, kusuru artıracak durum yaratmak.

üstüne tüy dikmek/üzerine tüy dikmek: Zor olan bir işi daha da zor hâle getirmek.

4.3.6. “Duygular/Maneviyat” Kavram Alanına Sahip Deyimler

başından aşağı kaynar sular dökülmek/tepesinden kaynar sular dökülmek: Üzüntülü veya kötü bir olay karşısında birdenbire büyük bir sıkıntı duymak.

burnunun direği sızlamak: Maddi veya manevi çok acı duymak, çok üzülme.

can atmak: Şiddetle arzu etmek, çok istemek.

can başına sıçramak: Çok korkmak.

canı gibi sevmek: Çok güçlü bir sevgiyle bağlanmak.

deli dana (veya danalar) gibi dönmek: Ne yapacağını bilemeyerek şaşkınca davranmak.

(biri, birine) deli divane âşık olmak: Aşırı derecede sevmek.

dili kılıçtan keskin olmak: Kırıcı ve ağır konuşmak.

göz doyurmak: Bir şey görünüşü ile umulduğundan çok etkilemek.

gözle yemek: Bir şeye çok istekle ve dik dik bakmak.

gözünde kan tütme: Çok sinirlenme, öfkelenme.

keyfinden bayılmak (veya dört köşe olmak): *teklifsiz konuşmada* Bir şeyden çok kıvanç duymak.

keyfini çıkarmak: Bir şeyden iyice tat almak.

kıç atmak: *teklifsiz konuşmada* Çok istemek.

kıçına kına yakmak: Karşısındaki kişinin uğradığı bir olumsuzluğa aşırı derecede sevinmek.

kına (veya kınalar) yakmak (veya koymak veya sürmek veya vurmak veya yakınmak veya yakılmak): *mecaz* Birinin düştüğü kötü duruma çok sevinmek.

kırk bir (buçuk) kere maşallah!: "pek çok, binlerce kez nazar değmesin!" anlamında kullanılan bir söz.

kıyametler koparmak: Bir şeye çok kızarak bağırıp çağırmak, feryat etmek.

kızarıp bozarmak: Utanç, öfke vb. duyguların etkisiyle yüzü renkten renge girmek.

kin beslemek (veya tutmak)/kin gütmek: Birine karşı öç alma duygusunu sürdürmek. / Öcünü alıncaya kadar kininden vazgeçmemek.

kolları sıvamak/paçaları sıvamak: Bir iş yapmaya güçlü bir biçimde, istekle hazırlanmak.

(birini) komalık etmek: *mecaz* Çok sinirlendirmek.

komaya girmek: *mecaz* Kendinden geçecek kadar sinirlenmek, şaşırma, üzülmek.

kontakt atmak: *mecaz* Dengeyi kaybetmek, sinirlenip olağan dışı davranmak.

kor gibi yanmak: Büyük üzüntü çekmek.

koru saçmak: Herkesi korkutmak.

korkudan çıldırmak: Aşırı korku yüzünden aklını yitirmek, delirmek.

korkusundan altına etmek (veya kaçırmak veya yapmak): Çok korktuğunda idrarını veya dışkısını kaçırmak.

koyu koyu düşünmek: Uzun uzun veya derin derin düşünmek.

koyun kaval dinler gibi dinlemek: Hiçbir şey anlamadan dinlemek.

kötü kötü düşünmek: Üzüntülü düşüncelere dalmak.

kukumav kuşu gibi düşünüp durmak: Çok üzüntülü bir durumda düşünmek.

kulağı kırışte olmak: Söylenecek sözü, gelecek haberi sabırsızlıkla beklemek.

kulakları dolmak: Aynı şeyi dinlemekten usanmak.

kulaklarına kadar kızarmak: Çok utanmak.

Kur'an çarpsın!: Karşısındakini dediği şeye inandırmak için edilen yemin.

kurban olayım!: 1. Aşırı sevgi ve hayranlık anlatan bir söz. 2. Yalvarma sözü.

(birinin veya bir şeyin) kurbanı olmak: Uğruna ızdırap veya büyük üzüntü, sıkıntı çekmek, zarara girmek, ölmek.

kurdunu (veya kurtlarını) dökmek (veya kırmak): Çoktan beri özlediği bir şeyi bol bol yapıp hevesini almak.

kuyruğuna teneke bağlamak: Biriyle aşırı derecede alay etmek.

küçük dağları ben yarattım demek: Çok böbürlenmek, kibirlenmek.

küçük dilini yutmak: Şaşırarak, donakalmak.

küçük düşmek/küçük düşürmek: Değeri veya onuru sarsılmak. / Değerini veya şerefini sarsmak.

küçük görmek/ şuna bak!/şunun şurası: Küçümsemek. / Hafifsemek veya kınamak için söylenen bir söz. / Küçümseme, azımsama anlatan bir söz.

külahını havaya atmak: Pek çok sevinmek.

(birine) külahını ters giydirmek/ eytana külahı (veya pabucu) ters giydirmek: Çok kurnaz olmak.

küplere binmek: Çok  fkelenmek.

leblebiden nem kapmak: En küçük bir olay veya davranıştan olumsuz etkilenmek.

leke sürmek: *mecaz*. Birine onurunu sarsacak biçimde iftirada bulunmak, suç yüklemek, lekelemek.

mahalleyi ayağa kaldırmak: Bağırıp çağırarak konu komşuyu tedirgin etmek.

mail olmak: Hayran kalmak, vurulmak.

makaraları koyuvermek (veya zapt edememek veya salıvermek): *teklifsiz konuşmada* Kendini tutamayarak kahkahayla gülmeye başlamak.

makbule geçmek: Çok beğenilmek, hoşa gitmek, işe yaramak.

maneviyatı kuvvetli olmak: Çok beğenilmek, hoşa gitmek, işe yaramak.

mangal gibi yüreği olmak: Cesareti çok olmak.

Marmara ırası gibi yanmak: Perişan etmek, mahvetmek veya perişan olmak, mahvolmak.

maskara etmek/maskarasını çıkarmak/rezil etmek/rezil olmak/rezil rüsva olmak: Bir kimseyi veya şeyi gülünç ve şerefsiz duruma düşürmek. / Birini rezil etmek, küçük düşürerek gülünç duruma sokmak. / İsteyerek veya istemeyerek birini çok utanacak g  bir duruma sokmak. / çok utanılacak bir duruma gelmek. / Toplum içinde utanılacak bir duruma düşmek.

mavi boncuk dağıtmak: Birçok kişiye birden sevgi göstermek.

(birine) meftun olmak: Tutulmak, gönül vermek, vurulmak.

mecnun olmak: Sevda sebebiyle kendini kaybetmek.

merak getirmek: Kara sevdaya tutulmak.

merakından çatlamak/meraktan çatlamak/meraktan ölmek: 1. Çok kaygılanmak. 2. Bir şeyi öğrenmek isteğini aşırı ölçüde duymak.

mest etmek/mest olmak: Kendinden geçirmek. / Kendinden geçmek, çok mutlu olmak.

meydanı dar etmek: Birini çok sıkıntıya sokmak, her yönden sıkıştırmak.

midesi almamak (veya kaldırmamak veya kabul etmemek veya götürmemek): *mecaz* Çirkin bir şey karşısında huzursuz olmak, rahatı kaçmak.

midesi bulanmak: 1. *mecaz* İğrenmek, tiksinmek. 2. *mecaz* Huzursuz olmak, rahatı kaçıp tedirgin olmak, hoşlanmamak.

mosmor kesilmek (veya olmak): Kötü duruma düşmek, bozulmak, mahcup olmak.

muammer olmak: Uzun ve mutlu yaşamak.

mumla aramak: Çok isteyerek ve özlemlerle aramak.

müptela olmak: Alışmak, düşkün olmak, tutulmak.

nabzına göre şerbet vermek: Birinin hoşuna gidecek, gururunu okşayacak yolda davranmak.

namusu iki paralık olmak: Onursuz bir duruma düşmek.

(birine) nazı geçmek: Dilediğini kabul ettirecek kadar hatırı sayılmak.

ne dedim de: Yapılan bir şeyden duyulan pişmanlığı belirten bir söz.

ne iyi!: Mutluluk ve beğenme anlatan bir söz.

ne olduğunu bilememek: Şaşırarak, akli başından gitmek.

ne oldum delisi olmak: Ummadığı bir duruma beklediği bir anda ulaşan kimse çok şımarmak.

ne olur (veya olursun veya olursunuz): "yalvarırım, lütfen, rica ederim" anlamında kullanılan bir söz.

ne yüzle: Hiç utanmadan, sıkılmadan.

nefesi durmak: *mecaz* Şaşkınlık içinde kalmak.

nefesi kesilmek (veya daralmak veya tutulmak): *mecaz* Hayran kalmak, etkilenmek.

nefesini tutup beklemek: Heyecan, merak veya endişeyle sonucu izlemek.

nefret duymak/nefret etmek: Birinden tiksirmek, hoşlanmamak. / 1. Birine veya bir şeye karşı nefret duygusuyla dolu olmak. 2. Tiksinti duymak.

nefsine yedirememek: Bir şey yapmayı kendisi için ağır, onur kırıcı bulmak.

neler de neler, maydanozlu köfteler: *alay yollu* "akla gelmedik şaşılacak şeyler" anlamında kullanılan bir söz.

neşesi kaçmak: Sevinci azalmak, kederlenmek.

nevri dönmek: Belli etmemeye çalıştığı bir öfkeye kapılmak, çok sinirlenmek.

nutku tutulmak: Korkudan, şaşkınlıktan veya öfkeden konuşamaz olmak.

oflayıp puflamak: "of, puf" diyerek sıkıntısını, acısını dışa vurmak.

oh olsun!: Kötü duruma düşenlere "çok iyi olmuş" anlamında kullanılan bir söz.

omuzda taşımak: Çok saygı göstermek, yüceltmek, övmek.

omuzları çökmek: Bitkin, perişan ve yıkılmış bir durumda olmak.

on parmağında on kara: Herkesi lekelemek huyu olanlar için kullanılan bir söz.

ortalığı kırıp geçirmek: 1. Herkesi heyecana sürüklemek. 2. Çok kızarak çevresindekilere bağırıp çağırmak.

ödü bokuna karışmak/ ödü kopmak (veya patlamak) / (birinin) ödünü koparmak (veya patlatmak): *kaba konuşmada* Çok korkmak. / Çok korkmak.

(birinin) öfke topuklarına çıkmak/ öfkeden kudurmak (veya deliye dönmek)/öfkesi başına sıçramak (veya çıkmak veya vurmak)/öfkeye kapılmak: Çok öfkelenmek. / Fazla sinirlenmek. / Çok öfkelenmek. / Çok sinirlenmek, kızmak, hiddetlenmek.

öfke yüzü göstermek: Çok sinirlendiğini belli etmek.

öfkesi kabarmak: Çok kızmak, sakinleşmişken yeniden öfkelenmek, tekrar sinirlenmek.

öğüreceği gelmek: Çok iğrenmek.

ölümün soluğunu ensesinde duymak (veya hissetmek): Her an öleceğini beklemek, ölüm korkusu ile dolu olmak.

ölüp ölüp dirilmek: Çok korkmak.

ölür müsün, öldürür müsün: Çok kızılacak bir durumla karşılaşıldığında söylenen söz.

ölüyü güldürmek: Çok güldürmek.

özlemine çekmek/özlemine duymak: Çok özlemek, hasretini çekmek.

pabucunu ters giydirmek: Güç bir duruma sokarak telaş içinde kaçırmak.

pabuç kadar dili olmak: Kabaca ve terbiyesizce karşılık vermek.

paçalarından kibarlık akmak/üstünden kibarlık akmak: Aşırı derecede kibar davranmak.

paçası tutuşmak: Telaşlanmak.

parmak ısırarak/(birinin) parmağı ağzında kalmak: Büyük şaşkınlık duymak. / Şaşakalmak, şaşmak, hayret etmek.

parmaklarını (birlikte) yemek: Yemeği çok beğenmek.

perişan etmek/perişan olmak/perişanlık vermek: Acınacak duruma getirmek. / Acınacak duruma gelmek. / Perişan duruma getirmek, perişan etmek.

peşinde olmak: Birini veya bir şeyi çok istemek.

(birinin) pirinci (çok) su kaldırmamak (veya götürmemek): Alıngan, çabuk darılır olmak, şakadan anlamamak.

pis pis düşünmek: Derin ve üzüntülü düşünceye dalmak.

plak bozulmak: *argo* Can sıkmak, bıkkınlık verecek biçimde konuşmak, dırıldır etmek.

rüyasına (veya rüyalarına) girmek: *mecaz* Bir şeyden çok etkilenmek, çok korkmak.

rüzgârdan nem kapmak: En küçük bir şeyden alınmak, çok alıngan olmak.

saçını başını yolmak: Çok üzölmek, üzüntüsünden dövünmek.

sağ gözünü sol gözünden sakınmak: Çok kıskanç olmak.

sansasyon yaratmak: Büyük bir ilgi ve heyecan oluşturmak.

sap yiyip saman sıçmak: *kaba konuşmada* Bir olaya kızıp ateş püskürmek.

sarsıntı geçirmek: Beklenmedik bir olaydan çok etkilenmek, üzölmek.

sermest olmak: Çok hoşlanmak, kendinden geçmek.

sersefil olmak: Perişan, zavallı durumda olmak.

sevda çekmek: Birine tutkun olmak, aşk tutkusu içinde olmak.

sevincinden ağzı kulaklarına varmak/sevinçten (havalara) uçmak: Çok sevinmek.

sıçıp sıvamak: *kaba konuşmada* öfkelenip kaba küfürlerle dolu sözler söylemek

sıkıntı basmak: Çok sıkılmak, can sıkıntısı duymak.

sızım sızım sızlanmak: Çok sızlanmak.

sigortası atmak: *argo* Çok sinirlenmek.

sinir kesilmek: Çok sinirlenmek, öfkelenmek.

sinir küpü olmak/sinir küpüne dönmek/sinir küpüne çevirmek: Aşırı derecede sinirli olmak. / Aşırı derecede sinirlenmek. / Aşırı derecede sinirlendirmek.

sinirleri ayakta olmak: Çok sinirlenmiş veya öfkelenmiş bulunmak.

sinirleri bozulmak: Çok sinirlenmek, ne yapıp edeceğini bilmeden şaşkın, karmaşık bir duruma düşmek.

soluğu kesilmek (veya tutulmak)/soluğunu kesmek: *mecaz* Aşırı heyecanlanmak.

sudan çıkmış balığa dönmek: Herhangi bir sebeple ne yapacağını bilememek, çok şaşırarak.

süt dökmüş kediye dönmek: Suçunu bilerek bundan utanmak.

sütçü beygiri gibi ayakta uyumak: Çok tembel ve miskin olmak.

sütten çıkmış ak kaşık gibi olmak: Temiz, saf olmak.

şakakları atmak: Çok sinirlenmek.

şap gibi donmak (veya kalmak): Şaşırarak ses çıkarmayacak duruma gelmek.

şapka çıkarmak: Bir söz veya durum karşısında söyleyecek sözü kalmamak ve takdir etmek.

şaşıırıp kalmak: Çok şaşırmak, büyük bir şaşkınlığa düşmek.

şeytanın yattığı yeri bilmek: Bilinmesi ve hatırlanması güç şeyleri bilmek, çok kurnaz ve açığöz olmak.

şıkır şıkır oynamak: *mecaz* Çok sevinmek.

tadına doyum olmamak: *mecaz* Herhangi bir şey çok beğenilmek.

tadından yenmemek: Çok tatlı, çok hoşta gider olmak.

taş kesilmek: Çok şaşıırıp ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilememek, sesini çıkaramaz olmak.

tavan yapmak: *mecaz* Sinir, heyecan vb. en üst düzeye çıkmak.

teller takmak: *alay yollu* sevincini aşırı davranışlarla gösterenler için kullanılan bir söz.

tenceresi kaynarken, maymunu oynarken: Geçimi yolunda, keyfi yerindeyken.

tepesinin taşı atmak: Birdenbire çok sinirlenmek.

ter basmak/ter boşanmak: Sıkıntı veya heyecandan dolayı çok terlemek. / Hastalık, sıkıntı veya heyecandan dolayı çok terlemek.

ters pers olmak: *mecaz* Fena hâlde bozulmak.

tir tir titremek: *mecaz* Çok korkmak.

toz pembe görmek: Aşırı iyimser olmak.

tövbeler olsun! (veya tövbesi!): Bir kimsenin herhangi bir işten çok pişman olarak tekrarlamama kararı aldığını anlatan bir söz.

turşusunu kurmak: "bir şeyin elden çıkarılması gerektiği hâlde buna bir türlü kıyamamak" anlamında kınama yollu söylenen bir söz.

tutarağı tutmak/tutkuya kapılmak: Huysuzluğu depreşmek, aşırı istekte bulunmak. / Aşırı istek ve eğilim içinde olmak.

uçan kuştan medet ummak: Çok sıkıntıda kalıp herhangi bir yerden en ufak bir yardımın gelmesini beklemek, sıkıntılı bir durumdan kurtulmak için her türlü çareye başvurmak.

ufak at da civcivler yesin: Çok yalan söyleyen veya olayları abartan kişilere inandırıcı olmadığını belirtmek için söylenen bir söz.

usançlık getirmek: Tamamen usanmak.

utancından yere geçmek/utancından yerin dibine girmek.

üç buçuk atmak: *argo* Çok korkmak.

üst perdeden konuşmak: Üstünlük taslayarak söz söylemek.

üstüne fenalık gelmek: Aşırı derecede sıkılmak, pek bunalmak.

üstüne titremek/üzerine titremek: Bir şeye veya kimseye sevgi, özen göstermek.

üzümün çöpü armudun sapı var demek: Her şeyde bir eksiklik bulmak, güç beğenir olmak.

4.3.7. “Güç/Kuvvet/Şiddet” Kavram Alanına Sahip Deyimler

kıçını yırtmak: Bütün gücünü kullanarak uğraşmak.

kuş kadar canı olmak: Küçük, cılız, güçsüz bir yaratık olmak.

nüfuzu altında tutmak: Söz geçirme gücünü üstün kılmak, egemenliği altında bulundurmak

oldubittiye getirmek/olubittiye getirmek: Geri dönülmesi güç veya olanaksız bir durum yaratmak; emrivaki yapmak.

Osmanlı tokadı atmak/Osmanlı tokadı yemek: Bir kimseye sert ve etkili bir biçimde tokat atmak. / Sert ve etkili bir biçimde tokat atılmak.

sancısı tutmak: Birdenbire ve şiddetli bir ağrı gelmek.

sıkı basmak/sıkı durmak: Güçlü davranmak, direnmek. / Güçlü, dayanıklı olmak, dikkatli bulunmak.

şamar patlatmak: Aniden güçlü bir tokat atmak.

taşı sıkısa suyunu çıkarır: Birinin vücutça çok güçlü olduğunu belirtmek üzere söylenen söz. / "çok güçlü biridir, her zorluğun üstesinden gelir" anlamında kullanılan bir söz.

4.3.8. “Yaklaşıklık/Tamlık” Kavram Alanına Sahip Deyimler

az kaldı (veya kalsın): 1. Bir işin gerçekleşmesi söz konusuysen gerçekleşmemesi durumunda kullanılan bir söz. 2. Bir işin gerçekleşmemesi söz konusuysen gerçekleşmesi durumunda kullanılan bir söz.

beş aşağı beş yukarı/üç aşağı beş yukarı: Yaklaşık olarak, az bir farkla.

bir dikiş kaldı: Nerede ise, az kaldı.

(bir şeyin olmasına) kıl (kadar) kalmak: Çok az kalmak.

(birini veya bir şeyi) kurşun tutmak: Kurşuna hedef olmak, kurşun degecek gibi olmak.

parmak kaldı: "az kaldı, az kalsın, neredeyse" anlamında kullanılan bir söz.

uç uca gelmek: Ancak yetişmek.

üç aşağı beş yukarı: Yaklaşık olarak, az bir farkla.

4.3.9. “İlgi/Alaka/İlişki/Karşılıklık” Kavram Alanına Sahip Deyimler

aralarından su sızmamak: Aralarında çok yakın, sıkı fıkı arkadaşlık bulunmak.

cancığer kuzu sarması: İçli dışlı, candan, pek içten.

ciğerinin içini bilmek: Birini çok yakından tanımak, her türlü düşüncesini bilmek.

dış kapının mandalı: Uzak akraba.

dizi (veya dizinin) dibinden ayrılmamak: Yanından hiç gitmemek, ayrılmamak.

kılı kıpırdamamak: Bir iş, olay veya durum karşısında davranışını değiştirmemek, aldırış etmemek, umursamamak.

kılını (bile) kıpırdatmamak (veya oynatmamak): Bir iş, olay veya durum karşısında ilgisiz kalmak, en küçük bir tepki göstermemek.

kilit gibi olmak: Birbirine çok bağlı ve dayanışmalı olmak.

kozasına çekilmek: Çevreyle ilişkisini kesmek, hiçbir şeye karışmamak.

köşesine çekilmek: Toplumdan kaçıp hiçbir şeye ilgilenmeyerek tek başına yaşamak.

(bir şeye) kul olmak: Aşırı derecede bağlanmak, boyun eğmek.

(birinin veya bir şeyin) kurbanı olmak: Uğruna ızdırap veya büyük üzüntü, sıkıntı çekmek, zarara girmek, ölmek.

laubali olmak: Aşırı samimi veya teklifsizce davranmak.

mahremiyetine girmek: Bir kimsenin özel hayatını öğrenecek kadar ona yakın olmak.

maydanoz olmak: Olur olmaz her işe karışmak.

... meraklısı (olmak): Bir şeye karşı aşırı ilgili (olmak).

mesafe bırakmak (veya koymak): İlişkilerde samimi olmamak.

meşveret etmek: İki veya daha fazla kişi birbiriyle fikir alışverişinde bulunmak.

münasebet kurmak: İki şey arasında ilişki bulmak, yakınlık görmek.

nazarıdikkate almak/pürdikkat kesilmek: Dikkatle inceleyerek değerlendirmek. / Çok dikkat etmek.

ne münasebet: Öyle şey mi olur, ilgisi yok.

... nerede ... orada: Söylenilen iki kimsenin birlikte olması gerektiği anlatılmak istendiğinde kullanılan bir söz.

o tarakta bezi olmamak: O şeyle ilişiği bulunmamak.

ona göre hava hoş: İşin öyle veya böyle yapılmasının veya sonucunun birisini hiç etkilemediğini anlatan bir söz.

ortasını bulmak: İlimli derecesini bulmak, uzlaştırmak.

öğür olmak: Çokça birlikte bulunmaktan çok sıkı bir alışkanlık edinmek.

pay bırakmak: *mecaz* Bir ilişkide fazla samimi olmamak, mesafe bırakmak.

pervane kesilmek/pervane olmak: 1. Saygı duyduğu bir kişiye hizmet edebilmek için devamlı etrafında olmak, didininip durmak. 2. Her isteği yapmak için çevrede dört dönmek.

(biriyle) selamı sabahı kesmek: Her türlü ilişkisine son vermek.

semtine uğramamak: Birini hiç aramamak, onunla ilgisini kesmek.

senli benli olmak: 1. İç içe olmak, bütünleşmek. 2. Aşırı ölçüde içten, teklifsiz olmak.

teğet geçmek: Yakınından geçmek.

tiryakisi olmak: Bir Şeye veya birine çok düşkün olmak.

üstüne düşmek/üzerine düşmek: Bir kimseyle veya bir Şeyle çok ilgilenmek.

4.3.10. “Ayrıntı” Kavram Alanına Sahip Deyimler

avucunun içi gibi bilmek: Bir yeri, bir Şeyi çok iyi ve ayrıntılı olarak bilmek.

kılı kırk yarmak: Titiz ve ayrıntılı bir biçimde incelemek, önemle üstünde durmak.

(bir Şeyin) makarasını çözmek: Ayrıntılarıyla sayıp dökmek.

mercek altına almak: Çok titizlikle ve etraflıca incelemek.

mikroskop altına koymak (veya almak): En ince noktasına kadar araştırmak, didik didik edip incelemek.

olayın üstüne gitmek: Olayı etraflıca araştırmak.

ölçüp biçmek: Bir konuda çok ayrıntılı düşünmek, inceden inceye düşünmek, değerlendirmek.

özenip bezenmek: Bir işi ayrıntılarına varıncaya değin büyük bir özenle ve titizlikle yapmak.

4.3.11. “Zarar” Kavram Alanına Sahip Deyimler

kılına dokunmamak: Bir kimseye dokunacak, zarar verecek en ufak bir davranışta bile bulunmamak.

kılına halel gelmemek: Hiçbir zarara uğramamak.

4.3.12. “Çokluk/Azlık/Fazlalık” Kavram Alanına Sahip Deyimler

arı kovanı gibi işlemek: Bir yerin gireni çıkanı çok olmak.

az buz olmamak: Bir şey azımsanacak kadar olmamak.

baştan aşmak: Pek çok olmak, pek çoğalmak.

bin dereden su getirmek/kırk dereden su getirmek: Birini ikna etmek için birçok sebep ileri sürmek, dil dökmek.

bini bir paraya: 1. Pek çok ve ucuz. 2. Pek çok yapılan, pek çok olan.

biri eşikte biri beşikte: Bebeği veya küçük çocuğu çok olan kimseler için söylenen bir söz.

çekiye gelmez: Ölçüsüz derecede çok veya büyük.

(bir şey) çok gelmek: Gereğinden fazla olmak.

devede kulak (veya kulak gibi) kalmak: Yetersiz, çok küçük veya az olmak.

her tarakta bezi olmak/kırk tarakta bezi olmak: Birçok işi veya ilişkisi olmak.

kılıçtan geçirmek: Çok sayıda insanı kılıçla öldürmek.

kıran girmek: Kısa bir zaman içinde çok sayıda ölmek.

kırk gün taban eti, bir gün av eti: "avcılar bir av avlayabilmek için dağ demez, taş demez, günlerce taban teperler" anlamında kullanılan bir söz.

kırk kapının ipini çekmek: İçinde bulunduğu sorunu çözmek için kapı kapı dolaşmak, birçok yere uğramak.

kilometre yapmak: Yol almak.

kitap (veya kitaplar) devirmek (veya devretmek): Bir veya birden çok kitabı başından sonuna kadar okuyup bitirmek.

kol gezmek: *mecaz* Kötü durum ve davranışlar çokça olmak.

kova olmak: *argo* Çok gol yemek.

kurdunu (veya kurtlarını) dökmek (veya kırmak): Çoktan beri özlediği bir şeyi bol bol yapıp hevesini almak.

kurşun yağdırmak: Çok sayıda kurşun atmak.

(birini veya bir şeyi) kurşun yağmuruna tutmak: Çok sayıda ve sürekli kurşun atmak.

kuş gibi (veya kadar) yemek: Çok az yemek.

lafa dalmak: Uzun süren bir sohbette bulunmak, çok konuşmak.

(bir yer) mahşere dönmek: Çok kalabalıklaşmak.

muhit edinmek: İlişkili olduğu, tanışık olduğu kimselerin sayısını çoğaltmak.

oluk gibi akmak: Çok bol ve arası kesilmeden gelmek.

ortalığı ... götürmek (veya almak): Kaplamak.

parmakla sayılacak kadar az olmak: Çok az olmak.

payansız olmak: Sonsuz, bitmez tükenmez olmak.

piyasaya düşmek: Çok bulunur olmak.

safra bastırmak: Açlığını yatıştıracak kadar az bir Şey yemek.

satır atmak: Herkesi öldürmek, kırıp geçirmek.

sayısını Allah bilir: "o kadar çok ki saymakla bitmez" anlamında kullanılan bir söz.

saymakla bitmemek (veya tükenmemek): Pek çok olmak.

sebil etmek: Bol bol vermek, dağıtmak.

seksen kapının ipini çekmek: İçinde bulunduğu sorunu çözmek için kapı kapı dolaşmak, birçok yere uğramak.

sorma! (veya sormayın! veya sorma gitsin!): Çokluk, aşırılık ve kötü bir durum anlatan bir söz.

su gibi akmak: Para, yiyecek vb. bol bol gelmek.

(bir Şey) su gibi gitmek: Bol bol harcanmak.

suyu seli kalmamak: Sulu yemek kaynaya kaynaya suyu azalmak.

sürüsüne bereket!: Pek çok, pek bol.

uçan kuşa borcu olmak: Pek çok kişiye borçlu olmak.

4.3.13. "Hızlılık/Yavaşlık" Kavram Alanına Sahip Deyimler

dizgin boşaltmak: Atı hızlı bir biçimde sürmek.

dörtnala kaldırmak/dörtnala kalkmak: Dörtnal koşturmaya başlamak. / Dörtnal koşmak.

kımkım etmek: Bir işi ağır ağır yapmak, oyalanmak.

koşu koparmak: Hızla koşuvermek, çabucak atılıp gitmek.

kuş kanadıyla gitmek: Çok hızlı gitmek.

kuşun kanadıyla haber salmak: En hızlı bir biçimde haber vermek.

leb demeden leblebiyi anlamak: Daha söze başlanırken ne demek istenildiğini çabucak anlamak.

mantar gibi üremek: Hızla çoğalıp yayılmak.

mekik atmak: Mekiği arışlar arasından hızla geçirmek.

müjde koşturmak: Bir muştuyu bir kimseye ivedilikle ulaştırmak.

ok gibi (yerinden) fırlamak: Birden ve hızlıca ileri atılmak.

pergelleri açmak: *teklifsiz konuşmada* Uzun adımlarla ve hızlı hızlı yürümek.

sel gibi akmak/su gibi akmak: Zaman çabuk ve hızla geçmek. / Zaman hızla geçmek.

tabana kuvvet kaçmak/tabanlıları yağlamak: Çok hızlı, koşarak kaçmak.

tırıs gitmek/(at) tırısa kalkmak (veya geçmek): Koşmaya yakın hızlı yürümek.

tokat aşk etmek (veya eylemek): Hızla vurmak.

topukla!: *argo* "hızla git" anlamında kullanılan bir söz.

4.3.14. “Süreklilik/Sıklık” Kavram Alanına Sahip Deyimler

(birinin) başının etini yemek: Karşısındakini bezdirinceye, bıktırıncaya kadar sürekli konuşmak veya söylenmek.

daldan dala konmak: Sık sık iş, konu veya düşünce değiştirmek.

dama taşı gibi oynatmak: Birini sık sık bir yerden bir yere göndermek veya atamak.

dur durak (veya dur dinlen veya dur otur) yok: Durup dinlenmeden sürekli çalışmayı anlatan bir söz.

gözleri çivilenmek: Aynı noktaya sürekli olarak bakmak.

kırdığı koz (veya ceviz) kırk (veya bini) aşmak: Sürekli yakışıksız davranışlarda bulunmak.

kızıp durmak: Sürekli olarak kızmak ve söylenmek.

kucaktan kucağa dolaşmak (veya gezmek): Kadın, pek çok kişiyle yasal olmayan ilişkide bulunmak.

(birini veya bir şeyi) kurşun yağmuruna tutmak: Çok sayıda ve sürekli kurşun atmak.

lafa tutmak: Yersiz, zamansız ve sürekli konuşarak meşgul etmek, oyalamak.

makara çekmek: Ötücü kuşlar sürekli ötmek.

mekik atmak: *mecaz* Hiçbir yerde duramayıp iki yer arasında gidip gelmek.

mekik dokumak: İki nokta veya durum arasında sürekli gidip gelmek.

menzil beygiri gibi koşmak: Durup dinlenmeden çalışmak.

musallat olmak: Birini sürekli rahatsız etmek, birine sataşmak, peşini hiç bırakmamak.

müdevim olmak: Bir yere sürekli gitmek.

müşahede altına almak: Sürekli gözlem altında bulundurmak.

nefes aldirmamak/soluk aldirmamak: Dinlenmesine fırsat vermemek, aralık vermemek.
/ Ara vermeden çalıştırmak, vakit bırakmamak.

o kapı (veya mahalle) senin bu kapı (veya mahalle) benim: Sürekli gezip dolaşmayı anlatan bir söz.

oluk gibi akmak: Çok bol ve arası kesilmeden gelmek.

orası senin, burası benim dolaşmak (veya gezmek): Durmadan gezip dolaşmak.

öksürük tutmak: Sürekli ve şiddetli öksürmek.

pabuç eskitmek (veya paralamak): Bir iş için bir yere çok gidip gelmek, işi takip etmek.

papağan gibi tekrarlamak: Peş peşe, art arda söylemek.

parmağına dolamak: Bir konuyu, bir kimseyi ele alıp sürekli uğraşmak, diline dolamak.

peklik çekmek: Sürekli olarak güçlkle büyük abdest bozmak.

saat gibi işlemek: Aksamadan, ara vermeden çalışmak.

saati saatine uymamak: Durumu, huyu sık sık değişmek.

sıkı tutmak: Sürekli olarak denetlemek, kontrol altında bulundurmak.

sinir sahibi olmak: Devamlı sinirlenir durumda olmak.

(bir yeri) su yolu yapmak: Bir yeri sık sık gidip gelinen yer durumuna getirmek.

sürgün gitmek (veya olmak): olağandan daha çok, daha sık ve sulu dışkı çıkarmak, ishal olmak.

sürtüp durmak: *teklifsiz konuşmada* Yersiz, sebepsiz olarak durmadan dolaşmak.

sürüp gelmek/sürüp gitmek: Eskiden beri devam etmek. / Eskiden olduğu gibi, eskiden nasılsa gene öyle olmak, öyle devam etmek.

taşa tutmak: Üst üste taş atmak, aralıksız taşlamak.

tecrübe tahtasına çevirmek/tecrübe tahtasına dönmek: Üst üste başarısız denemelere konu etmek.

uflayıp puflamak: Sürekli olarak uflamak.

üstüne kapanmak: Belli bir işi aralıksız bir biçimde yapmak.

4.3.15. “Çetinlik/Zorluk/Güçlük” Kavram Alanına Sahip Deyimler

bülbül gibi konuşmak: Kolaylıkla konuşmak, okumak.

çorap söküğü gibi gitmek (veya gelmek): Başlayan bir iş veya birbirine bağlı birçok iş arka arkaya ve kolayca sürüp gitmek.

kırıp sarmak: Bir şeyi yapmak için her türlü imkândan güçlkle yararlanmak.

kıt kanaat geçinmek: Yoksulluk içinde ve güçlkle geçinmek.

kolayına bakmak (veya kaçmak): Yoksulluk içinde ve güçlkle (geçinmek).

(herhangi bir biçim) kolayına gelmek: Bir işin herhangi bir biçimde yapılmasını daha kolay bulmak.

(bir şeyin) kolayını bulmak: Kolay bir biçimde yapma yolunu bulmak.

kök sökmek: Çok çetin iş görmek.

kök söktürmek: Uğraştırmak, güçlük çıkarmak.

kulağı ters taraftan göstermek: Kolay yolu varken bir işi daha zor ve uzun yollar kullanarak yapmak.

kuyruğu sıkışmak (veya kapana kısılmak): Çok zor duruma düşmek.

kuyruğunu kısıtırmak: Birini güç bir duruma düşürmek.

medet Allah!: Zor durumda kalındığında söylenen bir söz.

müyesser olmak: Kolaylıkla ortaya çıkmak, kolaylıkla elde edilmek.

olmuş armut gibi eline düşmek/pişmiş armut gibi eline düşmek: Emeksiz ve zahmetsizce eline geçmek.

(birine) ot yoldurmak: Çok zor bir iş gördürmek, çok uğraştırmak.

pabucunu ters giydirmek: Güç bir duruma sokarak telaş içinde kaçırmak.

pahalıya patlamak (veya mal olmak veya oturmak): Kolay elde edilememek.

parmağının ucuyla (veya ucunda) çevirmek: Bir işi kolayca ve ustalıkla yapmak.

peklük çekmek: Sürekli olarak güçlkle büyük abdest bozmak.

sarpa sarmak (veya çekmek): Güçlükler ortaya çıkmak, çözülmesi çok güç bir duruma gelmek.

sıçan deliğine paha biçilmez olmak: "güç bir durumda sığınacak bir yer bulmakta güçlük çekmek" anlamında kullanılan bir söz.

(bir şeyi) sokaktan toplamak: Kolayca sağlamak, masrafsız ve zahmetsiz elde etmek.

tut kelin perçeminden: *teklifsiz konuşmada* Çözümü güçlük gösteren bir durum karşısında söylenen bir söz.

4.3.16. “Kısalık/Uzunluk” Kavram Alanına Sahip Deyimler

kısa kes Aydın havası olsun: *şaka yollu* "sözü gereksiz yere uzatma" anlamında kullanılan bir söz.

kısa kesmek: Sözü uzatmamak.

kısa tutmak: Bir şeyi gerektiği kadar uzun yapmamak.

lafı dolandırmak/lafı döndürüp dolaştırmak/lafı uzatmak/lakırtıya boğmak: Sözü uzatmak. / Konuşmayı gereksiz bir biçimde başka sözlerle sürdürmek. / Gereksiz ve boş sözlerle konuşmayı uzatmak.

lafı kısa kesmek: Söyleyeceğini kısa veya özet olarak belirtmek, az ve öz konuşmak.

nefes tüketmek: Uzun uzun ve boş konuşmak.

nutuk atmak (veya çekmek): Uzun, sıkıcı bir konuşma yapmak veya özden yoksun bir söylev vermek.

saçı topuklarını dövmek: Saçı çok uzun olmak.

sakal bırakmak (veya koyuvermek veya salıvermek veya uzatmak): sakalını tıraş etmeyip büyütme.

tıraş etmek/tıraşa tutmak: *argo* Bıkkınlık verecek kadar uzun konuşmak. / *argo* Birini bıkkınlık verici uzun konuşmalarla oyalamak.

tıraşı gelmek (veya uzamak): Saçı, sakalı tıraş edilecek duruma gelmek.

4.3.17. “Denklik/Aynılık/Benzerlik/Üstünlük/Aşağılık” Kavram Alanına Sahip Deyimler

(birinden veya bir şeyden) aşağı kalır yeri (veya yanı) yok/(birinden veya bir şeyden) aşağı kalmamak: Nitelikleri bakımından başkalarıyla karşılaştırıldığında eksiği olmayan, denk olan. / Herhangi bir nitelik bakımından geri olmamak.

aralarında dağlar kadar fark olmak: Aralarında her yönden büyük ayrılıklar bulunmak, benzer nitelikler çok az olmak.

attan inip eşeğe binmek: Bulunduğu önemli görevden daha aşağı bir göreve alınmak.

bir çekirdek geri kalmamak: Bütünüyle denk olmak.

bir gömlek aşağı: Birinden bir derece daha düşük.

bir gömlek fazla eskitmiş olmak: Birinden daha yaşlı ve daha görmüş geçirmiş olmak.

cebinden çıkarmak: Birinden çok üstün olmak.

kestiği tırnak olamamak: Bir kimse, söz konusu olan kimseden değerce çok aşağı olmak.

(birine) kış attırmak: *teklifsiz konuşmada* Ondan üstün olmak.

kıyas kabul etmez: İki şey arasındaki ayrımın çok fazla olduğunu belirtmek için kullanılan bir söz.

kip gelmek: *ağızlardan* Tıpatıp, uygun gelmek.

layığını bulmak: Dengini, yaraşır eşini bulmak.

milim oynamamak/milim şaşmamak: Ölçüsüne tam olarak uygun düşmek. / Tam denk düşmek.

(bir şey başka bir şeyi) mumla aratmak: Daha kötü olan yeni bir şey, bir durum, bir kimse, pek iyi olmayan eskisini aratmak.

nispet etmek/nispet kabul etmemek: Eşit tutmak, oranlamak. / Eşit tutmamak, oranlamamak.

noktasına virgülüne dokunmadan: 1. Olduğu gibi. 2. Hiçbir müdahale olmadan.

omuz öpüşmek: Eşit derecede olmak.

öne çıkmak: Diğerlerinden daha iyi olmasından dolayı dikkat çekmek.

örs ve çekiç arasında kalmak: Aynı derecede güçlü ve zorlu iki kişi veya düşünce arasında bulunmak.

özrü kabahatinden büyük: Bir suç veya kabahat için özür dilerken daha büyük suç işleyen kimseler için söylenen bir söz.

pabucu dama atılmak/pabucunu dama atmak: Kendinden üstün birinin çıkmasıyla gözden düşmek. / *mecaz* Kendinden üstün birini gözden düşürmek.

(birinin önünde veya yanında) perende atamamak (veya atılmamak): Herhangi bir konuda birinden aşağı, beceriksiz olmak.

pata gelmek/pata olmak: Kâğıt oyunlarında berabere kalmak.

patinaj yapmak: *mecaz* Herhangi bir işte ilerleme kaydedememek, aynı noktada sayıp durmak.

pay etmek: Bölüşmek, üleşmek.

pire için yorgan yakmak/pireye kızıp yorgan yakmak: Önemsiz bir durum karşısında kızarak kendisine daha büyük zarar verecek davranışta bulunmak.

rahmet okutmak: Biri, kötü bir kimseden daha kötü çıkmak.

rüzgâr ekip fırtına biçmek: Yaptığı bir kötülüğün çok daha kötüsü ile karşılaşmak.

suya götürüp susuz getirmek: Herhangi bir işte akıl, zekâ, deneyim ve kurnazlıkla bir diğerini alt etmek.

şahken şahbaz olmak: *alay yollu* Bir kimsenin herhangi bir sebeple çirkinliği veya durumunun kötülüğü artmak.

taban tabana zıt (olmak): Birbirine son derece aykırı.

(birine veya bir şeye) taş çıkarmak (veya çıkartmak): Biri ötekinden özellik, yetenek vb. bakımından üstün olmak.

tıpatıp uymak: Her yönüyle uygun olmak, benzemek.

tırnağı olamamak/(birinin veya bir şeyin) tırnağına değmemek: Birinden değerce çok aşağı olmak. / Değerce ondan çok aşağı olmak.

tur bindirmek: *mecaz* Üstün gelmek, fark atmak.

üstün bulmak (veya görmek)/üstün olmak (veya gelmek): Bir şeyi veya kimseyi başkasından daha değerli bulmak veya görmek. / Benzerlerinden daha yüksek düzeyde olmak.

üstüne olmamak:/üstüne yok/üzerine yok: Daha üstü, iyisi bulunmamak. / “bundan daha iyisi olamaz, hepsinden iyisi bu” anlamında kullanılan bir söz. / Üstüne yok.

4.3.18. “Uygunluk” Kavram Alanına Sahip Deyimler

kertesine gelmek/kertesine getirmek/peresesine getirmek: Tam yerini ve zamanını bulmak. / Tam sırasını, en uygun zamanını seçmek. / Tam sırasını, uygun zamanını bulmak, biçimine getirmek.

kıvamına (veya kıvama) gelmek/kıvamını bulmak: Gerekli ve istenilen şartlar yerine gelmek, en uygun anında olmak.

kıyak kaçmak: *argo* Çok uygun düşmek, yakışık almak.

milim oynamamak: Ölçüsüne tam olarak uygun düşmek.

saat bu saat: "ele geçen fırsattan yararlanmanın tam zamanı" anlamında kullanılan bir söz.

sırası düşmek/sırası gelmek/sırasına getirmek: Uygun zamanı gelmek. / Uygun zamanı gelmek.

tam adamını bulmak (veya adamına düşmek): 1. En uygun kişiyi seçmek. / 2. *alay yollu* En uygunsuz kişiyi seçmek.

tava gelmek/tava getirmek: Toprak sürülecek duruma gelmek. / 1. Gereği kadar ısıtmak. / 2. *mecaz* Bir işin yapılabilmesi en uygun zamanı seçmek.

tıpatıp uymak: Her yönüyle uygun olmak, benzemek.

4.3.19. “Yeterlilik/Yetersizlik/Yetkinlik” Kavram Alanına Sahip Deyimler

(bir şey birinin) boyunu aşmak: Kişinin gücünün, yeteneğinin, yetkisinin üstünde olmak.

devede kulak (veya kulak gibi) kalmak: Yetersiz, çok küçük veya az olmak.

dişinin kovuğuna bile gitmemek: Yiyecek çok az gelmek.

koltuğu doldurmak: Aldığı görevi tam olarak başarabilecek yetenekte bulunmak.

koyduğum yerde otluyor: *teklifsiz konuşmada* “benim öğrettiklerimle kalmış yeni hiçbir şey öğrenmemiş” anlamında kullanılan bir söz.

lezzetini çıkarmak/tadını çıkarmak: *mecaz*. Bir şeyin güzelliğinden veya sağladığı imkânlardan yeterince yararlanmak.

mesleğinin eri (veya erbabı) olmak: İşinin uzmanı veya ustası olmak.

meslek edinmek: Bir işi meslek olarak yapacak bilgi ve beceriyi kazanmak.

mezun olmak: Yetkili olmak.

muktedir olmak: Yapmaya gücü yetmek, yapabilmek.

nafaka sağlamak: Geçinecek kadar para temin etmek.

tenceresi (veya tencereleri) kaynamak: Geçimleri az çok yerinde olmak.

uykusu bölünmek: Yeterince uyumadan uyanmak veya uyandırılmak.

uykusunu almak: Uykusunu tam olarak uyumak.

4.3.20. “Ayanlık/Belirsizlik” Kavram Alanına Sahip Deyimler

kör kör parmağım gözüne: “çok belli, göze batacak kadar ortada” anlamında kullanılan bir söz.

ortaya koymak: Herkesin görebileceği yere koymak.

göz göre göre: Belli ve apaçık olarak, herkesin gözü önünde.

4.3.21. “Bütünlük/Yarımlık/Topluluk/Tekillik” Kavram Alanına Sahip Deyimler

kilit kürek altına almak: Her tarafı kilitlemek.

kuru başına kalmak: Hayatında veya yanında kimsesi kalmamak, kimsesiz, yalnız kalmak.

kül olmak: Bütünüyle yanmak.

(bir yer) mahşere dönmek: Çok kalabalıklaşmak.

meclis kurmak: Birkaç kişi konuşmak veya eğlenmek için toplanmak.

ne kadar varsa: Hepsi, tamamı.

ne var ne yok: Her şey.

nesi var nesi yok: Bütün serveti, her şeyi.

oğul çıkarmak/oğul vermek: Kovandaki arıların bir bölümü yeni bir kovan meydana getirmek. / 1. Kovandaki arıların bir bölümü kovandan ayrılıp ayrı bir kovana gitmek / 2. *mecaz* Aşırı kalabalıklaşmak, üşüşmek.

pılı pırtı (veya pılıyı pırtıyı) toplamak: Götürmek üzere bütün eşyalarını toplamak.

saflara ayırmak: Belli kümeler içinde toplamak.

sardalya gibi istif olmak: Bir yerde çok kalabalık ve sıkışık bulunmak.

satır atmak: Herkesi öldürmek, kırıp geçirmek.

sayıp dökmek: Ne var ne yok hepsini söylemek.

seferber etmek/seferber olmak: Bir iş, bir amaç için bütün olanakları kullanmak. / Birçok kimse bir iş, bir amaç için bütün olanaklarıyla girişmek.

sel gibi akmak: İnsanlar kalabalık bir yığın hâlinde gitmek, yürümek.

tası tarağı toplamak: Her türlü ilişkiyi kesmek üzere hazırlanmak.

tek vücut olmak: Birlikte hareket etmek.

tulum çıkarmak: Çoğunluk sistemine dayalı seçimlerde bir partinin listesindeki bütün adaylar seçimi kazanmak.

(bit işte) tulum çıkmak: Amacını eksiksiz elde etmek.

üçler yediler kırklar: *isim, çokluk* Halk inançlarında yaşayan ermişler topluluğu.

4.3.22. “Ağırlık/Hafiflik” Kavram Alanına Sahip Deyimler

okka çekmek: Hacminden umulmayacak kadar okka ağırlığında olmak.

4.3.23. “Varlık/Yokluk/Yalnlık/Boşluk/Doluluk” Kavram Alanına Sahip Deyimler

dibi görünmek: İçindeki şey bitmiş olmak.

kimi kimsesi olmamak: Yakını, koruyucusu bulunmamak.

kirpiği kirpiğine değmemek: Hiç uyuyamamak.

kollarını sallaya sallaya gelmek: Hiçbir şey getirmeden gelmek.

kökü kurumak: Yok olmak, ortadan kalkmak.

köküne kıran girmek: Bitmek. / Yok olmak.

kuru tahtada kalmak: Eşyası elinden gitmek, çıplak evde oturma durumunda kalmak.

kuş sütünden başka her şey var: “her türlü yiyecek var” anlamında kullanılan bir söz.

küf bağlamak (veya tutmak): *mecaz* Bitmek, kalmamak.

kül etmek/kül olmak: *mecaz* Birinin varını yoğunu tüketmek, yok etmek. / Varını yoğunu yitirmek.

külünü savurmak: Bir şeyi bütünüyle bitirip yok etmek.

(birini) minder dışına atmak: Ortadan kaldırmak, silmek, kovmak.

namı nişanı kalmamak: Yok olup unutulmak.

ne arar (veya onda ... ne gezer)/ne gezer: Onda yoktur. / Bulunmaz, yoktur.

nesli tükenmek: Bitmek, tamamen yok olmak, ortadan kalkmak.

ocağı batmak/ocağı kör kalmak: Yuvası yıkılmak veya soyu tükenmek. / Soyu tükenmek, soyunu devam ettirecek bir çocuğu olmamak.

ortadan kaldırmak/ortadan kalkmak: Yok etmek. / Yok olmak.

(biri veya bir şey) ortadan kaybolmak/ortadan sır olmak: Yok edilmek, kullanılmamak. / Kaybolmak, arkada iz bırakmadan gitmek.

sıçan düşse başı yarılır: “hiçbir şey yok” anlamında kullanılan bir söz.

sıfıra sıfır, elde var sıfır: “bütün çalışmalar boşa gitti, istenilen sonuç elde edilemedi” anlamında kullanılan bir söz.

silip süpürmek: 2. Ne var ne yoksa hepsini yemek. 2. Ne var ne yok hepsini alıp götürmek veya yok etmek.

sinek avlamak: *şaka yollu* Müşterisi olmayıp boş oturmak.

su katılmamış: Kendine özgü olan durumu koruyan, başka bir etkiyle değişmemiş, bozulmamış olan.

suyunu çekmek: 1. Yemek kaynayıp suyu kalmamak. / 2. *teklifsiz konuşmada* Tükenmek.

tamtakır kuru (veya kırmızı) bakır/tamtakır olmak: Boş, bomboş. / İçinde gerekli hiçbir şey kalmamak.

temize havale etmek: Yiyeceği yiyip bitirmek.

tıka basa doldurmak: Doldururken çok bastırıp sıkıştırmak.

tın tın ötmek: İçinde bir şey olmamak, boş olmak.

tıs yok: Bir yerde hiç ses olmadığını belirtmek için kullanılan bir söz.

4.3.24. “Netlik/Kesinlik/İmkân” Kavram Alanına Sahip Deyimler

balık kavağa çıkınca/çıkılmaz ayın son çarşambası: *alay yollu* “hiçbir zaman” anlamında kullanılan bir söz. / *şaka yollu* İşin hiçbir zaman yapılmayacağını anlatan bir söz.

(bir şeyi) koklatmamak: Herhangi bir şeyi başkasıyla hiçbir şekilde paylaşmamak.

köprüleri atmak: Bir işten vazgeçme veya geri dönme imkânı kalmayacak biçimde kesin bir davranışta bulunmak.

kuş uçurmamak (veya uçurtmamak): Hiçbir şeyin veya kimsenin kaçmasına, geçmesine imkân vermemek.

kuşku yok: “başka türlü olamaz” anlamında kullanılan söz.

kuvvetle muhtemel: Büyük olasılıkla.

lâmi cimi yok: “değişmez, kesin, başka yolu yok” anlamında kullanılan bir söz.

... lüksü olmamak: 1. Yapılan bir işte geri dönülemeyecek bir noktada olmak. 2. Bir şeyi yapmak için olanağı bulunmamak.

münakaşa götürmemek: Tartışmaya yer vermeyecek biçimde kesin olmak.

nasıl olsa: Her durumda, er geç.

ne mümkün: Olacak şey değil, imkânsız.

nerede kaldı ki: Olacak gibi görülmeyen bir düşünceyi anlatan ifadenin başına getirilen bir söz.

ok yaydan (veya yayından) çıkmak: Geri dönülemeyecek bir iş yapmak.

olacak gibi değil: “olamaz, olmuyor, olacağı benzemiyor” anlamında kullanılan bir söz.

oldubittiye getirmek/olupbittiye getirmek: Geri dönülmesi güç veya olanaksız bir durum yaratmak; emrivaki yapmak.

olmayacak duaya âmin demek : Gerçekleşmeyecek, sonuç vermeyecek işlerle uğraşmak.

olmazsa olmaz: *sıfat* Kesinlikle olması gereken.

olur şey (veya iş) değil: “olamaz veya gerçekleşmesi beklenmez” anlamında kullanılan bir söz.

ölmek var dönmek yok!: “neye mal olursa olsun bu iş yapılacak, yapılmasından kaçınılmayacak” anlamında kullanılan bir söz.

öyle ya: Kuşkusuz, tabii, elbette.

rest çekmek: *mecaz* Herhangi bir konuda sert ve kesin olarak son sözü söylemek.

sabit olmak: Bir şeyin varlığı, gerçekliği kesin olarak belli olmak.

su götürür yeri olmamak: Başka türlü yorumlanacak bir yönü bulunmamak.

suya düşmek: Bir şeyin gerçekleşme olasılığı kalmamak.

şöyle dursun: Bir işin gerçekleşmekten çok uzak bulunduğunu, ona bağlı daha kolay, daha basit bir şeyin bile gerçekleşmediğini anlatan bir söz.

tam üstüne basmak: Kesin olarak belirlemek.

tekeden süt çıkarmak: Olamayacak şeyleri olur duruma getirmek.

uyku durak yok/uyku nedir bilmeden: “dinlenme imkânı yok” anlamında kullanılan bir söz. / dinlenme imkânı bulamadan.

4.3.25. “Alan/Mekân/Kapsam/Taraf” Kavram Alanına Sahip Deyimler

bir baştan (veya uçtan) bir başa (veya uca)/bir boydan bir boya: Bir yerin bir sınırından öbür sınırına kadar. / Bir yerin bir ucundan öbür ucuna kadar, baştan başa.

göz alabildiğine: Çok geniş, engin bir biçimde.

nam salmak: Ününü her yana yaymak.

ne altını bırakmak ne üstünü: Bir şeyin veya yerin her tarafını karıştırmak, dolaşmak vb.

ona buna dil uzatmak: Herkes için ileri geri konuşmak.

ortaya almak: Her yanını çevirmek, kuşatmak.

ortaya yayılmak: Herkes tarafından duyulmak.

taş taş üstünde bırakmamak: Baştan başa yıkıp yerle bir etmek.

4.3.26. “Mesafe/Uzaklık/Yakınlık/Derinlik” Kavram Alanına Sahip Deyimler

bir arpa boyu (gitmek veya yol almak): Çok az (gitmek veya yol almak).

burnuna girmek/burnunun dibine sokulmak: Birine çok sokulmak. / Çok yaklaşmak, iyice yaklaşmak.

göz alabildiğine: Gözün görebileceği en uzak yerlere kadar.

kopup gelmek: Uzak bir yerden ayrılarak gelmek.

kör itin öldüğü yer: Çok uzakta olan yer.

markaja almak/markaj yapmak: *mecaz* Birinin hareketlerini engelleyici bir biçimde yakından izlemek, ne yaptığını gözlemek. / Takım oyunlarında karşı takımdaki bir oyuncuyu yakından izlemek, tutmak, gölgelemek.

mendil sallamak: Birini uzaktan mendil sallayarak selamlamak veya uğurlamak.

mil yapmak: Yol yapmak.

... nere ... nere: Tekrarlandığında iki şeyin aralarındaki uzaklığı veya nitelik ayrımını belirten bir söz.

sıla etmek/sılaya gitmek: Bir süre ayrı kaldığı evini, yurdunu görmeye gitmek.

taban tepmek (patlatmak): Uzun yol yürümek.

tabanları yağlamak: *alay yollu* Uzak bir yere yayan gitmeye hazırlanmak.

teğet geçmek: *mecaz* Bir konuya üstünkörü dokunmak.

uzak düşmek/uzak kalmak: Uzak olmak, uzak bulunmak. / Uzakta bulunmak.

uzun kulaktan haber almak: Uzaktan uzağa haber almak.

4.3.27. “Şekil/Biçim/Betim” Kavram Alanına Sahip Deyimler

bir dudağı yerde bir dudağı gökte: Masallardaki dev gibi korkunç ve çirkin.

bocuk domuzuna dönmek: Çok semiz ve besili olmak.

çil yavrusu gibi dağılmak: Toplu olarak bulunan insanların her biri bir yana dağılmak.

çorap söküğü gibi gitmek (veya gelmek): Başlayan bir iş veya birbirine bağlı birçok iş arka arkaya ve kolayca sürüp gitmek.

dizgin boşaltmak: Atı hızlı bir biçimde sürmek.

dolap beygiri gibi dönüp durmak (veya dolaşmak): Dar bir çevrede hep aynı işi yapmak.

don yağının tortusu gibi kalmak (oturmak): Çevresindekilerle iletişim kurmadan ilgisiz ve donuk kalmak.

gözle yemek: Bir şeye çok istekle ve dik dik bakmak.

kıtlıktan çıkmış/kıtlıktan çıkmış gibi yemek: Doymak bilmezcesine yemek.

kuyruk olmak/kuyruk yapmak: Arka arkaya dizilmek, sıralanmak. / Uzun ve peş peşe bir sıra oluşturmak.

maça beyi gibi kurulmak: Saygısızca yayılarak oturmak.

manda gibi yayılmak: Dikkatsizce ve bütün ağırlığıyla oturmak.

meyanesi gelmek: Helva vb. kıvamına gelmek.

mışıl mışıl uyumak: Rahat, sessiz ve derin soluk alarak uyumak.

öküz gibi bakmak: Karşısındakini rahatsız edercesine bakmak.

öküzün trene baktığı gibi bakmak: Aptalca, hiçbir şey anlamadan bakmak.

(bir işi) pamuk ipliğiyle bağlamak / (bir şeye) pamuk ipliğiyle bağlanmak/pamuk ipliğiyle bağlı olmak: Etkisi az sürecek bir çare ile geçiştirmek. / Her an bozulmaya, kopmaya hazır olmak. / Pamuk ipliğiyle bağlanmak.

papaza dönmek: Saçı ve sakalı uzamak, darmadağın olmak.

pergelleri açmak: *teklifsiz konuşmada* Uzun adımlarla ve hızlı hızlı yürümek.

pes perdeden konuşmak: Alçak ve kalın sesle konuşmak.

pul pul dökülmek/pul pul olmak: Küçük ve ince tabakalar hâlinde dökülmek. / Küçük ve ince tabakalar hâlinde olmak.

ruh gibi dolaşmak: Hiçbir şeyin farkında olmadan yaşamak.

saç sakal birbirine karışmak: Saçı sakalı uzamak, bakımsız görünmek.

sapır sapır dökülmek: Birbiri ardınca, arka arkaya gitmek.

sardalya gibi istif olmak: Bir yerde çok kalabalık ve sıkışık bulunmak.

sel gibi akmak: Sıvılar için bol ve gür akmak. 2. İnsanlar kalabalık bir yığın hâlinde gitmek, yürümek.

siyem siyem ağlamak/siyem siyem yağmak: İplik iplik gözyaşı dökmek. / Yağmur, kar ince ince yağmak.

surata bak süngüye davran: Çok asık suratlı veya çirkin kimseler için kullanılan bir söz.

şamata koparmak: Aniden gürültü patırtı çıkarmak.

şap gibi donmak (veya kalmak): Şaşıarak ses çıkarmayacak duruma gelmek.

taş kesilmek: Çok şaşırp ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilememek, sesini çıkaramaz olmak.

tel tel dökülmek: Dağılıp gitmek.

tıpış tıpış yürümek: Kısa adımlarla çabuk yürümek.

tok tok yürümek: Kendinden emin, heybetli bir biçimde yürümek.

top etmek: Bir şeyi yığın durumuna getirmek.

tozdan dumandan ferman okunmamak: Ortalık çok karışık olmak.

üstünden dökülmek: Giysi, giyecek bol ve biçimsiz olmak, yakışmamak.

4.3.28. “Boyut/Nicelik” Kavram Alanına Sahip Deyimler

bir karış beberuhi: *alay yollu* Çok kısa boylu kimse.

çekiye gelmez: Ölçüsüz derecede çok veya büyük.

devede kulak (veya kulak gibi) kalmak: Yetersiz, çok küçük veya az olmak.

kül ufak olmak: Çok küçük parçalara ayrılmak.

nohut oda, bakla sofa: Bir evin küçüklüğünü ve darlığını anlatmak için söylenen bir söz.

toz olmak: Toz durumuna gelmek.

un ufak etmek/un ufak olmak: Çok ufak kırıntılar durumuna getirmek, parçalamak. / Çok ufak kırıntılar durumuna gelmek, parçalanmak.

4.3.29. “Seviye/Düzey/Sınır/Tekrarlama” Kavram Alanına Sahip Deyimler

avaz avaz bağırarak: Var gücüyle bağırarak.

bangır bangır bağırarak/bar bar bağırarak/bas bas bağırarak: Yüksek sesle, avazı çıktığı kadar bağırarak. / *zarf* “Yüksek sesle bağırarak; apaçık görünmek, ortada olmak” anlamlarına gelen bar bar bağırarak deyiminde kullanılan bir söz.

danalar gibi bağırarak (böğürmek): Çok kuvvetle bağırarak, haykırmak.

kulağı ağır işitmek: Kulağı iyi işitmek.

kulağı duvar olmak: Ağır işitmek.

kulağına fısıldamak: Çok alçak ve hafif bir ses tonuyla kulağına eğilip bir şeyler söylemek.

kulağına söylemek: Fısıldamak.

(birinin) kulağının zarı patlamak/kulakları patlatmak: Gürültü yüzünden rahatsız olmak. / Gürültüyle rahatsız etmek.

mahalleyi ayağa kaldırmak: Bağırıp çağırarak konu komşuyu tedirgin etmek.

nal toplamak: 1. At, yarışta sonlara kalmak veya sonuncu olmak. / 2. *mecaz* Herhangi bir alanda geride kalmak.

nara atmak (veya basmak): Yüksek sesle uzun uzun haykırmak.

olacak o kadar: “kabul edilebilir ölçüde” anlamında kullanılan bir söz.

ortasını bulmak: İlimli derecesini bulmak, uzlaştırmak.

peştamal kuşanmak: *mecaz* Bir zanaatta ustalık kazanmak.

pıtırıtı etmek: Çok hafif gürültü çıkmasına yol açmak.

puşt olmak: *argo* Bir işin uzmanı olmak.

rekor kırmak: Eski rekoru aşıp yeni, üstün bir sonuç elde etmek.

rüştünü ispat etmek: *mecaz* Herhangi bir konuda yeterli seviyeye geldiğini göstermek.

sesi ayyuka çıkmak: Çok yüksek sesle bağırarak.

sesini kısmak/sesini yükseltmek: Sesini alçaltmak. / Yüksek, öfkeli bir sesle söylemek.

(bir şeyin) sınırlarını (veya sınırını) zorlamak: 1. En son noktaya kadar çaba göstermek.
/2. Bütün gücünü en son noktaya kadar kullanmak.

taş çatlasa: 1. Bütün olanakların kullanılmış olmasına karşın. 2. En fazla.

top gibi gürlemek: Gürültülü bir biçimde bağırarak veya konuşarak.

uykusu ağır olmak/uykusu hafif olmak: Uykudan zor uyanmak. / Küçük bir sestense hemen uyanır olmak.

4.3.30. “Bilim/Spor/Teknik” Kavram Alanına Sahip Deyimler

kispet çıkarılması: *isim, spor* Yağlı güreşte yenilginin en kötüsü sayılan, kispetin hasım tarafından çekilip çıkarılması veya boydan boya yırtılması.

(herhangi bir yılın) kurası olmak: *askerlik* O yıl askerlik çağına girenlerden olmak.

menzil atmak: *tarih* Ok atma yarışlarında rekor kırmak.

mola almak: Voleybol ve basketbolda taktik alışverişi yapmak için bir süre ara istemek.

örülü olmak: *edebiyat* Her şeyiyle mükemmel, eksiksiz ve estetik bütünlüğe sahip bulunmak.

pupa yelken ilerlemek (veya gitmek): Yelkenler, arkadan esen rüzgârla şişmiş olarak, tam yolla.

taban yapmak/tavan yapmak/tavana vurmak: *ekonomi* Fiyat, en aşağı duruma düşmek.
/ Menkul Kıymetler Borsasında işlem görmekte olan hisse senedinin değeri en üst düzeye ulaşmak. / Tavan yapmak.

tur bindirmek: *spor* Uzun mesafeli pist yarışlarında hızlı olanlar, yavaş olanları bir veya daha fazla tur geride bırakmak.

uzatmaları oynamak: *spor* Oyunda uzatma dakikalarını oynamak.

4.3.31. “Eskilik/Yenilik” Kavram Alanına Sahip Deyimler

kırılıp dökülmek: Çok eskimek.

miadı dolmak: Bir şeyin kullanım süresi bitmek, eskimek.

Nuh Nebi'den kalma: Çok eski, çoktan modası geçmiş, köhnemiş.

(bir şeyin) rezili çıkmak: Çok eskimek, bozulmak, parçalanmak

tiftik tiftik olmak: Kumaşın telleri birbirinden ayrılmak, çok eskimek.

üstü başı dökülmek: Giyecekleri çok eski olmak.

4.4. Türkçe Sözlük'te Miktar Bildiren İkilemeler

Türkçe, ikilemeler bahsinde başlı başına geniş bir söz varlığına sahip bir dildir. İkilemeler; çeşitli yollarla bir araya gelen, temelinde ses benzerliği/uyumluluğu olan, esasen iki sözcüklü gruplardır. Bu gruptaki sözcükler birbiriyle eş, zıt veya yakın anlamlı olabilirken bazen de sözcüklerin aynen yinelendiği görülür. İkilemelerin çoğunluğu yansıma seslerden meydana gelmektedir. (Hatiboğlu, 1981) İkilemelerin önemli bir bölümü kalıplaşmıştır, bir kısmı da kalıplaşma yolunda olduğundan (Hatiboğlu, 1981, s. 16) ikileme grupları da çalışma kapsamına dâhil edilmiştir.

İkilemelerin başlıca üç fonksiyonu vardır. Bunlar; kuvvetlendirme, çokluk ve devamlılıktır. Buna göre ikilemelerin meydana geliş amacı; kullanıldığı bağlamda manayı kuvvetlendirir, çokluk anlamı katar veya sürekliliği ifade eder (Ergin, 2009). Dolayısıyla bunlar da farklı açılardan doğrudan miktar bildirir. Söz gelimi *uzaktan uzağa* ve *derinden derine* ikilemeleri, uzaklığı ifade etmek için kullanılmaktadır. “*Derinden derine ırmaklar ağlar / Uzaktan uzağa çoban çeşmesi*” (Çamlıbel, 1962) kullanımında uzaklığın ne derece çok olduğu, ikilemenin kullanımı vesilesiyle anlaşılmaktadır. Bu örnek göz önüne alındığında kullanılan ikilemeler, mesafe açısından bir çokluk bildirmektedir.

Türkçe Sözlük'te miktar bildiren ikilemeler için elde edilen veriler, kalıp ifadeler ve deyimlere kıyasla daha azdır. Toplam 24 kavram alanı ve konuya uygun 411 ikileme grubu tespit edilmiştir. Bu kavram alanları ve kavram alanları içine giren ikilemeler ile sözlükte geçen anlamları, aşağıdaki gibidir.

4.4.1. “İnsani” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

boylu boslu/boylu poslu: *sıfat* Uzun boylu, gösterişli olan; boylu boslu, kırnak.

çulsuz çuvalsız: *sıfat, mecaz* Züğürt, işi ve parası olmayan.

kelli felli/kerli ferli: *sıfat* Kılığı kıyafeti düzgün, olgun ve gösterişli (kimse); kerli ferli.

kımkım: 1. *sıfat, ağızlardan* Ağır ağır konuşan (kimse). 2. *sıfat, ağızlardan* Her işinde ağır davranan (kimse).

kıpkıp: *sıfat, ağızlardan* Gözünü çok kırpan (kimse).

kıpır kıpır: *sıfat* Çok hareketli, hamarat olan.

minimini: *isim* Pek sevimli, küçük çocuk.

namazında niyazında: İslam dininin gerekliliklerini tam anlamıyla yapan.

odsuz ocaksız: *sıfat, mecaz* Yoksul olan (kimse).

saçlı sakallı: *sıfat, mecaz* Yaşlanmış (kimse).

4.4.2. “Zaman/Vakit” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

bugünlük yarınlık/bugün yarın: 1. *sıfat* Çok kısa bir sürede yapılan veya yapılabilecek olan. 2. *zarf* Kısa bir süre içinde. / 3. *isim* Akşama sabaha ölecek olma durumu / *zarf* Çok yakında, nerede ise.

bugünden yarına: *zarf* Bugün ve gelecekte.

dakikası dakikasına: *zarf* Tam olarak.

dara dar/dar darına/darı darına: *zarf* Güçlülükle, ancak, son dakikada; gücün. / *zarf, mecaz* Güçlülükle ve son anda, güç hâl ile; dar darına.

doğma büyüme: 1. *zarf* Doğduğundan beri. 2. *zarf, mecaz* Başlangıçtan beri.

eninde sonunda/evvel ahir/önünde sonunda: *zarf* En sonunda; eninde sonunda, evvel ahir.

mevsimli mevsimsiz: *sıfat* Yersiz, gereksiz, zamansız.

nesilden nesile: *zarf* Kuşaktan kuşağa, kuşaklar boyunca.

olur olmaz: *zarf* Olunca, olmasından hemen sonra.

öncesiz sonrası: *sıfat, mecaz* Başlangıcı ve sonu olmayan.

palas pandiras: *zarf* Gereği gibi derlenip toparlanmaya veya hazırlanmaya vakit bulamadan.

paldır küldür: *zarf* Aniden, habersiz.

pat sat: *zarf, ağızlardan* Zaman zaman, ara sıra, tek tük.

patır kütür: *zarf* Gürültülü, güçlü bir biçimde, acele ile.

saati saatine/saniyesi saniyesine: *zarf* Tam vaktinde.

sabah akşam: *zarf* Her an.

sabah sabah: *zarf* Sabahın çok erken saatinde.

sabahtan akşama: *zarf* Bütün gün boyunca.

sıcağı sıcağına: *zarf, mecaz* Hemen, anında, vakit geçirmeden.

şapır şapır: *zarf* Acele ile yemek yeme veya üst üste öpme sırasında "şap şap" sesi çıkararak.

şimdi şimdi: *zarf* Ancak çok yakın bir zamandan beri.

uykulu uykulu: *zarf* Uykudan yeni kalkmışken, uyku sersemliği üzerindeyken.

uzun uzun: *zarf* Uzun süre devam edecek biçimde, uzun süre.

4.4.3. “Uzunluk/Kısalık” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

çarşaf çarşaf: *sıfat* Olabildiğince uzun.

derin derin: *zarf* Uzun bir biçimde.

kesik kesik: *sıfat* Kısa olan.

koyu koyu: *zarf* Uzun sürecek biçimde.

tıpış tıpış: *zarf* Kısa adımlarla çabuk yürüyerek.

uzun uzadıya: *zarf* Uzatarak, derinleştirerek, genişleterek, ayrıntılarıyla.

uzun uzun: *zarf* Uzun süre devam edecek biçimde, uzun süre.

4.4.4. “Denklik/Aynılık/Yaklaşıklık” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

aşağı yukarı: *zarf* Tama yakın, yaklaşık olarak; hemen, hemen hemen, tahminen, tahminî, takriben.

bir bir: *zarf* Olduğu gibi, tam tamına, eksiksiz olarak.

dengi dengine: Uygun olanıyla.

kıtı kıtına: *zarf* İhtiyaca zor yetecek ölçüde.

kuruş kuruş/kuruşu kuruşuna: *zarf* Tam hesaplanarak; kuruş kuruş.

noktası noktasına: *zarf, mecaz* Eksiksiz olarak, tastamam bir biçimde.

şöyle böyle: *zarf* Aşağı yukarı, hemen hemen, yaklaşık olarak, acı tatlı, iyi kötü.

tıpı tıpına/tıpkısı tıpkısına/tıpkı tıpkısına: *zarf* Tastamam, aynen. / *zarf* Her bakımdan birbirinin aynı bir biçimde; tastamam, tıpkısının aynısı, aynısının tıpkısı, tıpkı tıpkısına, tıpkısı tıpkısına.

topu topu: *zarf* Aşağı yukarı, hemen hemen.

4.4.5. “Duygular/Maneviyat” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

kıkır kıkır: *zarf* İçinden gelerek, sesli bir biçimde gülmek.

canla başla: *zarf*, *mecaz* Seve seve, her şeyi göze alarak, olanca gücüyle.

kıza köpüre: *zarf* Çok kızarak.

kös kös: *zarf*, *mecaz* Başı önde, sağa sola bakmadan yorgun, üzgün, düşünceli bir durumda.

melul mahzun: *zarf* Çok üzgün, sıkıntılı, ağlamaklı bir biçimde

melul melul: *zarf* Üzgün bir biçimde.

oflaya puflyaya: *zarf* Sıkıntıdan veya bunalmadan dolayı “of, puf” sesi çıkararak.

şen şakrak/şen şatır: 1. sıfat Çok neşeli, şakrak; şen şatır. / 2. *zarf* Çok neşeli, şakrak, şen şatır bir biçimde.

utana sıkıla: *zarf* Çok utanıp sıkılarak, utanıp sıkılmış bir biçimde.

üzüm üzüm: *zarf* Anlamalarını pekiştirmek için üzme ve üzme fiillerine getirilen bir söz.

4.4.6. “Süreklilik/Sıklık” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

ara sıra/arada sırada/bazı bazı/çat pat/zaman zaman/vakit vakit/yer yer: *zarf* Seyrek olarak; arada bir, arada sırada, bazen, bazı, bazı bazı, çat pat, dembedem, kimi vakit, kimi zaman, kimileyin, zaman zaman, anbean, gâh, gâhi, gâhice, kâh, vakit vakit, yer yer.

ardı ardına: *zarf* Ara vermeden, aralıksız olarak, sürekli bir biçimde.

bayramda seyranda: *zarf* Aralıklı olarak, aralıklı bir biçimde; binde bir, nadir, nadiren, bayramdan bayrama, bayramda seyranda.

çatır çatır: *isim* Aralıksız, durmadan.

çok çok: *zarf* Çok sık olarak.

kesik kesik: *zarf* Ara vererek.

kımıl kımıl/kıpır kıpır: *zarf* Yerinde duramayarak, sürekli ve aralıksız kımıldayarak; kımıl kımıl.

kona göçe: *zarf* Yolculukta konaklayarak, geziye zaman zaman ara vererek.

öksürük tıksırık: *isim* Sık sık öksürme.

pıtır pıtır: *zarf* Sık ve düzgün bir biçimde hafifçe ses çıkararak.

pofur pofur: 1. *zarf* Sürekli bir biçimde "pof" sesi çıkararak. / 2. *zarf* Bol ve sürekli biçimde duman çıkararak.

sakır sakır: *zarf* Aralıksız, sürekli.

sapır sapır: 1. *zarf* Güçlü ve sürekli bir biçimde. / 2. *zarf* Birbiri ardınca, arka arkaya.

sık sık: 1. *zarf* Az aralıklarla. / 2. *zarf* Arası çok geçmeden, az aralıkla, sık olarak; sıkça.

şakır şakır: *isim* Sürekli olarak yağan yağmurun, ötüşen kuşların veya buna benzer hoş giden şeylerin çıkardığı ses.

takır takır: *sifat* Arka arkaya mermi atarak.

tekrar tekrar: *zarf* Durmadan tekrarlayarak; yana yana.

tıkır tıkır: *zarf, mecaz* Düzenli bir biçimde, ara vermeden, aksamadan.

4.4.7. “Çetinlik/Zorluk/Güçlük” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

baklava börek: *isim, mecaz* Bir başka şeyle karşılaştırıldığında çok kolay ve zevkli olan iş.

çatır çatır: *isim* Aralıksız, durmadan.

dara dar/dar darına/darı darına: *zarf* Güçlülükle, ancak, son dakikada; gücün. / *zarf, mecaz* Güçlülükle ve son anda, güç hâl ile; dar darına.

kıran kırana: *sifat* Çok mücadeleli, çekişmeli (kavga, güreş, maç).

kış kıyamet: *isim* Çok zorlu kış.

kıt kanaat: *zarf* "Yoksulluk içinde ve güçlülükle geçinmek" anlamında kıt kanaat geçinmek deyiminde kullanılan bir söz.

kolay kolay: 1. *sıfat* Oldukça kolay. 2. *zarf* Sıkıntı çekmeden; kolay, kolay kolay, asan.

nefes nefese/soluk soluğa: *zarf* Güçlkle soluk alarak, sık sık soluyarak, yorgun, bitkin veya telaşlı bir biçimde; nefes nefese, gürsoluk.

ite kaka/güç bela/öle dirile/zar zor/zor bela/zoru zoruna: *zarf* Kolay olmayan bir biçimde; bin bela, ite kaka, öle dirile, zor, zorlukla, zar zor, zor bela, zoru zoruna.

piti piti: *zarf* Zorlukla, yavaş yavaş.

soğan ekmek: *isim, mecaz* Ucuz ve kolay ulaşılabilen yiyecek.

şakır şakır: *zarf* Kolaylıkla, iyi bir biçimde, akıcı olarak.

4.4.8. “Somut/Nesnel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

arı sili/tiril tiril: *sıfat* Çok temiz, her yanı temiz; arı sili, tiril tiril, pirüpak.

bir bir/kalem kalem: *zarf* Her biri ayrı olarak; bir bir, kalem kalem.

birer ikişer: *zarf* Tek veya birkaçı birlikte olarak.

boğum boğum: *sıfat* Çok boğumlu.

buram buram: *zarf* Duman, koku vb. çok etkili bir biçimde yayılarak.

burum burum: *zarf* Burulmak fiili ile "çok fazla burulmak" anlamında kullanılan bir söz.

çifter çifter: *zarf* Her defasında, her yapılışında çift olarak.

damar damar: *sıfat* Çok damarlı.

kırım kırım/kırıtım kırıtım: *zarf* Kırılarak.

kırış kırış: *sıfat* Kırışıkları olan, çok kırışık.

kıtır kıtır: *sıfat* Çok pişirilmekten veya kızartılmaktan kuru ve gevrek bir duruma gelmiş olan.

koyu koyu: *sıfat* İyice koyu (renk).

mışıl mışıl: *zarf* "Rahat, sessiz ve derin soluk alarak uyumak" anlamındaki mışıl mışıl uyumak deyiminde geçen bir söz.

milim milim: *zarf* En ince ölçümlerle.

nokta nokta: *zarf, mecaz* Hafif hafif, belli belirsiz.

oğul oğul: *zarf, mecaz* Gruplar hâlinde, bölük bölük.

pırıl pırıl: 1. *sıfat* Çok parlak, çok ışıklı. 2. *sıfat* Çok temiz, tertemiz. / 3. *sıfat* Çok yeni.

satır satır: *zarf* Bütün satırların hepsini okuyarak, her satırla ilgilenerek.

şıldır şıldır: *sıfat* Çok sulu.

tane tane/teker teker/teker tüker: *zarf* Birer birer, ayrı ayrı olarak; teker tüker, tane tane.

teke tek/yeke yek: *zarf* Bire karşı bir; yeke yek.

tıka basa: *zarf* Çok sıkıştırarak, boş yer kalmayacak biçimde.

toz duman: *isim* Yerden kalkarak havayı kaplayan yoğun toz.

4.4.9. "Soyut/Öznel Değer ve Derece" Kavram Alanına Sahip İkilemeler

burum burum: *zarf* Burulmak fiili ile "çok fazla burulmak" anlamında kullanılan bir söz.

derinden derine: *zarf* En iyi biçimde, en ince ayrıntılarına kadar.

didik didik: *zarf* En ince ayrıntısına kadar.

dipsiz doruksuz: *sıfat* Abartılı olan.

doya doya: 1. *zarf* Doyuncaya kadar yiyerek; doya doya. / 2. *zarf, mecaz* Yeterince, doyuncaya kadar; doya doya.

dört dörtlük: *sıfat, mecaz* Tam, kusursuz olan.

kıyı bucak/kıyıda bucakta/kıyıda köşede: *isim* Göze çarpmayan yer.

olsa olsa: *zarf* Son ihtimal olarak.

ölçülü biçili/özene bezene: *sıfat, mecaz* Özenli bir biçimde hazırlanmış, iyice hesaplanmış. / *zarf* Özenli bir biçimde, itina ile.

ölüm dirim/ölüm kalım: *sıfat, mecaz* Hayati önemi olan; ölüm dirim.

sağ salim/sağ selamet: *zarf* Hiçbir zarar görmeden; sağ selamet.

satır satır: *zarf, mecaz* İnceden inceye, dikkatlice.

sıkı sıkıya: *zarf* Adamakıllı, olağandan çok bir biçimde; büsbütün, bütün bütüne, pekçe, sıkı sıkıya.

sürüm sürüm: *zarf* "Yoksul ve perişan bir biçimde yaşamak" anlamındaki sürüm sürüm sürünmek deyiminde geçen bir söz.

süslü püslü: *sıfat* Göze çarpacak derecede süslü.

şallak mallak: *zarf* Giyimi çok özensiz olarak.

şanlı şöhretli: *sıfat* Görkemli, etkileyici olan.

tatlı sert: *sıfat, mecaz* Ne çok sert ne çok yumuşak (söz, davranış).

telli pullu: *sıfat, mecaz* Zevksiz bir biçimde süslenmiş (şey veya kimse).

temiz pak: *sıfat* Çok temiz.

ters pers: *zarf* Düzelemeyecek kadar ters bir biçimde.

tırı vırı: *sıfat, argo* Değersiz, boş.

ufak tefek: *sıfat, mecaz* Çok gerekli olmayan, önemsiz.

uzun uzadıya: *zarf* Uzatarak, derinleştirerek, genişleterek, ayrıntılarıyla.

uzun uzun: *zarf* Ayrıntılı olarak.

üstüne üstlük: *zarf, mecaz* Fazla olarak.

yalap şalap/yarım yamalak: *zarf* İnceliklerine inmeden, özen göstermeden; gelişigüzel, şöyle bir, baştan savma, eğreti, öylesine, üstten, yalandan, yalap şalap, yalapşap, yarım yamalak.

yarım yırtık: *sıfat* Önemi olmayan; ehemmiyetsiz, ufak çapta, yarım yırtık, çurçur.

4.4.10. “Bozukluk/Eksiklik/Noksanlık/Tamlık” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

ağız ağıza/boylu boyunca/bütün bütün/bütün bütüne/milimi milimine/satır satır/sıkı sıkı/tam tamına/tamamı tamamına/tamı tamına: *zarf* Her şeyiyle kapsayıcı bir biçimde, bütün olarak, olduğu gibi; ağız ağıza, baştan aşağı, baştan başa, baştan sona, boylu boyunca, büsbütün, bütün bütün, bütün bütüne, bütünüyle, hepten, heyetiyle, iyice, külliye, milimi milimine, satır satır, sıkı sıkı, tam tamına, tamamı tamamına, tamamıyla, tamı tamına, tastamam, tekmiil, temelli, tepeden ayağa, tepeden tırnağa, top, tümünden, tümüyle.

bölük bölük/bölük pörçük: *zarf* Parçalara ayrılmış bir biçimde. / *sıfat* Parça parça olmuş; kırpık.

çat pat/çatra patra/yarım yamalak: *zarf* Az çok ve yalan yanlış biçimde; çatır patır, çatra patra. / *sıfat* Kusurlu, eksik olan; çat pat.

dayalı döşeli: *sıfat* Döşemesi ve eşyası eksiksiz.

doğru dürüst: 1. *sıfat* Kusursuz, yanlışsız olan. / 2. *zarf* Tam olarak, eksiksiz olarak, istenildiği gibi, kusursuz, yanlışsız bir biçimde.

dört dörtlük: *sıfat, mecaz* Tam, kusursuz olan.

kırık dökük: *sıfat* Düzgün olmayan, parça parça (söz).

kör topal: *zarf, mecaz* Yarım yamalak, iyi kötü idare edecek biçimde.

noktası noktasına: *zarf, mecaz* Eksiksiz olarak, tastamam bir biçimde.

ötesi berisi: *isim* Neyi varsa, bütün eşyaları.

tatlısıyla tuzlusuyla: *zarf, mecaz* Eksiksiz bir biçimde.

topu topu: *zarf* Toplam olarak.

uzaktan uzağa: *zarf, mecaz* Birazcık, az buçuk, tam olmayarak.

4.4.11. “Bütünlük/Topluluk/Tekillik” Kavram Alanına Sahip İkilimler

cins cibilliyet/hasep nese/soy sop: isim Bütün soy ve hısımlar; cins cibilliyet, hasep nese/soy.

cumhur cemaat/cümbür cemaat: *zarf* Toplu olarak, hepsi birden; cumhur cemaat.

çoluk çocuk: *isim* Çocuklarla birlikte aile topluluğu; oğlan uşak.

dost düşman/dünya âlem: *zamir* İnsanların bütünü; cümle, cemi cümle, cümle âlem, dünya âlem, yediden yetmiş, yedi mahalle, yedi düvel.

kıvıl kıvıl: *zarf* Topluca hareket edip kaynaşarak.

kız kızan: *isim* Çoluk çocuk, ev halkı.

kızı kırsrağı: Birinin ailesindeki kızlar ve kadınlar.

konu komşu: *isim* Bütün komşular, birbirine yakın yerde oturan kimseler.

kurt kuş: *isim* Bütün yaratıklar, bütün canlılar.

küçüklü büyüklü: *zarf* Küçüğü, büyüğü hep birlikte.

mal mülk: *isim* Her türlü taşınır ve taşınmaz maddi varlık.

o bu: *zamir* Bazı kimseler veya nesnelere.

oğul uşak: *isim, mecaz* Çocuklar ve torunlar.

ona buna: *isim* Herkese.

sandık sepet: *isim* Ortada olan her şey.

şunda bunda: Herkeste.

şusuyla busuyla: *zarf* Her şeyiyle birlikte.

takım takım: *zarf* Küçük topluluklar hâlinde.

takım taklavat: *isim* Araç gereçlerin bütünü.

tas tarak: *isim, mecaz* "Gitmek üzere bütün eşyasını toplamak" anlamındaki tası tarağı toplamak deyiminde geçer.

4.4.12. "Boyut/Nicelik" Kavram Alanına Sahip İkilemeler

araba araba: *zarf* Arabalar dolusu.

avuç avuç/hapaz hapaz: *sıfat* Pek çok, çok fazla; hapaz hapaz.

birer birer/kalem kalem/tane tane/teker teker/teker tüker: *zarf* Her biri ayrı olarak; bir bir, kalem kalem. / *zarf* Birer birer, ayrı ayrı olarak; teker tüker, tane tane

boy boy: *sıfat* Çeşitli büyüklük ve nitelikte.

bölük bölük/oğul oğul: *zarf* Parçalara ayrılmış bir biçimde. / *zarf, mecaz* Gruplar hâlinde, bölük bölük.

büyükkü küçükkü: 1. *sıfat* Büyük küçük bir arada olan. 2. *zarf* Büyük küçük hepsi bir arada olacak biçimde.

çimdik çimdik/parça bölük/parça pürçük: *zarf* Az veya küçük bir biçimde; çimdik çimdik, parça pürçük.

domur domur: *zarf* Boncuk gibi iri taneler durumunda.

kıyım kıyım: *zarf* Çok ince ve küçük parçalar hâlinde.

koca koca: 1. *sıfat* Çok büyük. / 2. *sıfat* Büyük, iri parçalı.

kucak kucak: *sıfat, mecaz* Kucaklanabilecek miktarda olan.

kürek kürek: *zarf* Kürekler dolusu.

lop lop/löp löp: *zarf* İri parçalar durumunda (yemek veya yutmak); löp löp.

parmak parmak: *zarf* Parmak biçiminde.

salkım salkım: 1. *sıfat* Salkım gibi. / 2. *zarf* Salkımlar biçiminde.

teke tek/yeke yek: *zarf* Bire karşı bir; yeke yek.

tıp tıp: *zarf* Küçük ve hafif bir biçimde.

tutam tutam: *sıfat* Tutulacak kadar birçoğu bir arada olan.

ufacık tefecik: *sıfat* Çok küçük.

ufak tefek: *sıfat* Çok yer kaplamayan; küçük.

ufak ufak: 1. *zarf* Küçük küçük, hafif hafif. / 2. *zarf* Küçük parçalar durumunda.

4.4.13. “Alan/Kapsam/Mekân” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

ocak bucak/köşe bucak: *isim* Bulunulan yerin her tarafı, her yer; ocak bucak.

biz bize: *zarf* Yalnız biz, aramızda yabancı bir kimse olmaksızın.

bucak bucak: *zarf* Her yerde, her yanda, her tarafta.

dağ taş: *isim, mecaz* Her yer, her taraf.

dip bucak: *isim* Ulaşılabilir her taraf.

dip doruk: *zarf* Baştan aşağı, dipten tepeye kadar.

kıyın kıyın: *zarf, ağzıldardan* Kıyıdan, görünmeden giderek.

orada burada: *zarf* Her yerde.

ötede beride/öteden beriden/ötesi berisi/ötesinde berisinde/öteye beriye/öteyi beriyi:
zarf Çeşitli yerlerde, şurada burada. / *zarf* Çeşitli yerlerden veya şeylerden; şuradan buradan. /
isim Çeşitli yerleri veya şeyleri. / *isim* Çeşitli yerleri veya şeyleri. / *zarf* Çeşitli yerlere. / *isim*
Çeşitli yerleri.

şuradan buradan: Birçok yerden, rastgele yerden.

uçsuz bucaksız: *sıfat* Sonu görülmeyecek kadar geniş olan.

4.4.14. “Şekil/Biçim/Betim” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

arı sili/tiril tiril: *sıfat* Çok temiz, her yanı temiz; arı sili, tiril tiril, pirüpak. / *sıfat* Titrer gibi dalgalanan, ince (kumaş, elbise).

art arda/arka arkaya/peşi peşine/peş peşe/üst üste: *zarf* Birbirinin arkasından; art arda, peş peşe, peşi peşine, peyapey, üst üste.

bölük bölük/bölük pörçük: *zarf* Parçalara ayrılmış bir biçimde. / 1. *sıfat* Parça parça olmuş; kırık. 2. *zarf* Çok az bir biçimde, miktarda.

burun buruna: *zarf, mecaz* Birbirine çok yakın ve yüz yüze bir biçimde.

büklüm büklüm/kıvrım kıvrım/lüle lüle: 1. *sıfat* Kıvrımları olan, dalgalanmış bir yüzey veya dalgalı bir çizgi biçiminde olan; büklüm büklüm, kıvrım kıvrım. 2. *zarf* Kıvrımlı bir biçimde.

cayır cayır: *zarf* Şiddetli, çabuk ve etkili bir biçimde (yanmak, yırtılmak vb.).

ceste ceste/dilim dilim/lime lime/pare pare/şerha şerha/şerham şerham: *zarf* Parçalanmış bir durumda; dilim dilim, ceste ceste, lime lime, pare pare, şerha şerha, şerham şerham. / *zarf* Parçalar hâlinde.

cins cins/çeşit çeşit/türlü türlü: *sıfat* Değişik türleri içinde bulunduran; cins cins, her türlü.

damla damla: *zarf* Damlalar biçiminde.

delep delep/parıl parıl: *zarf* Parıldayarak, ışık saçarak; delep delep.

delik deşik: *sıfat* Her yanı deliklerle dolu.

dip dibe: *zarf* Yan yana sıkışmış olarak.

dirsek dirseğe: *zarf, mecaz* Çok sıkışık bir durumda, yan yana bir biçimde.

dizi dizi/dizim dizim/koşun koşun: 1. *sıfat* Peş peşe dizilmiş. / 2. *zarf* Dizilerek, diziler durumunda; dizim dizim, koşun koşun.

iç içe/kucak kucağa/yan yana: 1. *zarf* Birbirine sarılmış veya birbirine yüz yüze sokulmuş bir durumda. / 2. *zarf, mecaz* İç içe, yan yana, beraberce.

kol kola: *zarf* Yan yana ve kollarını birbirine geçirerek.

koyun koyuna: *zarf* Birbirine sarılmış bir durumda.

kuzu kuzu: *zarf, mecaz* Hiç ses çıkarmadan, karşı gelmeden, uysal bir biçimde.

küfür küfür: *zarf* Tatlı, serin ve hafif bir biçimde (esmek).

küt küt: *zarf* Üst üste "küt" sesi çıkararak.

lapa lapa: *zarf* Yassı ve iri taneler durumunda (kar yağmak).

lif lif: *sıfat* Tel tel, ince ince. / *zarf* İnce bir biçimde.

nefes nefese/soluk soluğa: *zarf* Güçlülükle soluk alarak, sık sık soluyarak, yorgun, bitkin veya telaşlı bir biçimde; nefes nefese, gürsoluk.

omuz omuza: *zarf* Çok sıkışık bir durumda, yan yana.

oylum oylum: *zarf* Oymalı, girintili çıkıntılı bir biçimde.

par par: *zarf* "Bir yanıp bir sönmek, ışıll ışıll parlamak" anlamlarındaki par par yanmak deyiminde geçen bir söz.

parmak parmak: *sıfat* Parmak biçiminde.

paşa paşa: *zarf* Uslu uslu, güzel güzel.

pat küt: *zarf* El veya sopa ile rastgele ve üst üste vurarak.

patır patır/patır kütür: *zarf* Güçlü, gürültülü ses çıkararak. / *zarf* Gürültülü, güçlü bir biçimde, acele ile.

pençe pençe: *zarf* Genişçe ve sık lekeler biçiminde, yer yer kırmızı bir biçimde.

pırıl pırıl/şıkır şıkır: *zarf* Parlak bir biçimde; yıldır yıldır. / *sıfat* Parlak, pırıl pırıl olan.

pıtır pıtır: *zarf* Sık ve düzgün bir biçimde hafifçe ses çıkararak.

pul pul: *zarf* Küçük tabakalar biçiminde.

püfür püfür: *zarf* Rüzgâr hafif ve serin bir biçimde eserek.

pütür pütür: *sıfat* Üzerinde pek çok pütür bulunan.

rahat rahat: *zarf* Rahat bir biçimde.

rap rap: 1. *isim* Bir birliğin, yürüyüş düzenine girmiş bir topluluğun, uygun adım yürürken çıkardığı ses. 2. *zarf* Ayağını yere sertçe vurarak.

sakin sakın: 1. *zarf* Durgun, dingin olarak. 2. *zarf* Heyecan, telaş, kızgınlık göstermeden. 3. *zarf* Uslu uslu.

salkım saçak: *zarf, mecaz* Parçalara ayrılmış biçimde.

salkım salkım: 1. *sıfat* Salkım gibi. 2. *zarf* Salkımlar biçiminde.

sapır sapır: *zarf* Birbiri ardınca, arka arkaya.

sere serpe: *zarf, mecaz* Serbest, rahat bir biçimde, çekinmeden.

sıkış tıkış/tıka basa/tıkış tıkış: *sıfat* Çok sıkışık. / *zarf* Çok sıkıştırarak, boş yer kalmayacak biçimde. / *zarf* Sıkışık bir durumda.

sırt sırta: 1. *zarf* Arka arkaya, sırtları birbirine değecek bir biçimde. 2. *zarf* Arka arkaya, peş peşe.

siya siya/siyem siyem/siyim siyim/süyüm süyüm: *zarf* İnce ince, yavaş yavaş; siyem siyem, süyüm süyüm.

sürü sürü: *zarf, mecaz* Pek çok, sürü hâlinde.

şahrem şahrem: *zarf* Sık ve derin yarıklar hâlinde.

şakır şakır: *zarf* Çok parlak ve ışıklı olarak.

şarıl şarıl/şar şar: *zarf* Su veya yağmur, bol ve sesli bir biçimde (akmak, yağmak); şar şar.

şıldır şıldır: 1. *sıfat* Canlı, parlak (göz). 2. *zarf* Canlı, parlak bir biçimde.

tekrar tekrar: *zarf* Durmadan tekrarlayarak; yana yana.

tel tel: 1. *sıfat* Tel biçiminde olan. / 2. *zarf* Ayır ayrı teller durumunda.

tingir mıngır: *zarf, mecaz* Yavaş, düzenli bir biçimde.

tıp tıp: *zarf* Küçük ve hafif bir biçimde.

tıpır tıpır: *zarf* Hafif ve düzenli biçimde ses çıkararak.

tıpış tıpış: *zarf* Kısa adımlarla çabuk yürüyerek.

tırık tırak: *zarf* Art arda gelen kuru ve hafif bir biçimde ses çıkararak.

tomar tomar: *sıfat* Tomar durumunda olan.

top top: *zarf* Top biçiminde olarak, yuvarlak yuvarlak.

toz duman: *isim* Yerden kalkarak havayı kaplayan yoğun toz.

ufacık tefecik: *sıfat* Kısa boylu ve zayıf, küçük yapılı, çelimsiz.

uykulu uykulu: *zarf* Uykudan yeni kalkmışken, uyku sersemliği üzerindeyken.

4.4.15. “Azlık/Çokluk” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

aşırı taşıırı: 1. *sıfat* Çok aşırı, fazla miktarda olan. 2. *zarf* Çok aşırı, fazla miktarda.

az az/azar azar/damla damla/gıdım gıdım/ ucun ucun/yudum yudum: *zarf* Küçük ölçülerde; az az, damla damla, gıdım gıdım, ucun ucun, yudum yudum.

az çok: *sıfat* Çok az; az buçuk, az çok.

bir iki: 1. *sıfat* Çok az sayıda olan. 2. *zarf* Az miktarda.

bol bol/bol bolamat/gani gani: *zarf* Gerekenden fazla bir biçimde; bol bolamat, gani gani.

çamçak çamçak: *zarf* Bolca, bol miktarda.

çok çok: 1. *zarf* Çok aşırı. 2. *zarf* En çok, olsa olsa. 3. *sıfat* Çok olan, aşırı bulunan.

diken diken: *sıfat* Dikeni bol.

dirhem dirhem: *zarf* Çok az ölçüde.

kucak kucak: *sıfat, mecaz* Bol bol.

neler neler: Çok ve çeşitli şeyler.

nice nice: *sıfat* Pek çok.

oluk oluk: *zarf, mecaz* Pek çok.

pofur pofur: *zarf* Bol ve sürekli biçimde duman çıkararak.

salkım saçak: *sıfat, mecaz* Çok fazla.

sürü sepet: *sıfat* Oldukça çok, sayısı belirsiz; bir dolu, sürü sepet, müteaddit.

sürü sürü: *zarf, mecaz* Pek çok, sürü hâlinde.

şakır şukur: *zarf* Fazlaca şakırtı çıkararak.

şarıl şarıl/şar şar: *zarf* Su veya yağmur, bol ve sesli bir biçimde (akmak, yağmak); şar şar.

taksit taksit: *zarf* Az az bir biçimde.

tek tük: 1. *sıfat* Az, seyrek olan. 2. *zarf* Az, seyrek olarak.

tomar tomar: *sıfat* Yeterinden fazla; bir araba, bir hayli, bir küme, bir sürü, bir tabur, bir tomar, bir yığın, bol bulamaç, on binlerce, onlarca, ölçüsüz, tomarla, tomar tomar, külliyyetli.

top top: *sıfat* Birçok topu bir arada bulunan (kumaş vb.).

toz toprak: *isim* Toz ve toprak yığını.

tutam tutam: *sıfat* Tutulacak kadar birçoğu bir arada olan.

tümen tümen: *zarf* Pek çok.

uçsuz bucaksız: *sıfat* Çok fazla, pek çok.

ufaktan ufağa/ufaktan ufaktan: *zarf, mecaz* Azar azar, yavaş yavaş; ufaktan ufaktan.

üç beş: *sıfat, mecaz* Nicelik yönünden az.

4.4.16. “Varlık/Yokluk/Yalınlık/Boşluk/Doluluk” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

evsiz barksız/odsuz ocaksız: *sıfat* Başını sokacak yeri olmayan; odsuz ocaksız.

kuru kuruya: *zarf* Kuru olarak, yanında başka bir içecek veya yiyecek olmaksızın.

tıka basa: *zarf* Çok sıkıştırarak, boş yer kalmayacak biçimde.

tıklım tıkış/tıklım tıklım: *zarf* Ağzına kadar, boş yer kalmayacak biçimde; tıklım tıkış, lebalep.

tingir tingir/tın tın: *sıfat, mecaz* Bomboş (yer). / *sıfat* İçinde bir şey olmayan (yer).

4.4.17. “Yenilik/Eskilik/Tazelik” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

çıtır çıtır: *sıfat* Çok taze, gevrek.

diri diri: *sıfat* Canlı canlı, taptaze olan.

kırık dökük: *sıfat* Eski, sağlam olmayan, çürük, değersiz olan (eşya).

kütür kütür: *sıfat* Tazeliğinden dolayı kütür sesi çıkaran.

pıyırım pıyırım: *sıfat* Çok eskimiş, çok yıpranmış.

4.4.18. “Ayanlık/Belirsizlik” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

ayan beyan: *zarf* Besbelli, apaçık, açık seçik bir biçimde.

bar bar: *zarf* “Yüksek sesle bağırarak; apaçık görünmek, ortada olmak” anlamlarına gelen bar bar bağırarak deyiminde kullanılan bir söz.

nokta nokta: *zarf, mecaz* Hafif hafif, belli belirsiz.

ulu orta: 1. *zarf* Herkesin içinde aleni bir biçimde, çekinmeksizin. 2. *sıfat* Açıkça yapılan, gizlemeye gerek görmeden yapılan.

4.4.19. “Maddi” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

od ocak: *isim* Mal, mülk, maddi zenginlik.

odsuz ocaksız: *sıfat, mecaz* Yoksul olan (kimse).

parasız pulsuz: 1. *sıfat* Parası olmayan. 2. *zarf* Parası olmadan.

soğan ekmek: *isim, mecaz* Ucuz ve kolay ulaşılabilen yiyecek.

tın tın: *isim, mecaz* Parasız, züğürt.

4.4.20. “İlgi/Alaka/İlişki” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

omuz omuza: *zarf, mecaz* Dayanışma içinde, birlikte.

senli benli: 1. *sıfat, mecaz* Aşırı derecede samimi. 2. *zarf, mecaz* Aşırı ölçüde samimi olarak, teklifsiz bir biçimde.

sıkı fıkı/yağlı ballı: 1. *sıfat, mecaz* Birbiriyle çok samimi. 2. *sıfat, mecaz* Senli benli, aşırı teklifsiz; sıkı fıkı, yağlı ballı. 3. *zarf, mecaz* Çok samimi bir biçimde.

sizli bizli: *zarf* Resmî olarak, samimi olmaksızın.

uzaktan uzağa: 1. *zarf* Yakın bir ilişki olmadan, dolaylı olarak. 2. *sıfat, mecaz* İlgisi az olan.

4.4.21. “Düzye/Seviye” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

acı tatlı/iyi kötü/şöyle böyle: *zarf* Ne iyi ne kötü, orta derecede; acı tatlı, iyi kötü, berenarı.

avaz avaz: *zarf* Yüksek sesli olarak.

bangır bangır/bar bar/bas bas: *zarf* Yüksek sesle, gürültüyle. / *zarf* “Yüksek sesle bağırarak; apaçık görünmek, ortada olmak” anlamlarına gelen bar bar bağırarak deyiminde kullanılan bir söz. / *zarf* “Yüksek sesle bağırarak” anlamına gelen bas bas bağırarak deyiminde kullanılan bir söz.

derece derece: 1. *sıfat* Farklı düzeylerde olan. 2. *zarf* Kademeli olarak, dereceli biçimde; kademe kademe, tedricen.

kılı kılına/ucun ucun/ucu ucuna: *zarf, mecaz* Ancak, en son kertede; kılı kılına, ucun ucun, zoru zoruna.

pek pek: *zarf* Olsa olsa, en üstün olarak.

şangır şungur: *zarf* Büyük bir şangırtı çıkararak.

tok tok: *zarf* Kalın ve gür sesle.

4.4.22. “Mesafe/Uzaklık” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

burun buruna: *zarf, mecaz* Birbirine çok yakın ve yüz yüze bir biçimde.

derinden derine: *zarf* Uzaklardan.

diz dize: *zarf* Dizleri birbirine değecek biçimde birbirine yakın olarak.

uzaktan uzağa: *zarf* Uzak yerden, çok uzaktan.

4.4.23. “Hızlılık/Yavaşlık” Kavram Alanına Sahip İkilemeler

adım adım/ağır ağır/aheste aheste/az az/azar azar/basamak basamak/öyle öyle/perde perde/sepil sepil/siya siya/ucun ucun/ufak ufak/usul usul/yavaş yavaş: *zarf* Yavaş bir biçimde; ağır ağır, adım adım, basamak basamak, fıstıki makamla, aheste aheste, aheste beste, az az, azar azar, öyle öyle, perde perde, sepil sepil, siya siya, ucun ucun, ufak ufak, usul usul.

tırıs tırıs/tırıs pırıs: *zarf* Hızlı bir biçimde; tırıs pırıs.

ufaktan ufağa/ufaktan ufaktan: *zarf, mecaz* Azar azar, yavaş yavaş; ufaktan ufaktan.

4.5. Türkçe Sözlük’te Miktar Bildiren Atasözleri

“Atasözleri; atalardan kalmış, belirli kalıplar içinde yol gösterici, akıl öğretici cümlelerdir. Bu cümlelere hazır akıllar ve hazır öğütler de denebilir.” (Hatiboğlu, 1964, s. 234) Bu açıdan atasözleri; tecrübe, deneyim, bilgi gibi birçok unsuru içinde barındıran ve çoğunlukla öğüt veren sözlerdir. Dilin sözvarlığı içinde yer edinmiş olan atasözleri, toplumun bilgeliğini, deneyimlerini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü yansıtan ve yüzyıllarca yaşayabilen sözlerdir

(Aksan, 2004, s. 33). Uzun yıllar boyu nesilden nesile aktarıldıklarından kalıplaşma dereceleri de o denli yüksek olup değişime kapalı ve kompakt bir yapıdadır. Hem atasözleri hem deyimler, az sözle çok şey anlatma güdüsüyle ortaya çıkmış yapılardır. Öte yandan deyimlerden farklı olarak cümle hâlinde bulunurlar yani yüklemeleri çekimlidir. Buna ek olarak atasözleri bağımsız tam cümleler hâlinde, bir hayat gerçeğini dile getiren söz kalıplarıdır; deyimler ise mecazi anlamlar verilerek kullanılmış birer söz kalıbı niteliğindedir (Korkmaz, 2018, s. 18).

Atasözleri, Türkçenin söz varlığı içinde nicelik olarak en az yer tutan dil birimleridir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında miktar bildiren atasözleri incelendiğinde, yine bu çalışmada araştırılan diğer alanlara kıyasla en az veri, atasözleri alanında elde edilmiştir. Toplamda 14 kavram alanı ortaya konmuştur. 2.396 atasözü arasından 57 tanesinin bir yönüyle miktar bildirdiği tespit edilmiştir.

4.5.1. “İnsani” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

kılık kıyafet köpeklere ziyafet: Giyinişi ve görünüşü kötü ve tiksindirici olanlar için söylenen bir söz.

kuş vardır eti yenir, kuş vardır et yedirilir: “Öyle kişiler vardır ki acımadan en ağır işte kullanılır, öyle kişiler de vardır ki iş gördürmek şöyle dursun onlara hizmet edilir.”

4.5.2. Zaman/Vakit” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

bağ babadan, zeytin dededen kalmalı: “bağ, bir kuşak geçecek kadar yaşlandıktan sonra bol ürün verir, zeytinin bol ürün verebilmesi için en azından iki kuşaklık bir zaman geçmelidir” anlamında kullanılan bir söz.

hızlı sağanak tez geçer: “büyük bir hızla başlayan şeyler az sürer” anlamında kullanılan bir söz.

kırkıktan sonra azanı teneşir paklar: “yaşlandıklarında ahlakları bozulanlar artık düzelemezler” anlamında kullanılan bir söz.

kırkıktan sonra saza başlayan kıyamette çalar: “yaşlandıktan sonra bir şey öğrenmeye, yeni bir iş yapmaya başlayan kimsenin bunu başarmaya ömrü yetmez” anlamında kullanılan bir söz.

kız beşikte (veya kundakta), çeyiz sandıkta: “kız daha beşikte veya kundakta iken çeyiz düzmeye başlamak gerekir” anlamında kullanılan bir söz.

kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden: “nisan ayının beşinde çift süren iki öküzü birbirinden ayıracak kadar hava soğuk olur” anlamında kullanılan bir söz.

mart ayı dert ayı: “mart ayında havalar sık sık değiştiği için insan kendisini koruyamaz ve hasta olur” anlamında kullanılan bir söz.

mart çıkmadıkça dert çıkmaz: “kış hastalıkları, mart sona ermedikçe bitmez” anlamında kullanılan bir söz.

mart dokuzunda çıra yak, bağ buda: “mart ayının dokuzunda bağların kesinlikle budanması gerekir, bu iş gündüz yetiştirilemezse gece çıra ışığında yapılmaya geçecek kadar önemlidir” anlamında kullanılan bir söz.

mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır: “mart ayında zaman zaman güneş görünse de şiddetli soğuklar devam eder ve insanların yakıtları tükendiği için evdeki kazma kürek saplarını bile yakmak zorunda kalabilirler” anlamında kullanılan bir söz.

nisan yağar sap olur, mayıs yağar çeç olur: “nisan yağmuru ekinlerin sapını geliştirir, mayıs yağmuru ise başakların dolgunlaşmasını sağlar” anlamında kullanılan bir söz.

oldu olacak, kırıldı nacak: *ağızlardan* “her şey olup bitti, iş işten geçti” anlamında kullanılan bir söz.

saçın ak mı kara mı, önüne düşünce görürsün: “acele etme, sonucun ne olduğunu biraz sonra anlarsın” anlamında kullanılan bir söz.

temiz iş altı ayda çıkar: “doğru dürüst yapılması istenen iş uzun zaman ister” anlamında kullanılan bir söz.

4.5.3. “Maddi” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

kısa günün kârı az olur: “kısa süre çalışılarak yapılan işten elde edilecek kazanç az olur” anlamında kullanılan bir söz.

komşunu iki inekli iste ki kendin bir inekli olasın: “başkasının daha iyi durumda olmasını iste ki Tanrı da seni ondursun” anlamında kullanılan bir söz.

malı ongun olanın adı angın olur: “malından çok ürün alan kişinin adı her yerde anılır” anlamında kullanılan bir söz.

mayasız yoğurt tutmaz: “çok para kazanabilmek için az da olsa elde bir sermaye olması gerekir” anlamında kullanılan bir söz.

4.5.4. “Denklik/Aynılık/Benzerlik/Aşağılık/Üstünlük” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler: “istenilen nitelikteki şey bulunamadığında onun daha düşük nitelikte olanına da razı olunur” anlamında kullanılan bir söz.

kör satıcının kör alıcısı olur: “herkes dengiyle iş yapar” anlamında kullanılan bir söz.

körle yatan şaşılı kalkar: "değersiz, kötü kimselerle ilişki kuranlar kötü huylar edinirler" anlamında kullanılan bir söz.

kötürümden aksak, hiç yoktan torlak yeğdir: “kusurlu da olsa bir şeyin elde bulunması, hiç bulunmamasından daha iyidir” anlamında kullanılan bir söz.

ne ekersen onu biçersin: “nasıl davranırsan öyle karşılık görürsün” anlamında kullanılan bir söz.

ne şiş yansın ne kebab: “iki taraf da gücendirilmesin veya korunsun” anlamında kullanılan bir söz.

ölüm ölüm de hırlamaya ne borcum var?: "sıkıntı, üzüntü, keder, dert veya yoksulluk çekmektense ölüm daha iyidir" anlamında kullanılan bir söz.

söz gümüştür sükût altındır: “susmak bazen konuşmaktan daha iyi sonuç verir” anlamında kullanılan bir söz

şüyü vukuundan beter: “bir şeyin dedikodusunun yapılması, onun gerçekleşmesinden daha kötüdür” anlamında kullanılan bir söz

tencere dibin kara, seninki benden kara: “kötülük, kusur yönünden sen benden daha betersin” anlamında kullanılan bir söz.

tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş: “hoşa gitmeyen herhangi bir nitelik yönünden birbiriyle benzeşen iki kişi bir araya gelmiş” anlamında kullanılan bir söz.

4.5.5. “Duygular/Maneviyat” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

nerede hareket, orada bereket: “hareket olan yerde bolluk olur” anlamında kullanılan bir söz.

4.5.6. “Somut/Nesnel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

körün istediği bir göz, Allah verdi iki göz: “istenilen şey fazlasıyla elde edildi” anlamında kullanılan bir söz.

malın iyisi boğazdan geçer: “kişinin, yiyemediği malının bir değeri yoktur” anlamında kullanılan bir söz.

nisan yağar sap olur, mayıs yağar çeç olur: “nisan yağmuru ekinlerin sapını geliştirir, mayıs yağmuru ise başakların dolgunlaşmasını sağlar” anlamında kullanılan bir söz.

4.5.7. “Soyut/Öznel Değer ve Derece” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

ateş olsa cirmi kadar yer yakar: Hasmın pek önemsenmediğini anlatan bir söz.

koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler: “istenilen nitelikteki şey bulunamadığında onun daha düşük nitelikte olanına da razı olunur” anlamında kullanılan bir söz.

köşe taşı köşede yakışır: “değerli kimseler, önemli mevkilerde bulunmalıdır” anlamında kullanılan bir söz.

kurcalama sivilceyi çıban edersin: “küçük bir sorunu çok kurcalar, çok deşerseniz başınıza büyük dert açarsınız” anlamında kullanılan bir söz.

Mısır'daki sağır sultan bile duydu/sağır sultan bile duydu: “duymayan kalmadı” anlamında kullanılan bir söz.

ölmüş de ağlayanı yok!: Çok kötülüğe uğramış, desteği ve yardım edeni bulunmayan kişi için söylenen bir söz.

vakit nakittir: “zaman çok değerlidir, boş yere harcanmamalıdır” anlamında kullanılan bir söz.

4.5.8. “Hızlılık/Yavaşlık/Çabukluk” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

ardından sapan taşı yetişmez: Bir kimsenin çok hızlı gittiğini anlatmak için kullanılan bir söz.

kara haber tez duyulur/kötü haber tez duyulur: “ölüm gibi kötü haber çabuk yayılır” anlamında kullanılan bir söz.

4.5.9. “Kesinlik/Netlik/İmkân” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

meramın elinden bir şey kurtulmaz: “bir şey yapmaya azmeden ve ona dört elle sarılan kişi, kesinlikle başarıya ulaşır” anlamında kullanılan bir söz.

mızrak çuvala girmez (veya sığmaz): Gizli tutulması imkânsız durumlar karşısında söylenen bir söz.

nerede bu bolluk: “bu işi yapmak sanıldığı kadar kolay değil, imkânlar sınırlı” anlamında kullanılan bir söz.

olacakla öleceğe çare bulunmaz: “insanın alnına yazılmış olan şeyler önlenemez” anlamında kullanılan bir söz.

4.5.10. “Seviye/Düzye” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

merdiven basamak basamak çıkılır: “en yüksek yere, yavaş yavaş yükselerek çıkılır” anlamında kullanılan bir söz.

4.5.11. “Yeterlilik” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

ne şeytanı gör ne salavat getir: Gücünün yetmediği işe kalkışmamayı, kalkılırsa da başkalarından medet ummamayı anlatmak için söylenen bir söz.

4.5.12. “Ayanlık/Belirsizlik” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

okka her yerde dört yüz dirhem: Konuşulan bir gerçeğin açıklığını ve tartışma götürmezliğini anlatmak için söylenen bir söz.

4.5.13. “Çetinlik/Zorluk/Güçlük” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

çoğu gitti, azı kaldı: “yapılmakta olan işin en önemli, en güç bölümü bitti, az ve önemsiz bölümü kaldı” anlamında kullanılan bir söz.

ne yârden geçilir ne serden: İnsan ne kendinden ne de sevdiklerinden kolay kolay vazgeçemez.

on para on aslanın ağzında: “para kazanmak çok güçleşti” anlamında kullanılan bir söz.

öfke ile kalkan ziyanla (veya zararla) oturur: “öfkesine kapılarak iş gören sonunda güç duruma düşer” anlamında kullanılan bir söz.

4.5.14. “Azlık/Çokluk” Kavram Alanına Sahip Atasözleri

çoğu gitti, azı kaldı: “yapılmakta olan işin en önemli, en güç bölümü bitti, az ve önemsiz bölümü kaldı” anlamında kullanılan bir söz.

hızlı sağanak tez geçer: “büyük bir hızla başlayan şeyler az sürer” anlamında kullanılan bir söz.

BÖLÜM 5

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Tartışma

Türkçenin söz varlığına yönelik çalışmalar geçmişten bugüne devamlı olarak artmaktadır. Bu söz varlığı çalışmaları arasında doğrudan kalıplaşmış dil birimlerine yönelik çalışmaların sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Öte yandan alan yazınında kalıplaşmış dil birimleri ile ilgili bulunan tasniflerde ve tariflerde ayrılık vardır. Dolayısıyla TDK Güncel Türkçe Sözlük'te de bazı kargaşalar mevcuttur. Ayrıca yine TDK Güncel Türkçe Sözlük'te kalıplaşmış dil birimlerinin tasnifinin yetersiz olmasıyla birlikte sınıflandırma hataları da mevcuttur. Örneğin *bir dudağı yerde bir dudağı gökte* tabiri *deyim* kategorisinde sınıflandırılmışken *dört başı mamur* sözü, *deyim* kategorisine alınmamış ve mecazlı söyleyişe sahip bir sıfat olarak nitelendirilmiştir. Gökdayı, “Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Elektronik Sözlüklerde Gösterimi” adlı makalesinde bu konuya ilişkin tespitlerde bulunmuş ve TDK Güncel Türkçe Sözlük'te kalıplaşmış birimlerin ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde anlatıldığını söylemenin güç olduğunu ifade etmiştir (2024). Oysa kalıplaşmış dil birimleri, dilin ana hatlarını oluşturan ve geçmişle bağlantısını kuran unsurların başında gelmektedir. Diller, geçmişten bugüne taşınan kültürün aktarımının birincil taşıyıcısı konumundadır. Bu sayede toplumlar, kimliklerini güçlü bir şekilde korumaktadırlar. Kalıplaşmış dil birimleri gibi dilin anlam dünyasında önemli bir yer tutan unsurların belirlenmesi ve bu sayede korunması, dilin de korunarak gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarılmasını sağlar. Böylece -daha önce de değinildiği gibi- bu durum, toplumun kimliğini muhafaza etmesinin öncül koşullarından birini yerine getirmek anlamına gelir. Bu noktada alan yazınında mevcut olan tasnif ve tarif kargaşası, kalıplaşmış dil birimleri çevresinde yapılan ve yapılacak olan çalışmaların önünde bir handikap olarak görülmektedir. Dildeki kalıplaşan birimlerle ilgili çalışmaların artırılması ve var olan tefrikalarda doğru bir birleşme gerekmektedir.

Dil, toplumsal hafızaya sahip bir yapıdadır ve tüm bileşenleri için bir arka plan mutlaka vardır. Buna emsal oluşturacak bir örnek, “Kavramlar ve Terimler Ortak Düşünüşün Ürünü ve Anahtarlarıdır” adlı makalede bir özel isim olan *Ferit* ismi üzerinden yola çıkılarak şu şekilde ifade edilmiştir:

“(...) sizin hafızanızda kaç Ferit var ise, bu ad ile karşılaştığınızda kelime, bu adın uyardığı ve işleyişe geçirdiği karar verişleri hazırlayan anahtarlara dönüşüyor. ‘Ferit’in

küçüklüğü' ifadesinde 'küçük' kelimesi, boy yahut yaş ile ilgili bir nitelemeyi düşündürüyor; diğer taraftan küçük olma/küçüklük nitelemesi bir başka kullanım, "mecaz" dediğimiz özel bir kullanım doğuruyor. (...) 'Ferit'in yaptığı küçüklüğü, ona yakıştıramadım.'" (Tural, 2002, s. 62)

Çalışmanın veri grubu, TDK Güncel Türkçe Sözlük'ten derlendiği için araştırmaya konu olan kavram alanları, yine bu doğrultuda tespit edilmiştir. Ancak Türkçe Sözlük'te her birim için bir bağlam örneği bulunmamaktadır, bu sebeple bazı birimler için kavram alanı tespitinde kargaşalar meydana gelmiştir. Bu noktada bir birimin sözlükten anlamına bakıldığında ne gibi bir anlam ifade ettiği, kavram alanı ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin *atla deve değil* sözüne sözlükte, diğer anlamlarıyla birlikte bir de "Değerce fazla olmayan." anlamı da verilmiştir. Burada bahsedilen değer ne minvalde bir değer olduğunun net bir şekilde çıkarımını sağlamak için bağlam örneğine ihtiyaç duyulmaktadır. Bir başka örnekte ise *etek dolusu* sözüne verilen anlam "Pek çok, bol bol, alabildiğince fazla." şeklindedir ve burada da kullanım emsali teşkil edecek bir örnek metin bulunmamaktadır. Bu sözün *etek dolusu* olarak kullanımını, çokluk ifade etse de eteğin alacağı miktarda bir nicelik de ifade ediyor olması muhtemeldir. Bu sebeple çokluk anlamında ne düzeyde bir çokluk olduğunu kavrayabilmek ve sözün doğru kullanımını organik bir metinden inceleyebilmek için sözlükte anlamı verilen sözlerin kullanım örneklerini içeren metinler bulunmalıdır. Bu gibi durumların ortadan kaldırılıp anlamın ait olduğu kavram alanının netleştirilmesi, sözlükte her birimin cümle bağlamında kullanılmış örneğinin bulunması ile mümkün olur.

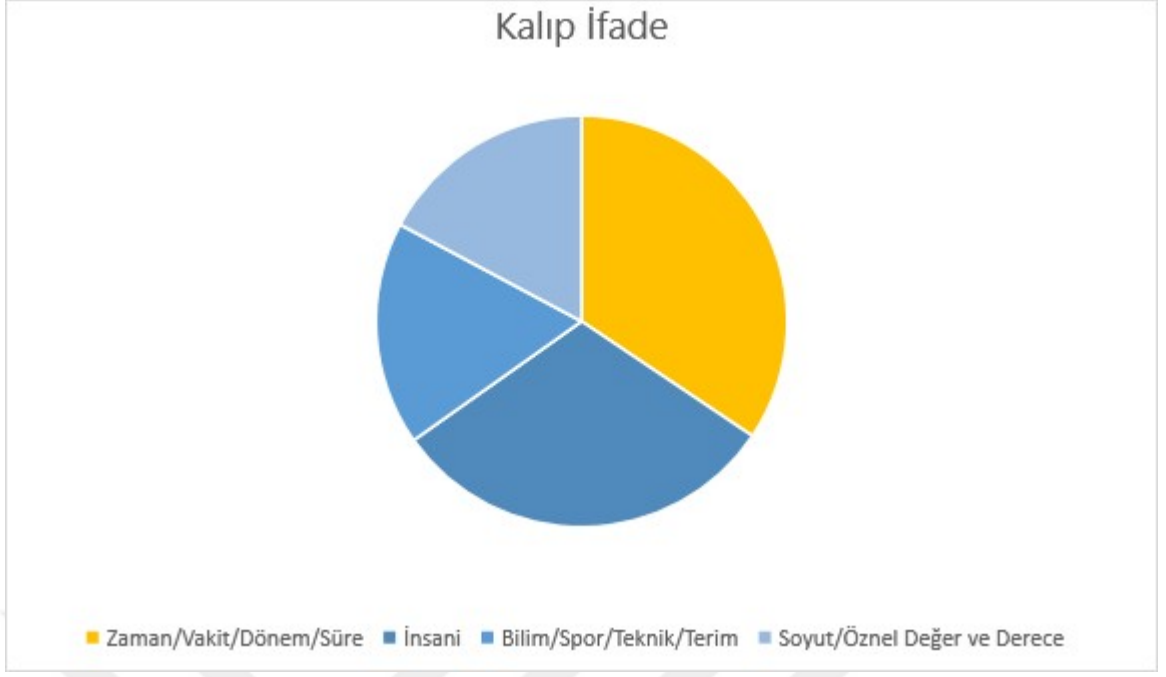
5.2. Sonuç

Dilin insan zihninde her yönüyle işlenişi, düşünceyi hareketlendiren dolayısıyla dilin üretim sürecini daima tetikleyen, döngüsel bir mekanizmadır. Kavramlar, bu mekanizmanın merkezinde bulunurlar çünkü dilin unsurlarını kavramdan yoksun düşünmek mümkün değildir. Bir duvar örüntüsünde bulunan taşlar, dilin birimleri olarak kabul edilirse bu duvarın taşlarını birbirine bağlayıp onları bir duvar hâline getirerek işlevsellik kazandıran harç ise kavramları ifade eder. Dolayısıyla kavramlar; "zihni çalışmaya, işlem yapıp karar vermeye götüren anahtar kelimelerdir" (Tural, 2002, s. 62).

Çalışma sürecinde incelenen birimler arasında en kalabalık veri grubu, *deyimler* kategorisine aittir. TDK Güncel Türkçe Sözlük'te bulunan 11.209 (Türk Dil Kurumu Başkanlığı, 2022) deyim incelendikten sonra bunların 1.278'inin bir yönüyle miktar bildirdiği

tespit edilmiş ve bu tespit edilen deyimler, çalışmanın veri grubuna dâhil edilmiştir. *Atasözleri* ise miktar bildirme durumlarına göre veri grubunda en az yer kaplayan birimlerdir. Toplam 2.396 atasözü arasından 57 tanesinin miktar bildirdiği tespit edilmiş ve kayda geçirilmiştir. Aslında atasözleri zaten tüm sözlük içerisinde diğer birimlere göre daha az yer tutmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma çerçevesinde de en az tespit edilmiş olması, beklenen bir sonuçtur. Çünkü atasözleri, var oluş itibariyle tam bir cümle olmalarından dolayı yargı yükleri yüksek birimlerdir. Bünyelerinde öğüt verme, ders çıkarma, deneyimleri tekrar etme, uzun yıllık birikimleri ortaya koyma gibi birçok fonksiyonu barındırırlar. Bu sebeple yani yargı yükünün ağır olması hasebiyle dil içerisinde de kullanım için “özel” olarak nitelendirilebilecek anlara ihtiyaç duyarlar. Kısacası atasözlerini kullanmak için birtakım şartların sağlanmış olduğu bağlamlar gereklidir. Buna karşın deyimlerin cümle içerisinde çekimlenme esnekliği, kullanım sıklığını artıran başlıca unsurlardandır. Öte yandan çalışmada tespit edilen deyimlere bakıldığında kavram alanlarının nicel olarak çokluğu bir yana mevcut kavram alanlarının genişliği de ortaya çıkmış bir gerçektir. Buradan anlaşıldığı üzere deyimlerin kullanımı için atasözleri kadar kısıtlı bir durum söz konusu değildir. Ayrıca yine bir kavram alanı içerisine dâhil olup birbirine çok yakın anlamlar ifade eden deyimlerin çokluğu da yine bu çalışma sonucunda ortaya konmuş bir olgudur. Örneğin “maddi” kavram alanına sahip deyimler içerisinde “çok para harcamak” bağlamında kullanılan 9 deyim tespit edilmiştir. Bunlar, *keseinin ağzını açmak, masrafa girmek, para dökmek (veya akıtmak), para saçmak, para yedirmek, para yemek, paraya para (veya pul) dememek, saçılıp dökülmek ve ulufe vermek (veya dağıtmak)* deyimleridir. Mesela çok para harcamaya yeni başlanacak durumlar için *keseinin ağzını açmak*, gereksiz yere başkası için çok harcamayı ifade etmek için *para yedirmek* deyimleri kullanılır. Bu sayede anlatıma konu olan durumlar çeşitlense de konuya uygun deyimlerin bulunması zor değildir. Yani yalnızca para harcamanın çokluğunu ifade etmek adına 9 deyim bulunan bir dil içerisinde herhangi bir konu üzerinde bağlama uygun deyim bulunması olasıdır. Bu noktada dilde bulunan birimler için kavram alanları için çerçeveler çizilmesi, kullanım konusunda sınırların netleştirilmesi için önemlidir.

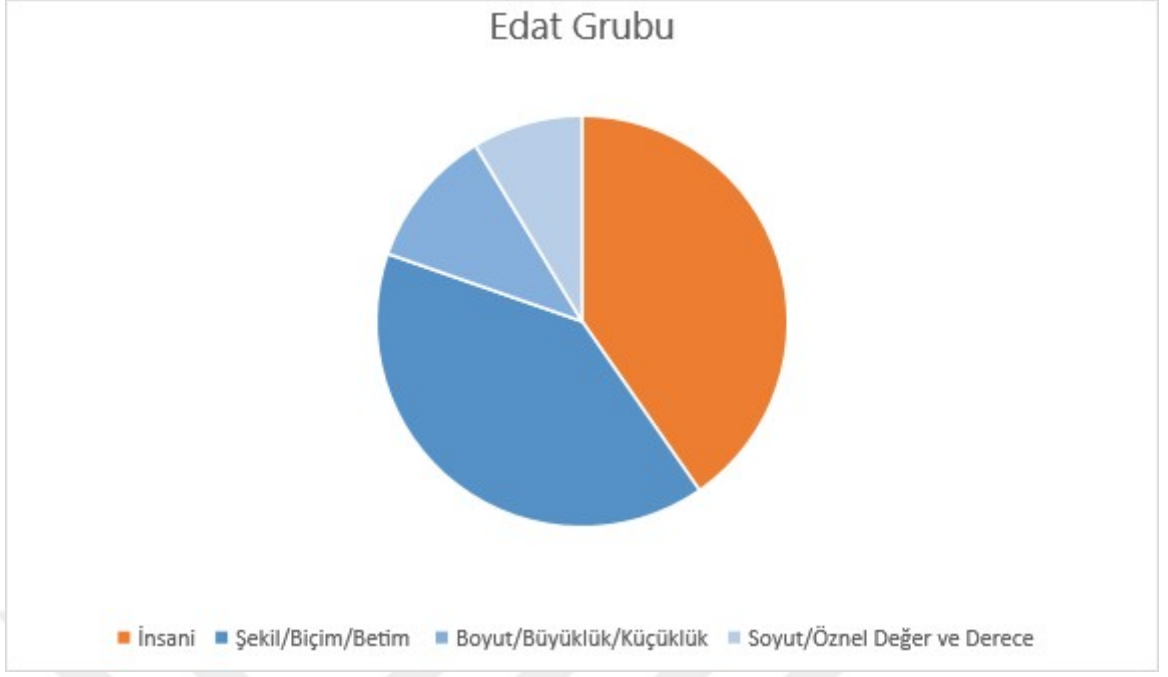
Öte yandan araştırmacı tarafından *kalıp ifade* olarak adlandırılan grupta yer alan birimler, Türkçenin en sık kullanılan birimlerindedir. Deyim ve atasözlerine benzemedikleri hâlde, bir edat içermeden ve ikilemelerdeki gibi tekrara konu bir özelliği olmadan kalıplaşmış olmaları bunun en bariz kanıtıdır. Bu veri alanında 1.130 birim kaydedilmiştir. Bu sınıfta en kalabalık kavram alanı; 172 birim ile *zaman/vakit/dönem/süre* olarak adlandırılan kavram alanı, ondan sonra ona en yakın 154 birim ile *insani* kavram alanıdır.

Grafik 5.1. Türkçede miktar bildiren kalıp ifadelerin belirlenen kavram alanlarına göre dağılımı
(veri açısından en kalabalık 4 grup)

Bu verilerden yola çıkıldığında Türkçede zamanın ve insanın odak noktası olması, Türk toplumunun zaman ve insanla daima çok yakından ilgilendiğini göstermektedir. *Sabaha, sabahın körü, sabahın köründe, sabahları, sabahleyin, sabahtan, sabah vakti, öğle uykusu, öğle yemeği, öğlende, öğlenleri, öğle vakti, öğleyin, öğleüstü, öğleüzeri, akşamleyin, akşam saati akşam ezanı, akşamüstü, akşamüzeri* gibi yalnızca günün vakitleri ile ilgili birçok söz tespit edilmiştir. Bu sözlerin birbirine çok yakın nüanslarla farklı anlamları ifade etmesi, zamanla sıkı sıkıya bir ilişkinin göstergesidir.

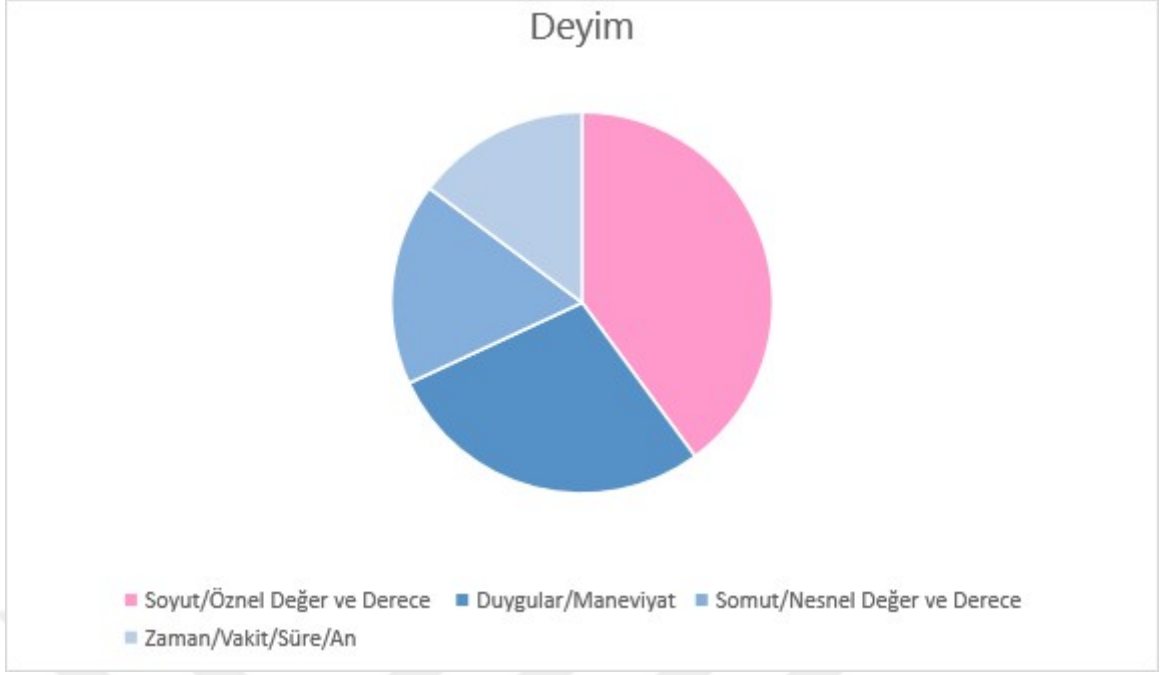
Edat grubu olarak adlandırılan veri grubunda 527 birim kaydedilmiştir. Bu sınıfta en kalabalık kavram alanı, 121 birim ile *insani* kavram alanıdır. Ondan sonra ona en yakın kavram alanı ise 120 birim ile *şekil/biçim/betim* adlı kavram alanıdır.

Grafik 5.2. Türkçede miktar bildiren edat gruplarının belirlenen kavram alanlarına göre dağılımı (veri açısından en kalabalık 4 grup)

Söz konusu veriler göz önüne alındığında edat unsuru ile kalıplaşan bu dil birimlerinin genellikle bir betimleme ihtiyacı sonucu meydana gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. İnsani kavram alanına dâhil olan edat grubu unsurları, genellikle insanların özelliklerini tarif etmek için kullanılan birimlerdir. Öte yandan şekil/biçim/betim kavram alanında, adından da anlaşıldığı üzere, genel olarak tasvir etme veya betimleme söz konusudur. Bu durum, edat grubunda yer alan birimlerin genelde betimleme maksadıyla kullanıldığını göstermektedir. Çoğu, benzetme unsuru olan *gibi* edatı ile kurulduğundan temelde benzetme amacıyla bir miktar anlatısı sağlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu veriler ışığında Türkçenin tasvir etme ve betimleme konusunda söz varlığı zenginliğini gösteren bir sonuç ortaya çıkmıştır.

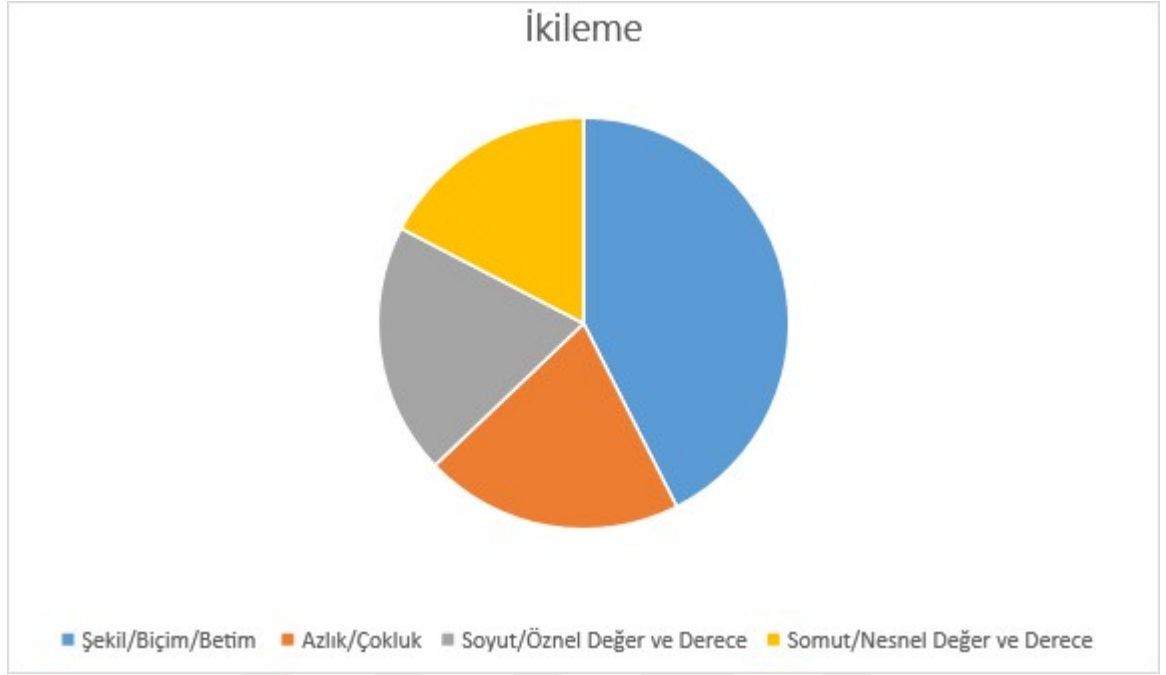
Bir diğer veri grubu olan *deyimler* kategorisinde daha önce de bahsi geçtiği üzere toplam 1.284 deyim kaydedilmiştir. Bu sınıfta en çok veri 265 birim ile *soyut/öznel değer ve derece* kavram alanına aittir. Ondandır ona en yakın olan, 187 birim ile *duygular/maneviyat* kavram alanıdır.

Grafik 5.3. Türkçede miktar bildiren deyimlerin belirlenen kavram alanlarına göre dağılımı
(veri açısından en kalabalık 4 grup)

Bu veriler, kalıplaşmış dil birimleri açısından sayısal anlamda Türkçenin bünyesinde en çok barındırdığı dil birimi olan deyimleri ile anlatım gücüne ne derecede önem verdiğini gösteren somut bir kanıttır. Çünkü soyut/öznel değer ve derece adlı kavram içerisinde anlatılmak istenen durumun değerini artıran deyimler mevcuttur. Söz gelimi *eşek sudan gelinceye kadar dövmek* deyiminde asıl olan *dövmek* fiilidir. Ancak *eşek sudan gelinceye kadar* kısmının *dövmek* fiiline dâhil olmasıyla birlikte anlam, *adamakıllı dövmek* düzeyine ulaşmıştır. Diğer bir deyişle *dövmek* fiilinin derecesini artırarak onun anlatımını kuvvetlendirmiştir. Bu örnek doğrultusunda veri grubundaki diğer deyimler için de aynı durum geçerlidir. *Duygular/maneviyat* adlı kavram alanında da duygular ve insanın iç dünyasına dair söz konusu durum geçerlidir. Dolayısıyla Türkçenin deyimler açısından anlatımının güçlü olduğu ve bu gücün kalıplaşma sayesinde sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

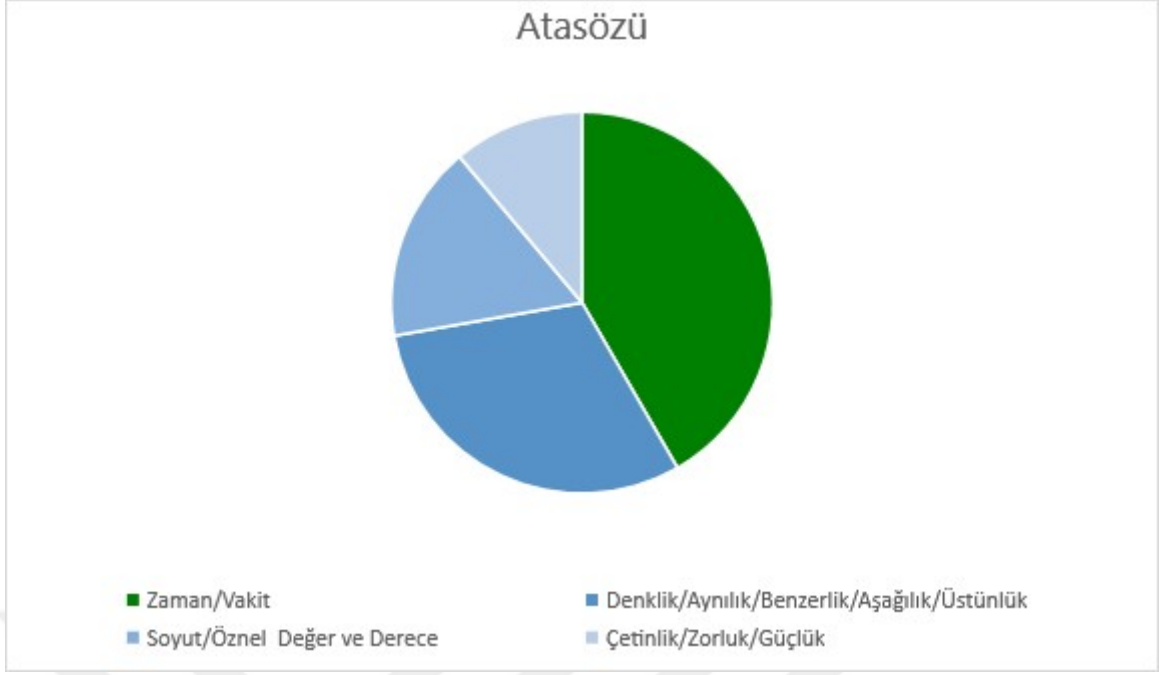
İkilemeler kategorisinde, 411 ikileme tespit edilmiştir. Bu sınıfta en kalabalık kavram alanı, 71 birim ile kavram alanı iken ondan sonra ona en yakın olan, 34 birim ile *azlık/çokluk* kavram alanıdır.

Grafik 5.4. Türkçede miktar bildiren ikilemelerin belirlenen kavram alanlarına göre dağılımı
(veri açısından en kalabalık 4 grup)

Bu noktada veri grubuna dâhil olan ikilemelerin genellikle fiilleri niteleyen zarf grupları olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla betimleme konusunda baskın şekilde ön plana çıkan bu ikilemeler, ikincil olarak azlık-çokluk anlamı sağlamaktadır. Aslında betimleme konusunda da daima azlık-çokluk ifadesi, arka planda mevcuttur. Ancak baskın olarak betimleme söz konusu olduğundan kavram adı bu şekilde verilmiştir. Örneğin *dirsek dirseğe* ikilemesi, sözlükte “Çok sıkışık bir durumda, yan yana bir biçimde.” anlamındadır. Bu ifade, ancak çok insanın bulunduğu bir durum için kullanılabilir. Yani alt metinden çokluk ifadesi okunabilmektedir. Dolayısıyla bu verilerden yola çıkıldığında ikilemelerin Türkçede kullanımının başlıca işlevi, azlık-çokluk ifade etmektir. Bu, gerek soyut gerek somut şekilde olabilmektedir.

İncelenen son grup olan atasözleri grubunda toplam 57 birim kaydedilmiştir. Bu sınıfta en kalabalık veri grubu, 15 birim ile *zaman/vakit* kavram alanına aittir. Ondan sonra ona en yakın olan, 11 birim ile *denklik/aynılık/benzerlik/aşağılık/üstünlük* kavram alanıdır.

Grafik 5.5. Türkçede miktar bildiren atasözlerinin belirlenen kavram alanlarına göre dağılımı
(veri açısından en kalabalık 4 grup)

Kalıp ifadelerde olduğu gibi zaman kavramı çevresinde toplanan birimlerin çokluğu, atasözleri açısından da dikkat çekmektedir. Atasözleri, daha önce de değinildiği gibi, uzun yıllık deneyimler ve yaşantılar sonucu toplum hafızasında bütüncül olarak kalıplaşmış duruma gelen tecrübelerdir. Bu noktada Türk toplumunun zaman ile sıkı ilişkisini geriye dönük okuyabilmek mümkündür. Demek oluyor ki Türk toplumu, zaman kavramı ile uzun bir geçmişe dayanan yakın bir ilişkiye sahiptir. İkinci olarak denklik veya bu kavramın zıttı olarak aşağılık-üstünlük kavramları çevresinde toplanan atasözlerinin de veri grubunda bulunan atasözlerine oranlandığında çokluğu dikkat çekmektedir. Bu kavram alanında yer alan atasözleri, toplumsal olarak birtakım genellemeler yoluyla iyiyi tavsiye etmek ve kötüden uzaklaştırmak üzere söylenmiş sözler olmakla birlikte öte yandan yaşanan olaylarda denklik-aşağılık veya üstünlük durumlarını özetlemek için söylenmiş sözler de vardır.

5.3. Öneriler

Tartışma bölümünde bahsedildiği gibi TDK Güncel Türkçe Sözlük başta olmak üzere sözlüklerde, içerdikleri dil birimlerine yönelik kullanım örneklerini gösteren metinler bulunmalıdır. Bu sayede hem sözlüğe dâhil edilmiş olan her bir birim için hangi minvalde sözlükte buldukları net bir şekilde anlaşılır hem de zihinde anlam kargaşasına sebebiyet verebilecek -özellikle mecazlı birimlerin- örnekteki kullanımı üzerinden anlam netliği sağlanabilir.

Kalıplaşmış dil birimlerinin ve özelden özelleştirilmiş konular doğrultusunda kalıplaşmış dil birimlerinin kavram alanına ilişkin çalışmalar artırılmalıdır. Bu sayede dilin kullanımı konusunda bilinç artacak olup dildeki birimler daha doğru anlamlarda kullanılmaya başlanacaktır.

Bu çalışma ele alındığında miktar ifadesi, çeşitli bilim dallarına da hitap etmektedir. Dolayısıyla disiplinler arası bir yaklaşımla kalıplaşmış dil birimleri ele alınmalıdır ve olası çalışma çeşitliliği genişletilmelidir. Bu sayede birçok alanda anlatım kabiliyetinin artırılması ve bazı alanlarda mevcut kavram yanlışlarının düzeltilmesi öngörülmektedir.

Yabancılara Türkçe öğretiminde, özellikle sınırlandırılmış şekilde yapılacak kalıplaşmış dil birimi çalışmaları ile öğretimin özelleşmesi ve niteliğinin artması sağlanabilir. Örneğin bu çalışmanın sonucunda ortaya çıkan kategoriler ve kapsadıkları dil birimleri; alışveriş, teknik veya teknik olmayan ölçüler, uzunluklar, mesafeler vb. konular söz konusu olduğunda kullanımı ekonomik ve işlevsel birimlerdir. Dolayısıyla günlük hayatta anlama ve anlatıda çok tercih edilmeleri bir ihtiyaç sonucudur. Bu kalıplaşmış dil birimlerinin yabancı dil öğrencisine kazandırılması; onun günlük dili kolaylıkla benimsemesi, iletişime daha rahat adapte olması ve öğrendiği dilin edebî yönüne erişerek yabancı dili açısından da dil zevki edinmesini sağlayabilir. Ayrıca bu bahsi geçen öneriye yönelik de gerek yüksek lisans gerekse doktora düzeyinde çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akalın, Ş. H., & başkaları. (2019). *Türkçe Sözlük* (C. 11). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1971). Kelimebilimi ve Anlambilimi Ölçülerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları, I: Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 338, 253-262.
- Aksan, D. (2001). *Türkçenin Gücü* (7. bs). Bilgi Yayınları.
<https://www.scribd.com/document/595834040/Do%C4%9Fan-Aksan-Turkcenin-Gucu-Turk-Dilinin-Zenginliklerine-Tan%C4%B1klar-Bilgi-Yay%C4%B1nlar%C4%B1-2001>
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı* (3. bs). Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1962). Atasözleri, Deyimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 10, 131-166.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38249/442229>
- Bayraktar, N. (2014). Türkçe Yeşil Renk Adının Biçim, Anlam ve Kavram Alanına Tarihsel Bir Bakış. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(1), 179-193.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jlls/issue/9938/122973>
- Biçer, Ü. (2021). *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Ölüm Kavram Alanına Ait Söz Varlığı* [Yüksek Lisans Tezi]. Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Bogdan, R. C., & Bilken, S. K. (2022). Eğitimde Nitel Araştırma: Teori ve Metodlara Giriş (S. Balcı & B. Ahi, Çev.). İçinde *Qualitative Research for Education* (5. bs). Pegem Akademi.
- Canbulat, A. (2023). *Türkçede Sayılarla Kurulan Birleşik Kelimelerin Kavram Alanı* [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Coşkun, C. (2020). Tümceye Kattığı Anlam Bağlamında İkilemeler. *HOMEROS*, 3(3), 113-128.
<https://doi.org/10.33390/HOMEROS.3.013>
- Çamlıbel, F. N. (1962). *Çoban Çeşmesi*. Marifet Matbaası.
- Doğanay, A., Ataizi, M., Şimşek, A., Balaban Salı, J., & Akbulut, Y. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (A. Şimşek, Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi* (C. 4). Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
<https://turuz.com/book/title/T%C3%BCrk+Dil+Bilgisi+-+Muharrem+Ergin>
- Erol, Ç. (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eyeberdiyeva, O. (2022). *Türkmen Göroğlı Destanı'nda Müzikle İlgili Kavram Alanı* [Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökdayı, H. (2012). *Dilde Kalıplaşma Dereceleri*.
- Gökdayı, H. (2019). Türkiye Türkçesinde Kalıplaşma. *Journal of International Social Research*, 12(68), 168-176. <https://doi.org/10.17719/JISR.2019.3816>
- Gökdayı, H. (2024). Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Elektronik Sözlüklerde Gösterimi. *Journal of Turkish Studies*, 11(Volume 11 Issue 15), 189-208. <https://doi.org/10.7827/TURKISHSTUDIES.9894>
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim* (B. Vardar, Çev.). Multilingual. <https://www.scribd.com/document/331431994/Anlambilim>
- Güven, Ö. (2023). Türkiye Türkçesi Ağzlarında “Topallık” Kavram Alanı. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 648-662. <https://doi.org/10.51531/KORKUTATATURKIYAT.1259791>
- Hatiboğlu, V. (1964). Kelime Grupları ve Kuralları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 11, 203-244. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38262/442528>
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkileme* (2. bs). Türk Dil Kurumu Yayınları. <https://www.scribd.com/document/784523203/turk-dilinde-ikileme-vecihe-hatibo%C4%9Flu>
- Karakuş, N., & Baki, Y. (2015). Keloğlan Çizgi Filminin Kalıplaşmış Dil Birimleri Yönünden Değerlendirilmesi. *International Journal of Languages' Education*, 1(UDES 2015), 2038-2056. <https://doi.org/10.18298/IJLET.441>
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları. <https://www.scribd.com/document/694469130/Zeynep-Korkmaz-Gramer-Terimleri-Sozlu%C4%9Fu>

- Korkmaz, Z. (2018). Türkçenin Anlatım Gücünde Deyimlerin Yeri. *Türk Dili Dergisi*, 801, 16-22.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/10997/131612>
- Özkan, U. B. (2021). Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi. İçinde *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi* (4. bs). Pegem Akademi Yayıncılık. <https://doi.org/10.14527/9786052417232>
- Öztürk, R. (2011). Kutadgu Bilig’de Geçen “Bayat” Kelimesinin Anlamı ve Kavram Alanı. *Dil Araştırmaları*, 9(9), 23-34. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dilarastirmalari/issue/4723/64723>
- Pawley, A., & Syder, F. H. (1983). Two Puzzles for Linguistic Theory: Nativelike Selection and Nativelike Fluency. İçinde J. C. Richards & R. W. Schmidt (Ed.), *Language and Communication* (ss. 191-226). Taylor&Francis. https://www.researchgate.net/publication/240365989_Two_puzzles_for_linguistic_theory_Nativelike_selection_and_nativelike_fluency
- Tural, S. (2002). Kavramlar ve Terimler Ortak Düşünüşün Ürünü ve Anahtarlarıdır. *Türk Dili Dergisi*, 607(2), 59-66.
- Tural, S. (2004). *Edebiyat Bilimine Katkılar I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Başkanlığı. (2022). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (12. bs). Seçkin Yayıncılık. <https://www.seckin.com.tr/kitap/176755156>
- Yıldırım, M. (2023). *Eski Türkçede Su Kavram Alanı* [Yüksek Lisans Tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

